

Dr. JANCSÓ ELEMÉR

**A MAGYAR SZABADKŐMŰVESSÉG
IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉS-
TÖRTÉNETI SZEREPE A
XVIII-İK SZAZADBAN**

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMANY.

Kiadja az „Ady Endre társasága”. — Cluj, 1936.

Felejthetetlen édesapám emlékének.

Előszó.

„A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe kialakulásától napjainkig” c. munkám első része, melyet e kötetben bocsájtok közre, csupán a XVIII-ik század végéig dolgozza fel a magyar szabadkőműves írók tevékenységét. A kutatásaim során egyre bővülő nagy anyag miatt a XIX-ik és XX-ik század magyar szabadkőműves íróiról külön, önálló kötetben fogok megemlékezni. Ez a kötet, bár jelenlegi műveimtől függetlenül fog megjelenni, természetesen tovább folytatja, kiegészíti mostani munkám anyagát. Könyvem elsősorban tudományos céllal íródott, ezért a népszerűsítés hatásos eszközeitől távol tartottam magamat. Egyetlen célom az volt, hogy a XVIII-ik század gazdag magyar szellemi életének egyik kevésbé ismert területét dolgozzam tudományosan fel. Ezt a célkitűzést évekig tartó munkával, eddig ismeretlen adatok gyűjtésével és a régiek felújításával, új egységbe állításával próbáltam elérni. Adatközlést és feldolgozást is végeztem egyszerre, ami sokszor egymással ellentétes természetű és így az általam felfedezett új adatok közrebocsájtásáért kénytelen voltam néha egy-egy részletkérdést alaposabban feldolgozni, mintahogy azt a mű arányai megengedték volna. Mentségemül szolgáljon az, hogy könyvem csupán vázlat és a nehézségek, amik a tudományos kutatás velejárói idővel mindinkább legyőzhetőek lesznek. Könyvem nem védő és nem támadóirat a szabad-

kőművesség mellett vagy ellen. Az újkor e nagy jelentős szövetsége csak annyiban érdekeit, amennyiben irodalmunk eszmei gazdagodásához, nemzeti társadalmunk kifejlődéséhez és megerősödéséhez hozzájárult. A szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepét értékelni, róla végleges értékítéletet mondani nem volt célom. Az irodalomtörténész kötelező tárgyilagosságával csupán a lényekre, a történelem valóságaira, eddig ismeretlen, vagy kevésbé ismert arcvonásaira óhajtottam rávilágítani. Ezzel feladatomat el is végeztem.

Munkám megjelenéséért mindazoknak, akik anyagilag és erkölcsileg támogattak, ezúttal ismételten hálás köszönetet mondok. Ugyancsak ezúton mondok köszönetet gróf Festetics Sándornak, aki a déghi levéltár gazdag szabadkőműves anyagának áttanulmányozását készségesen megengedte. Köszönet illeti még a budapesti Széchenyi Könyvtár igazgatóságát, az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárának vezetőjét: Kelemen Lajost és a nagyszombati Bruckenthal Múzeum igazgatóságát is, és kívülről mindazokat, akik munkám nagy anyagának összegyűjtésében önzetlenül segítségemre voltak.

Cluj, 1936. VI. 15.

Dr. JANCsó ELEMÉR.

A szerző munkái:

- Erdélyi jelleg a magyar irodalomban. Doktori értekezés. Budapest, 1926.
- A romanticizmus és az erdélyi lélek. Paris. 1927. A „Párisi Magyar Akadémia” kiadása.
- Kritikai harcok a romanticizmus százéves fordulója körül. Kolozsvár, 1928. Különnyomat az „Erdélyi Múzeumból”.
- Északafrikában. Útleírás az arabok világából, Kolozsvár, 1931. 87 oldal, 28 képmelléklettel.
- Az erdélyi irodalom útjai. Különnyomat az „Új Arcvonal” c. anthológiából. Kolozsvár 1931.
- Északi rokonainknál. Útleírás. Nagyvárad. 1932. 110 oldal, 40 képmelléklettel.
- A fascizmus. Szociológiai tanulmány. Kolozsvár. 1933.
- Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban. Kolozsvár. 1934. Különnyomat az „Erdélyi Fiatalokéból.
- Az erdélyi líra tizenöt éve (1918-1934). 127 oldal. Kolozsvár. 1934.
- A bukovinai magyarok mai helyzete. Bpest. 1934. Különnyomat a 1. „Magyar Szemléből”.
- Az irodalomtörténeírás legújabb irányai. Erdélyi Tudományos Füzetek 65-ik szám. Kolozsvár. 1934.
- A XVIII-ik századi erdélyi magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe. Kolozsvár. 1934.

VIII

Az erdélyi magyar irodalom utolsó öt éve. Pozsony 1934.
Szenczi Molnár Albert. Kolozsvár 1935. Különnyomat
a „Keresztyén Magvetőből”. Erdély irodalmi élete 1914-
től napjainkig. Bpest. 1935.

Különnyomat a „Nyugatból”. Az erdélyi magyarság
életrsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934. Bpest. 1935.
Nagy László Könyvtár 4.
112 oldal. Móricz Zsigmond. Kolozsvár. 1936

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Az erdélyi magyar irodalom múltja 1914-ig Két köt. A
modern magyar irodalom története. Aranka György és kora.
Nyelv és társadalom.

Az erdélyi színészet „hőskora”.

A modern magyar irodalom és a román-magyar kultúr-
közeledés gondolata. Babits Mihály és a modern magyar líra, A
magyar irodalomtörténetírás múltja, feladatai és
módszertani problémái.

A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe kialakulásától napjainkig

— Bevezetés —

é A magyar szabadkőművesség irodalomtörténeti jelentőségére dr. Eckhardt Sándor kitűnő tanulmánya: a „Magyar rózsakeresztesek” hívta fel először figyelmeméi. Azóta számtalan irodalomtörténeti tanulmányban találtam rövid utalásokat a szabadkőművesek egykori művelődési szerepére, irodalmi és politikai jelentőségére, de egységes, átfogó, a homályos célzásokon és bizonytalan tapogatózásokon túlmenő nagy tanulmány, mely a szétszórt adatokból művelődés, vagy szellemtörténeti szintézist próbálna felépíteni, még nem áll a magyar tudományosság rendelkezésére. Eckhardt Sándor a magyar szabadkőművességnek csupán egyik érdekes és színes, művelődéstörténeti és irodalmi szempontból egyaránt jelentős fejezetét írta meg. Tanulmányát, sajnos nem követték hasonló tárgyú és módszerét utánzó munkák. A „magyar rózsakeresztesek” a szellemtörténeti iskolának ez a mintaszerű kis tanulmánya felkeltette ugyan

*) „Magyar rózsakeresztesek” „Minerva” folyóirat. I. évfolyam 1922. 208—223 oldal.

a szabadkőművesség irodalmi szerepe iránti érdeklődést, de a rózsakereszteseken át csupán Báróczi Sándor alakját világítja meg. A XVIII és XIX század egész sereg nagy magyar írójáról ma is csak annyit tudunk, hogy szabadkőművesek voltak: a szövetség belső életében folytatott működésükről azonban alig-alig sejtünk valamit. A részlettanulmányok egész sorára volna szükség, hogy a szabadkőművesség hatását ezeknek az Íróknak emberi és írói egyéniségük kialakulására meg tudjuk magyarázni. Levéltári kutatások, évekig terjedő kitartó és céltudatos munka nélkül ez ma még teljesen tehetetlen. Bessenyei, Versegly, Kazinczy, Kölcsey, Aranka, Naláczy, Teleki László, hogy csak néhányat említsek a fontosabbak közül, bizonyára sokkal teljesebb irodalomtörténeti megvilágítást fognak kapni, írói és emberi arcuk valódiabb vonásaiban fog előttünk állni, ha ezt a munkát tudósaink elvégzik. Tanulmányom erre a nagy jelentőségű és el nem végzett munkára akarja a figyelmet felhívni és mintegy vezérfonala óhajt lenni a további tudományos kutatásoknak.

Eckhardt Sándor tanulmányán kívül elsősorban Abafi Lajos és Balassa József kitűnő munkáit kell kiemelni, amelyekhez már e kérdés rendszeres feldolgozása nyomán jutottam hozzá, Balassa József dr. néhány kisebb értekezésen kívül két nagyobb munkában próbált a szabadkőművesség múltjának nem egy megoldatlan kérdésére rávilágítani. Az egyik: „A szabadkőművesség története”²⁾ a másik: „Kossuth Lajos Amerikában”. Mindkettő rendkívül alapos tudományos módszerrel, széles áffekinféssel megírt könyv. Az utóbbi teljesen új, nagyértékű ismeretlen anyagot dolgozott fel, a Kossuth-kérdést és az emigráció

²⁾ Budapesten a „Mindent tudok” könyvtárában jeleni meg évszám nélkül a háború utáni években.

propagandájának útját egészen új szempontból világítva meg. Abafi művei közismert forrásai mindenirányú szabadkőműves kutatásnak. A részlettanulmányok nagy tömegén kívül két műve emelkedik ki: a „Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich Ungarn I—V Budapest. 1890—1900”, es „A szabadkőművesség története Magyarországon” Bp. 1900. A szabadkőműves szövetségnek ilyen alapos és részletes, történetével kevés nemzet dicsekedhetik el. Évtizedekig Abafi munkáiból merített és fog még sokáig meríteni mindenki, aki a szabadkőművesség múltját bármiféle szempontból vizsgálja. Sajnos ez a két nagy mű kora tudományosságának erényein kívül, hibáit is magán hordja. Írójuk anyaggyűjtése pontossága a pozitivista kutatók becsületességét dicséri. Aki a magyar szabadkőművesség szervezetének kialakulását, fejlődését és főbb típusait ismerni akarja, az mindig haszonnal forgathatja Abafi műveit, de aki a szövetség társadalmi, művelődés- és irodalomtörténeti szerepére kíváncsi, az utalásokon és egyszerű felsorolásokon kívül mást nem igen fog találni benne: ő maga mondja könyve előszavában, hogy adatait „hypothesisekkel, combinációkkal és következtetésekkel, amire alkalom elég gyakran kínálkozott” nem toldotta meg.

A mai tudós nemzedék, amely nagy többségében a régi pozitivista iskola iránti ellenhatást képviseli, már nem elégszik meg az adatok pusztá felsorolásával és rendszerezésével. Legyen bármilyen különböző is kiinduláspontja, kutatási módszere és célja, a szintézisre való törekvés minden fiatal tudóst egyaránt jellemez.

Eckhardt, Abafi és Balassa néhány név csupán a kutatók közül, akikre munkámban támaszkodtam. A többiek nevét és műveiket a tárgyalt írókkal kapcsolatban jelölöm meg.

A szabadkőművesség megítélése ma Európaszerte, de Magyarországon főként politikai kérdés. A szövetség óriási szerepe az 1867 utáni Magyarország kialakulásában sok és ellentétes véleményre adott alkalmat. Egyrészt titkossága, másrészt a társadalmi élet minden vonalán látható állandó előretörése nagy ellenhatást váltott ki azok táborában, akik társadalmi befolyásuk és politikai hatalmuk elvesztését féltették. Különösen a katolikus egyház harcolt mindig és minden eszközzel a szabadkőművesség ellen. Sajnos ez a politikai megítélés, amire tanulmányom végén részletesen rá fogok mutatni, akadályozta és akadályozza ma is meg, hogy e kérdéshez szenvedélymentesen hozzá lehessen nyúlni. Ma a „legobjektívebb” ily irányú tanulmány is szerzőjét a „forradalmiság” gyanújába hozhatja, ezért látják tudósaink jobbnak, vagy a letagadás, vagy az elhallgatás-tudománytalan és hazug, de célszerűen önző eszközeihez: nyúlni. Ez az egyik oka annak, hogy a háború utáni Magyarország fellendült tudományos életében alig-alig esik szó, vagy ha igen, legfeljebb megvető jelzők kíséretében a szabadkőművesség múltbeli jelentőségéről. A „történeti távlatra” hivatkozók pedig oly kort várnak, amikor majd tisztán és politikamentesen lehet felmérni a szabadkőművesség társadalmi és művelődési jelentőségét. De a „történeti távlat” áhítatos bevárása csupán ürügy a jelenből való kikapcsolódásra, amikor még az adatok nagy tömege és az élő személyek tanúskodása rendelkezésükre állhat.

A másik nagy nehézség, ami a szabadkőművesség feldolgozásának útjában áll: az anyag tisztázatlansága. Abafi csupán két levéltárat dolgozott fel, szabadkőműves vonatkozásokban a két leggazdagabbat, a gróf Festetich veszprém megyei, déghi és a Brukenthal múzeum nagy-szebeni levéltárait, a többire sem ideje, sem alkalmam nem

volt. Egyedül a déghi levéltár oly gazdag (104 kötetben több mint 10.000 ívnyi anyagot őriz), hogy ott a kutatók sok új és Abafitól észre nem vett, vagy kevéssé értékelt anyagot fedezhetnének fel. A Brukenthal könyvtár szabadkőműves anyaga már jóval kisebb, de jelentősége az erdélyi szabadkőművesség múltját illetőleg rendkívül nagy. A háború utáni kutatások legtöbb eredménnyel kecsegtető lerülete ma kétséget kizárólag Bécs, ahol a titkos levéltár óriási anyaga, rendkívül értékes szabadkőműves múltról lebbentheti fel az ismeretlenség fátyolát. De a kisebb vidéki és családi levéltárak is gazdag szabadkőműves anyagot rejthetnek magukban. Itt különösen azok a városok jöhetnek számításba, ahol egykor páholyok működtek és élénk szabadkőművesi élet folyt. A Felvidék nagy városai: Eperjes, Kassa, Pozsony bizonyára ép oly gazdag ily irányú anyaggal rendelkezhetnek, mint Erdély nagy levéltárai. A kolozsvári egyetemi könyvtárban folytatott kutatásaim, amelyeknek eredményességéért ezúton ismételtelen köszönetet mondok Kelemen Lajosnak, máris szép számú új adatot hoztak napvilágra. Pedig az átnézett anyag mnég kis része annak, ahol bizton remélhetek szabadkőművesi levelet, vagy ily irányú irományt.

Nagy fontosságú volna még a hazai és külföldi szabadkőműves irodalom alapos átdolgozása. A magyar szabadkőművesség igazi jellegét, fejlődésének irányait enélkül igazi mivoltában, a történeti tényeknek megfelelőleg meg se tudjuk rajzolni.

Tanulmányom első pillanatra úgy látszik mintha nem irodalmi tanulmány volna, mert egy irodalmon kívüli szempontból vizsgálja írók és írói csoportok működését. A szempont valóban irodalmon kívüli, de célja mégis kizárólag irodalmi és művelődéstörténeti. A magyar irodalom néhány

kiemelkedő alakját és irányát óhajtja egyetlen szempontból megvilágítva teljesebbé tenni. Tárgyilagos óhajt lenni, de az egyszerű és szürke adatok megmagyarázására, kiegészítésére is törekszik, mert csak így képzeleli célját elértnek. A hatalmas anyagot, amely önkéntelenül a részletekbe való elmerülésre csábít a magyar szakadkőművesség külső fejlődésének megfelelőleg három részre osztottam. Az első rész a XVIII század szabadkőműveseinek művelődési és irodalomtörténeti jelentőségéről szól. Ez a korszak a legérdekesebb és irodalmi szempontból is a legfontosabb. A szabadkőműves eszmék fejlődése csak a század végén török ketté a francia forradalom hatására és a Martinovics-féle összeesküvés felfedezésének nyomán. A második korszak rövidebb s bár irodalmi szempontból nem is annyira fontos mint az előbbi, politikailag mégis érdekes és jellemző. Kossuth, Teleki és Türr az 1849-67 közötti szabadkőművesség legkiemelkedőbb alakjai. A harmadik korszak a kiegyezés utáni magyar szabadkőművesség félszázados virágzását tárgyalja és azt a hatalmas társadalmi és művelődési befolyást, amit az 1918-ig az új Magyarország kialakulására gyakorolt.

Irodalmi szempontból a 18-ik századi magyar szabadkőművesség szerepe a legfontosabb, politikaiból a Kossuth emigrációé, társadalom és művelődéstörténeti hatását nézve pedig az 1867 utáni magyar szabadkőművességé. Az első két korszak csaknem teljesen ismeretlen, irányait, célkitűzéseit és elért eredményeit a magyar tudományosság nem mérte még eléggé fel. Az 1867-től 1919-ig terjedő nagy szabadkőművesi előretörés már a kortársak szemei előtt bontakozott ki, de a politikai szenvedélyek még ma is megakadályozzák e kérdésben a tisztánlátást. E kor óriási nyomtatott és kéziratos szabadkőműves anyaga rendkívül meg-

könnyíti egyrészt a kutatók munkáját, de másrészt nagyságánál és a levéltári rész hozzáférhetetlensége miatt a rendszerezést és tisztánlátást meg is nehezíti. Mindaddig amíg a Budapesten lefoglalt szabadkőműves iratok (közel félszáz-ezer darab) nem válnak a kutatás számára szabadokká, helyes és tudományosan megalapozott ítéletet e korról nem mondhatunk.

Szükségesnek véltem a szabadkőművesség társadalmi és irodalmi hatásával kapcsolatban a magyar társadalom fejlődésére is rámutatni. Enélkül tiszta képet magunknak a szabadkőművesség jelentőségéről nem alkothafunk. A francia és német szabadkőműves történészek kutatásait ma teljesen a társadalomtudományi szempont uralja. Különösen áll ez a franciákra, akiknek néhány kitűnő szakmunkában sikerült már kimutatniok a szabadkőművesség kapcsolatait, a nagy francia forradalommal és döntő szerepét a 3-ik köztársaság politikájában Tanulmányomban a magyar viszonyokkal kapcsolatban állandóan rámutatok a szabadkőműves szövetség nyugateurópai szerepére, bár a szövetség magyar hivei nem mindig állottak nyugati testvéreik hatása alatt.

Az 1919 utáni magyar szabadkőművességgel csak néhány sorban foglalkozom. A szövetség magyarországi működése megszűnt, csupán baráti körök alakjában folytathatja munkásságát, tehet eleget a a szabad gondolat megvédését célzó eszményeinek. Működése, hatása szűk körű, jelentősége saját hibáján kívül távolról se olyan, mint aminő volt korlátozás nélküli, teljes szabadságot élvező idejében. Az utódállamok magyar szabadkőművessége megmaradt. Túlélte a világkatakizmát, de szerepe és jelentősége a békebeli évekéhez képest erősen lecsökkent. Mindamellet lefagadhatatlanul jelentős tényező egy-egy város társadalmi és irodalmi életében.

Az a kétszáz év, amit tanulmányom felölel, rengeteg olyan részletkérdést vet fel, ami közönséget és szak tudást egyaránt jobban érdekelne és önkéntelenül a részílekbe való elmélyülésre csábít. Levéltári kutatásaim eredményeképpen közel 100 ismeretlen és kiadatlan szabadkőműves levelet és okmányt fedeztem fel és másoltam le, de e levelek közzéadása túlhaladja tanulmányom kereteit és az egyes részek arányát bontaná fel. Kisebb tanulmányokban idő és alkalom adtán közzé fogom tenni ezeket is.

Tanulmányom végén gazdag bibliográfiáját adom azoknak a magyar könyveknek és tanulmányoknak, amik a szabadkőművességgel foglalkoznak. Mellettük néhány francia, német, angol, olasz és román munkát is felsorolok, de csak a legújabbak közül.

Munkám hibáiért olvasóim szives elnézését kérem. A kutatás fent vázolt nehézségei bizonyára védelmemre fognak szolgálni. Minden irányú kiegészítésérei és helyreigazításért előre is hálás vagyok. Tanulmányom vázlat csupán, egy nagy és kultúrtörténeti szempontból föltétlenül elvégzésre váró munka vázlat. Ha a szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti jelentőségére sikerül legalább néhány ember figyelmét felhívnom, úgy célom elértem.

A szabadkőművesség eredete, célja és kialakulása

A szabadkőművességet illető összes tudományos kérdések közül talán az eredet kérdése a legtisztázatlanabb és legtöbbet vitatott. Sokan a biblikus idők mithológikus homályában keresik a szövetség eredetét és az ókor nagyszámú titkos egyesülését tekintik kiindulópontnak. Kétségtelenül nem egy hasonlóság fűzi a keleti világ és később a görög-latin műveltség misztikus áramlatait külső szer-

vezet és belső tartalom tekintetében a középkor- és újkor hasonló jellegű mozgalmaihoz, de e kérdést eldönteni nem a mi hivatásunk. A középkor titkos lovagrendjei és az ugyancsak titokban dolgozó alkímisták és rózsakeresztesek már sokkal több közös vonást mutathatnak fel a legújabbkor szabadkőművességével, mint az ókor ma már alig-alig tisztázható titkos szektái. Leggyakoribb hasonlítás és a szabadkőművesség külső fejlődését nézve a legtalálóbbról az, amelyik az építő kőművesek páholyainak közismert múltjából magyarázza a szabadkőművesség megszületését az újkor hajnalán. Ma már nagyon nehéz eldönteni, hogy meddig nyúlik vissza a szabadkőműves szövetség eredete, de egy biztos, hogy annak kialakításában az építőpáholyok, rózsakeresztesek és a középkori titkos lovagrendek hagyományai egyaránt döntő módon szerepet játszottak. De mindez talán meddő marad, ha a 17. és 18. század angol-francia felvilágosodása nem válik a titkos szövetség vezérelméletévé és nem ad ezentúl jelleget, célt, eszményt az addig jelentéktelen és sok irányban széttagolódott szabadkőművesi szövetségnek,

A 18. század elejétől lehet számítani a mai szabadkőművesség kialakulását. 1717-ben határozzák el London páholyai, hogy közös erővel nagypáholyt fognak alakítani és e közös szervezetet egységes alkotmánnyal látják el. Így jön létre az újkori szabadkőművesség híres alkotmánya a *James Anderson-tól* (1684-1739) szerkesztett „*The Constitutions of the Freemasons*”¹⁾ 1723-ban.

Ez az alkotmány már magában foglalja azokat a

¹⁾ „*The Constitutions of the Fee-Masons. Containing the History Charges, Regulations, etc. of that most Ancient and Right Worshipful Fraternity For the Use of the loages*” 1723.

gondolatokat, amelyek a szövetségnek csakhamar vezéreszméivé válnak. Nem lesz érdektelen kiragadnunk belőle néhány sort, amely a szabadkőművesség erkölcsi célkitűzéseit világítja meg. A szövetség eszerint arra a vallásra¹ akarja tagjait kötelezni, „amelyben minden ember meg egyezik; vagyis hogy jó és hű emberek legyenek, a tisztesség és becsület emberei, bármilyen felekezet vagy meggyőződés szerint különböznek is egymástól.” 2);

Helyesen határozza meg tehát Balassa József a szabadkőművesség lényegét, amidőn benne „az egész emberi nem testvéri összetartozását látja”, közös, minden nemzetre kiterjedő programját pedig „nem nemzetközi, hanem egyetemes emberi” eszménynek tekinti. Balassa meghatározását fedik Lenhoff, Gaston Martin, Abafi, Albert Lantoine meghatározásai is, hogy csak néhányat említsek a legnevezetesebb szabadkőműves történetírók közül.

Albert Lantoine szerint a francia és európai szabadkőművesség teljesen angol eredetű.³)

Franciaországban a legelső páholyokat emigráns skótok alapították. Jellegük angol és katolikus volt. Néhány évi működésük után lassanként kénytelenek voltak elzárkózottságukat feladva franciákat is ígokul venni fel. A skótrendszerű páholyok terjedését nagyban előmozdították azok a gondolatok, melyek a felvilágosodás hatása alatt jóformán egészen átalakították és eszmékkel, céltudatossággal ruházták fel az addig merev és csupán formalitásoknak élő pá-

²) Angolban „A Mason is obliged by his Tenure, So obey the moral Law; and if he righthly understands the Art, he will never be a stupid Atheist, nor an irreligious Libertine.” (Lásd Balassa József: A szabadkőművesség története, Bpest.)

³) Albert Lantoine: Le rite écosais, ancien et accepté. Paris: 1930.

holyokat. Erre a belső fejlődésre jellemző André Michel Ramsay híres beszéde a szabadkőművesség céljairól. E beszéd a francia szabadkőműves történészek szemében egyike azoknak a klasszikus írásoknak, amiket a kialakuló szabadkőművesség egyik legfőbb forrásának tekinthetünk. Ramsay szerint négy tulajdonság szükséges ahhoz, hogy valaki jó szabadkőműves legyen: „a tiszta erkölcs”, „a titkok megtartása”... „az emberiesség követése” és „a szépművészetek szeretete”. Szerinte minden nagy birodalomnak azért kellett összeomlania, mert eszményei csak egy birodalom, egy nemzet céljait szolgálták. A hazaszeretetet rosszul értelmezték, ezért kellett elpusztulniuk. A szabadkőműveseknek szerinte saját nyelvük, hitük és nemzetük megtartása mellett minden más nemzetiségű és vallású, vagy más társadalmi osztályhoz tartozó embert tisztelni kell. „Az egész világ nem más, mint egy nagy köztársaság”⁴⁾ amelyben minden nemzet rokon és testvér. A szabadkőművesség eszménye ép ennek a gondolatnak elterjesztése és megértetése. A szövetség végső célja azonos „az emberi nem” legigazibb érdekével: az embereknek egyetlen nagy „lelki hazában” való egyesítésével.

Az erkölcs „finomítása” után a művészetek és tudományok szabadkőművesi fontosságát taglalja. A szövetség — mondja — minden tagjától elvárja, hogy hozzájáruljon annak a hatalmas enciklopédiának elkészítéséhez, amelyet Európa összes nagy nemzetéből alakult tudós szerkesztők és írók akarnak Londonban összeállítani. Egy ilyen egyetemes és az emberi tudásnak és ismereteknek minden ágára kiterjedő nagy Enciklopédiát csupán a szabadkőművesség

⁴⁾ Albert Lantoine: *Le Rite écossais, ancien et accepté*. Paris, 1930. 18—20. oldal.

képes megcsinálni, mert egyetlen akadémia és tudós társaság se tud Ramsay szerint saját nemzete egyoldalú szempontjain felülemelkedni. Ramsay gondolata, amely a szabadkőművesség eszményeiből fakadt gondolat, valóra vált. Az angol enciklopédia után megszületik még szebb és még ragyogóbb formában a nagy francia enciklopédia is: a 18. század felvilágosodási mozgalmainak és jórészt a francia szabadkőművességnek eme halhatatlan alkotása. Nagy háfására jellemző, hogy a század végén Európa legtávolabbi kultúrpontján, Nagyszebenben ehhez hasonló gondolat merül fel, amely az egész emberi tudás összegyűjtése helyett csupán Erdély tudományos feldolgozását tűzte ki célul. Az „Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság” ennek a francia szabadkőműves elképzelésnek távoli, de lelkeket gyújtó és maradandó kulturális hatású szikrája. ⁷

A 18. század termékeny felvilágosító mozgalmi voltak azok a szárnyak, amiken egyre feljebb emelkedett eszményei légkörében a szabadkőművesség. Az andersoni alkotmány nyomán egymásután alakulnak meg Európaszerte és rövidesen a gyarmatvilágon is a szabadkőműves páholyok. 1725-ben Parisban, 1726-ban Prágában, 1728-ban Madridban, 1729-ben Indiában, 1736-ban Genfben, 1737-ben Hamburgban, 1742-ben Bécsben és végül 1749-ben nálunk Erdélyben is Brassóban.⁵⁾

További gyors terjedésének a katolicizmus próbál gátat vetni. XII. Kelemen pápa 1738-ban egyházi átokkal sújtja a szövetséget. De mivel ez az átok nem volt eléggé hatékony, utódai száz év alatt még hatszor ismételték meg ezt bulláikban. Legtöbb üldözésnek a szövetség Spanyolországban és Portugáliában volt kitéve, ahol nem egy

⁵⁾ Arató Frigyes: A szabadkőművesség. Második kiadás. Budapest, 1913. 37. oldal.

szabadkőművest akasztottak fel, vagy ítétek életfogytiglani fogságra emberbaráti meggyőződésük és szabadgondolkodásuk miatt. De e két államtól és Oroszországtól eltekintve, a szabadkőművesség mindenütt tért hódított. Svédországtól le Déleurópaig minden jelentős városban páholyok alakulnak és az a kultúrtörténeti hatás, amit a szövetség az egyes nemzetek irodalmára, társadalmi és kultúrfejlődésére e korban gyakorolt, egyáltalán nem kicsinyelhető le.

Ezúttal nem célunk a szabadkőművesség európai fejlődésének vizsgálatába belemélyedni. Típusait se tárgyaljuk most. Csupán az osztrák szabadkőművesség fejlődésére mutatunk néhány szóval rá, mert a szövetség magyarországi elterjedése nélkül érthetetlen volna. (Magyarország és Erdély a 18. század folyamán rendkívül „szoros kapcsolatban volt Ausztriával és főként Béccsel. Ez a kapcsolat nemcsak politikai és gazdasági, hanem kulturális is. A szabadkőművesség prágai és bécsi megalakulásakor már találunk a szövetség tagjai között magyarokat, akik hamarosan hazahozzák a szabadkőművesség eszméit és új, hazai páholyok alapításának vágyát is. T

Az osztrák szabadkőművesség nagy elterjedését részben Lotharingiai Ferencnek, Mária Terézia urának is köszönheti, aki még 1731-ben Hágában a szövetségbe lépett és egész életében abban bent is maradt. 1742-ben az ő védelme alatt alakult meg a legelső bécsi páholy „Zu den drei Kanonen” néven. A páholy működését természetesen nem nézte mindenki rokonszenvvel. Maga Mária Terézia is erősen katolikus nevelésének hatása alatt megpróbálta a szövetség kialakulását megbénítani. 1743-ban lefogatta a „Zu den drei Kanonen” tagjait, köztük 7—8 magyart is.⁶⁾

⁶⁾ Lásd dr. Jancsó Elemér: Újabb adatok a szabadkőművesség történetéhez. A bécsi páholy bezárása.

De Ferenc császár közbenjárására kénytelen volt a lefogottakat szabadonbocsájtani. Mária Terézia hideg elnézését József császár erős rokonszenve váltotta fel, aki a szövetségtől politikai tervei hathatósabb támogatását remélte. Bár 1785-ben korlátok közé szorítja a szabadkőművesség terjedését, védelme alatt mégis tovább erősödnek a páholyok, társadalmi, művelődés és irodalomtörténeti jelenfőségük pedig igazában ekkor kezd kibontakozni. Ferenc császár uralkodása kezdetén szintén rokonszenvezett a szabadkőművességgel, de a francia forradalom hatása alatt elhidegül tőle és örömmel veszi tudomásul a páholyok önkéntes beszűnésének hírért 1793-ban.

A magyar szabadkőművesség sokrétű és szerteágazó irányait négy részre lehet osztani. Beosztásunkat nem a külső szervezet és kifejlődés önként kínálkozó adaihoz szabtuk, bár ez könnyebb, de kétségtelenül fclülesebb lett volna. A páholyok belső tartalma, célkitűzései és a szövetség tagjainak kulturális tevékenysége azok a szempontok, amik e négyes felosztást találóbbá és jobbá látszanak tenni.

A 18-ik század magyar szabadkőművességének egyik legnagyobb hatása társadalmi és politikai jelentőségében áll. Az első csoportba tehát azokat a szabadkőműveseket soroljuk, akiknek működése nem az irodalom és a tudomány síkjain zajlott le, hanem az országos vagy megyei politika területén és társadalmi élet akkori ismert formái között. A szabadkőművességnek ez a csoportja békés emberi eszmékért harcolt és célját elértnek látta azzal, hogy a páholyokon belül és kívül a különböző társadalmi osztályok, vallások és nemzetek egymáshoz való közelítésén dolgozott.

A második csoport részben a közélet, részben az

irodalom terén szintén társadalmi reformokért küzd, de a reformokat a francia forradalom hatása alatt már nem békés eszközzel, hanem erőszakkal akarja kicsikarni a hatalomtól. Kimagasló egyéniségei Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics mindmegannyian szabadkőművesek voltak.

A harmadik irány eszménye az irodalom, harcieszköze: a toll. Zászlójára a magyar nyelv kiművelése, elterjesztése és az emberi és nemzeti érzés hirdetése volt kitűzve. Kazinczy, Aranka, Bessenyei, Verseghy, Bacsányi, a bécsi festőírók, a Felvidék és Erdély írói csaknem mind ennek a szabadkőműves iránynak hívei. A magyar irodalom hős-korának ideális lelkű harcosai mindannyian.

A negyedik irány a szabadkőművesség elfajulásából keletkezett. Hívei a rózsakeresztesek, célul nem az irodalom művelését és a társadalom megjavítást fűzik, sőt még a filantrópia gyakorlását se. A tudomány hívei ők, alkímisták és orvosok, akiket misztikus gondolatok és érzések vezetnek sokszor zavaros és önző, néha lelkes és becsületes célok felé. Munkásságuk nem teljesen meddő, mert a kémia és orvostudomány sokat mentettek eredményeikből.

E négyes felosztás önkényes, mint minden más felosztás és meghatározás. De a tárgyalás könnyebbsége és a tisztább megértés tették szükségessé.

Most pedig vegyük sorra mind a négy irányt. Vizsgáljuk meg eszményeit, elért eredményeit és kimagasló alakjaira rámutatva próbáljuk kifejtetni a 18-ik századi magyar szabadkőművesség művelődés és irodalomtörténeti szerepét.

A XVIII-ik század magyar szabadkőművessége

A szabadkőművesség és a magyar polgárság kialakulása.

Szekfü Gyula nagy magyar történelem könyvének XVIII-ik századról szóló kötetében a század első felének uralkodó felfogásául a barokk-katolikus szellemet jelöli meg. Ezt a magyar és katolikus életfelfogást — írja — a század második felében előretörő szabadkőművesség oly anyyira visszaszorítja, hogy a nagy francia forradalmat megelőző időkben már-már egészen „nemzetközivé” válik a magyar közélet képe. „Bár sok lelkes ember” volt a páholyokban, — folytatja bírálatát — akik a humanisztikus és filantropikus működést tartották főfeladatuknak, mégis a szabadkőművesség hozzánk már abban a „kialakult stádiumban” érkezett el „amikor minden pozitív vallásosság ellentétét jelentette.” A „testvérek” többsége szerinte egy „homályos, alaktalan, sokfélekép kitölthető és magyarázható Isten fogalmat” vallott magáénak és ezáltal az angol-francia felvilágosodás „ metafizika ellenes racionalizmusát terjesztette.”

Az élet „elvilágiasodása” a dogmáknak és az egyház parancsainak kiirtása a „mindennapi kérdések közül” Szekfü szerint kétségtelenül a szabadkőművesek működésének tulajdonítható. De különös erővel a katolikus

egyház ellen tör a szabadkőművesség, amelyik „egésze véve az új szellemű Magyarország kialakulásának egyik legfőbb tényezője s a legelső, mely már helyzeti energiát gyűjtött magának, hogy hozzá kezdhesen a régi életformák megváltoztatásához”⁶

Szekfü álláspontja nagyjába fedi a mai magyar történetírók felfogását a szabadkőművesség XVIII. századi szerepét illetően. Megállapításai helytállóak, de mert vázlatosak és nem alapulnak a század oly sok irányú páholyéletének széles ismeretén, részben vitathatók is. A szabadkőművesség már akkor sem jelentkezik egységesen nálunk. A páholyok egy részének forradalmi és voltairianus életfelfogásával szemben ott találjuk a misztikumba vesző „testvérek” nagy tömegét és ott a vallásos élet, köztük a katolikus papság nem egy jelentős képviselőjét is.

Úgy Szekfü Gyula, mint Mályusz Elemér akkor járnak a szabadkőművesség igazi lényegéhez és jelentőségéhez² legközelebb, amikor a magyar polgárság kialakulásában való szerepét kutatják. Kik voltak a szabadkőművesek? Nagy részt nem írók és nem tudósok; ismeretlen szürke nevek, akiknek emléke jórészt nem ment át az utókor tudatába. A szabadkőművesség terjedése a Habsburg birodalomban inkább mint bárhol felülről lefelé történt. A királyi család tagjaitól kezdve egészen a kis és jelentéktelen kormányzósági tisztviselőikig mindenki benne volt, aki az állami életben, vagy a közélet terén érvényesülni akart. Lassanként kialakul az állami élet hatalmas apparátusa mellett egy másik, titokban dolgozó és nem kevésbé hatalmas testület, amelynek hercegi vezetői bizonyára egészen más elgondolással

* Hóman-Szekfü. Magyar történelem VI. Budapest. 343—348 oldal.

voltak a szövetség céljairól és hivatásáról, mint ahová tagjaik egyrésze juttatta a szövetséget a felvilágosodás eszméinek hatása alatt a történelmi ható erők nyomásának engedve.

A magyar szabadkőművesség e százados összetételét vizsgálva a következő társadalmi rétegek jelenlétét állapíthatjuk meg: nemesség, városi polgárság és az előbbi kettőből kikertülő középosztály. Nagyszébenben és Kolozsvárt a gubernium tisztviselő kara, az akkori állami gépezet legértékesebb és legbefolyásosabb tagjai vesznek részt a szövetség működésében. A polgári rendet mindössze néhány író és városi notabilitás képviseli. Az igazi vezetés itt épűgy, mint a felvidéki és a budapesti páholyokban a nemesség kezében van. Különösen nagy azoknak a nemeseknek száma, akik vagy az egyre jobban kifejlődő állami élet valamelyik posztját töltötték be, vagy pedig vagyoni leromlásuk révén a reformokat követelő és a polgársághoz közeledést kereső elégületlenek táborához tartoztak. Kimondottan polgári származású és polgári jogait ntudatosan érvényesíteni akaró szabadkőműves aránylag kevés volt a magyar páholyokban. Számuk csak akkor kezd nőni, amikor Mária Terézia uralkodásának második felében a szabadkőművesség Budán, Pesten, Pozsonyban és a többi nagy városokban gyors elterjedése révén arisztokratikus elzárkozottságából egyre jobban kezd engedni.

A polgári származású szabadkőművesek öntudatlan magatartása és a nemes elem szerepe mellett eltörpülő befolyása indította talán Mályusz Elemért arra, hogy a szabadkőművesek jelentőségét a magyar polgárság kialakításában ne tartsa jelentékenynek. A „magyarországi polgárság a francia forradalom korában” c. kítűnő tanulmányában-

** *Mályusz Elemér* A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. Á Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve. I. kötet 1931.

többek között ezt írja „a polgári egyenlőség gondolatát magukkal a polgárokkal „még a szabadkőműves páholyok sem ismertették meg, noha az ezek által terjesztett világnézet az a tényező lehetett volna, amely a belső lelki fel szabadulás útját megindíthatta volna, hogy végül is a nemesi életfelfogás kereteit széttörve, annak helyébe a polgárit fejlessze ki. A hatás elmaradásának az volt az oka, hogy a szabadkőműves tanítások szóltak ugyan nagy általánosságban az ember jogairól, ellenben már nem nyertek alkalmazást olyan konkrét társadalmi kérdésekben, amelyek a magyar polgárság sorsát közelről érintették. II. József alatt a szabadkőművesség virágzása dacára, a páholyok tagjai között nem voltak olyanok, akik a polgári rendűekkel megértették volna, hogy miként használhatnák fel saját érdekében a szabadkőművesség jelszavait. Pedig a budai és pesti páholyokban, nemcsak az a Molnár János evangélikus lelkész szerepelt, aki Manch Hermaeonjának tanúsága szerint rajongott a felvilágosodásért s az azt képviselő II. Józsefet többrebecsülte az ezeréves alkotmányánál és a szent koronánál, hanem a tagok sorába tartozott az a Kreil Antal és Werthes Frigyes is, akiket a bécsi szabadkőművesek egyik vezére, Van Swieten neveztetett ki a pesti egyetem filozófiai, illetőleg esztétikai tanárává. De még ők, a nyugattól az idegen környezetből jött tudósok sem sietnek felvilágosítani a polgártársaikat s hagyják, hogy azok számára a szabadkőműves tanok légüres térben kóválygó ábrándképek maradjanak.”(Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában 23-ik oldal.)

Mályusz szerint a polgárság öntudatlanságán kívül a szabadkőművesség polgárisító szerepét a 80-as években elterjedt illuminatus irányzat is nagyon akadályozta. A

Weishaupt bajor illuminatus-vezér szabadkőműves rendszere rohamosan ismertté lett nemcsak Bécsben, de a magyar páholyokban is. A legelőkelőbb és sokszor a legképzetebb szabadkőművesed tagjai lesznek az új iránynak és ezzel az. amugyis több részre szakadt páholyéletet még inkább szétforgácsolta, célkitűzéseiben szétesővé tették.

Az illuminátusok, rózsakeresztesek és az „ázsiai testvérek”. nagy befolyásuk és elerjedtségük ellenére a szabadkőművesség hanyatlásához, eszményeinek félreमारगारázásához és sok tekintetben nevetségessé tételéhez járultak hozzá. A még öntudatlan polgári elem leginkább ezekben az irányokban élte ki magát, mert jó darabig nem akadt sem a saját soraiban, sem a deklasszálódó nemesek között olyan, aki határozott formába öntötte volna politikai vágyait és alig-alig észrevehető új életfelfogását.

A magyar szabadkőművesség szerepét a magyarországi polgárság létrejvetelésében nem értjük meg, ha nem vesszük közelebről szemügyre a XVIII-ik századi Magyarország társadalmi rétegződését. A Nyugat nagy nemzeteivel szemben nálunk a nemesség száma, politikai befolyása sokkal nagyobb volt semmint azt egy újonnan *ieW* törekvő társadalmi osztály, a polgárság meg tudta volna semmisíteni. Sajnos társadalomtörténeti szempontból ez a kor oly kevésbé ismert, hogy a magyar polgárság kialakulását csak nagy körvonalaiiban tudjuk követni. Mályusz Elemér fent idézett tanulmánya és a már azelőtt német nyelven megjelent kitűnő vázlata (*Geschichte des Bürgern turns in Ungarn. Vierleljahrschiift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte XX. 395.*) nagyszerűen világítanak rá a magyar polgárság lassú kibontakozásának ma még nehezen észrevehető körvonalaira. Szerinte a magyar polgárság kialakulását semmiben sem lehet a franciáéhoz ha-

sonlítani. Ha hasonlatot akarunk mindenáron keresni, akkor csak a német polgársággal lehet bizonyos rokonvonalakat találni. A magyar és német polgárság küzdelme a nemesi és a polgári rend „ellentétéből” fakadt. Groetfouysen szerint (*Die Entstehung der bürgerlichen Welt und Lebensanschauung in Frankreich. I—II Halle, 1927.*) a francia polgárság a 17. század folyamán elsősorban a „vallásos, a középkori világnézet súlya alól szabadítja fel magát, még pedig saját erejéből s alakítja ki vágyainak, törekvéseinek megfelelőleg a polgári világ képét.” (Lásd Mályusz fentidézett tanulmányát.)

Ezzel szemben a magyar polgárságra a nemesi világ életszemlélete hat. Utánozni vágyik azt és nem igyekszik lerombolni. Nem egy új és igazságosabb társadalmi élet feltételeiért küzd, hanem a nemesség által irigyeit előjogokért, a hatalomért és a hatalommal járó kiváltságok élvezéséért. Éppen ezért a polgárság nagy része nem forradalmár. Érvényesülését békés eszközökkel, a nemesi világ életformáihoz és gondolkodásához való szolgálai alkalmazkodással óhajtja elérni. Eckhardt Sándor „a francia forradalom eszméi Magyarországon” c. szellemtörténeti munkájában szintén ezt a felfogást vallja. Szerinte is a magyar polgárság felszabadulását elsősorban az elégtelen és leszegényedett köznemesek próbálják hol békés, hol erőszakos utón megvalósítani.

A Martinovics összeesküvés szereplői jórészt köznemesi származásúak, akiket a saját osztályukkal való meghasonlás kergete a polgárságot forradalmi utón uralomra juttatni akarók táborába. A francia forradalom okait illetőleg két felfogás áll mereven szemben és ez a felfogás többé kevésbé a magyar viszonyokra is alkalmazható, különösen Martinovicsék összeesküvését illetőleg. Az egyik

szerint a nagy francia forradalmat filozófiai és társadalmi eszmék készítették elő, a másik a gazdasági erők elsőbbségét hirdeti. Eckhardt az idealista felfogást vallja a francia forradalom okait illetően és Taine felfogását követve 1789 döntő eseményeiben a század nagy írói”: Montesquieu, Rousseau és Voltaire eszméinek megvalósulását látja. Ezzel a tudományos állásponttal rokon Mornet Dániel újabb elmélete is (La préparation intellectuelle de la Révolution 1933 Paris) amely azt vallja, hogy a francia forradalom a század nagy íróinak évtizedes előkészítő tevékenysége nélkül nem következett volna be. A materialista történelemszemlélet a fenti idealista elgondolással szemben a forradalom okait és a polgárság uralomrajutását a század francia társadalmának osztályharcaiból magyarázza és a nagy írók propagatív tevékenységét materialista tényezőkre vezetve vissza azok jelentőségét másodrangúaknak tartja.

Nincs szándékunkban e két felfogás igazát vitatni, mert minket elsősorban a magyar viszonyok érdekelnek. Eckhardt könyve a maga gazdag dokumentáris anyagán val éppen azt mutatja, hogy nálunk mennyire el voltak a francia forradalom alapvető gondolatai terjedve. Voltaire, Rousseau, Montesquieu magyar követői ugyanolyan hévvel ostromolják a rendi társadalom addig bevehetetlennek vélt várait mint francia mestereik. De míg a nagy francia írók gondolatai hazájukban elsősorban a polgárság öntudatosításához járultak hozzá, addig nálunk a nyugatos műveltségű köznemesség forradalmasítását eredményezték. Nem a polgárok rajonganak a jacobinus gondolatokért, hanem a nemesség. Ez a különös és sajátos helyzet magyarázza meg a szabadkőművesség szerepét is a magyar polgárság világszemléletének kialakításában. A

felszabadulni vágyó polgárság élére az az elégtelen, leszegényedett és osztályhelyzetével meghasonlott köznemesség áll, amelyik már a 60-as években örömmel olvassa az akkor még ártatlannak látszó regényeket, röpiratokat és filozófiai munkákat. Sajnos, a nagy francia írók eszméi elterjedtségük ellenére sem tudtak kialakítani nálunk egy olyan egységes és a magyar viszonyokat figyelembe vevő ideológiát, mely képes lett volna a rendi társadalom ellen küzdők frontját legalább nagyjában egységessé tenni. A magyar polgárság küzdelme sikertelenségének okait keresve azt elsősorban a külső körülmények eleinte kedvező, de csakhamar kedvezőtlen alakulása mellett a magyar polgárság kicsiny számában, gazdasági, politikai és szellemi életképének kialakulatlan voltában kell keresnünk.

Kikből állott a XVIII-ik század magyar polgársága? Negyvennégy bánya és szabadkirályi város lakóiból, akiknek egy része polgárjoggal rendelkezett és a jobbágyokkal szemben lényegesen jobb helyzetben volt. Mályusz szerint a magyarországi bánya és szabadkirályi városokban három társadalmi réteget lehet e korban megkülönböztetni: (A mezővárosokról nem beszél, mert ezek lakói vagy jobbágyok voltak, vagy földesuraktól függtek.) A legszűkebb és legszegényebb réteg a zsellérség és ipari munkásság volt, amelynek nagy tömege nem rendelkezett semmilyen magántulajdonnal. Polgárjogot pedig csak az önálló műhellyel rendelkezők nyerhettek. Ebből a társadalmi rétegből alakul ki lassanként a munkásosztály, a mai proletariátus, amelynek első képviselője, politikai jogainak első hangoztatója Táncsics Mihály volt.

A második réteget a polgárjoggal rendelkezők alkották. Ezeknek a száma rendkívül kicsi volt. II József alatt az ország lakosságából 325 ezer volt városlakó, de

a polgárjoggal rendelkezők még egy ötödét sem tették ki a bánya és szabadkirályi városok lakosságának.

A harmadik csoport Mályusz szerint az a kicsi nemesi réteg, amely a XVIII-ik század folyamán a városok élére kerül és azok tényleges vezetését intézi. A polgárság a nemesi elem előretörésének nemcsak hogy nem állt ellene, de városai vezetését szívesen bízta arra az osztályra, amelyiktől jogai érvényesülését inkább remélte. A nemesi élet és előjogok vonzása különösen a gazdag német polgárságra volt erős, amely szívesen vette az összeházasodást is.

A század közepén még nagy többségben német polgárság lassan magyarosodni kezd. A magyarosodás kettős. Vagy a gazdag német polgárság és a leszegényedő, de magát anyagilag még többé-kevésbé tartani tudó nemesség házasodik össze, vagy a már teljesen leszegényedett és a proletársorsba süllyedt vidéki származású nemesség keveredik a szegény polgársággal, Mindkettő eredménye a városi magyar polgárság kialakulása és gyors előretörése a városok vezetésében.

A nemesség és a polgárság egymás mellett élése nem volt mindig csendes és harmonikus. Vitára, ellentétre bőven nyílt alkalom. Az ellentétek okai — Mályusz Elemér szerint — a XVIII-ik században mindig „materialisak”.

A magyar polgárság fent vázolt kialakulása távolról sem olyan gyors és az ország egész életére kiható, mint a nyugati nagy államokban. A Habsburgok iparpolitikája, amely Bécsset és Csehországot helyezi előtérbe és vámrendszerével valósággal Ausztria gyarmatává süllyeszti Magyarországot, hosszú ideig megakadályozza a hazai gyáripart és ezzel kapcsolatban a kapitalista termelés

járó eleven városi élet kifejlődését. Városaink s köztük még a legnagyobbak is patriarkális életformáiknál fogva inkább hasonlítanak a középkor német városaihoz, mint a hasonló nagyságú, de szellemi és politikai életében forrongó XVIII-ik század közepi francia városokhoz. A kor modern gondolafai, az irodalom és tudomány legújabb eseményei eljutnak ugyan a legezártaabb erdélyi városba is, olvasókra, követőkre, sőt néha lelkes apostolokra talál-
nak, de az a réteg, amely a nyugati eszmék befolyására cselekedni is tudna, megreformálni óhajtaná saját és nemzete helyzetét, rendkívül kicsiny és a hatalom minden lehetőségétől távol áll. És mégis a talaj a 80-as években egyre alkalmasabbnak látszik egy nagyvonalú polgári élet kezdeményezésére.

A magyar polgárság első öntudatos megnyilvánulásai II. József korára esnek. És hogy ez az öntudatosodás bizonytalanul bár, de megindulhatott, abban a szabadkőműves páholyoknak nagy szerepük van. Látszólag ez a szerep jelentéktelen, mert sem politikai tettekben, sem irodalmi alkotásokban nem nyilvánult meg a 80-as évek kezdetén és amikor megnyilvánult II. Lipót és Ferenc alatt akkor is csak bátortalanul és külső erők kezdeményezésére. A szabadkőművesség tehát látszólag kevésbé járul a polgári életszemlélet kialakulásához és a polgárság osztálybogainak kivívásához, valóban azonban a páholyok azok a külső keretek, amelyek láthatatlanul előkészítik a polgári gondolkodás kifejlődését és tudatosodását. Az átalakulás a nemesi és a polgári világ életformái között lassú és alig észrevehető. Már maga az a tény, hogy a páholyokban nemesek és polgárok bizonyos eszmék és gyakorlati elgondolások jegyében találkozni tudnak és hogy összejöveteleiken a közös megegyezés alapján próbálnak

terveket megvitatni, arra mutat, hogy a nemesség merev osztályszemlélete kezd lassanként egy szabadabb életfelfogásnak helyet engedni. A páholyok gyakori összejövetelei, a munkák és a vacsorák egyaránt olyan közelségbe hozták az addig egymással alig-alig érintkező és érdekkellentétben álló nemesi és polgári származású szabadkőműveseket, hogy az addig más formában és más keretek között alig volt elképzelhető.

A szabadkőművesség elsősorban a tartományi székhelyeken és a *nagyobb* szabadkirályi városokban vert gyökeret. Erdélyben a kormányzóság tisztviselőikara alkotta a „testvérek” jórészét, akik egymást vive be a páholyokba és ott a *szebeni, kolozsvári* befolyásosabb polgárokkal találkozáskor befolyásuk egyre jobban éreztetik városaik, megyéik és tágabb viszonylatokban tartományaik vezetésében. A nagyszebeni Brukenthal múzeum gazdag anyaga és a kolozsvári egyetemi könyvtárban újonnan felfedezett, de kiadatlan szabadkőműves levelezések azt bizonyítják, hogy a páholyok polgári és nemesi származású tagjai között nemcsak baráti, de eszmeközösségi kapcsolatok is voltak. A nagyszebeni páholy a szabadkőművesség alapelveihez híven tagjai toborzásánál nemzetiségi, vallási és osztálykülönbségekre nem tekintett. A páholyának alig két évtizedes működése alatt több mint kétszáz tagja volt, köztük katolikus, református és unitárius papok. A főnemesek mellett köznemesek és polgárok adtak a gyakori „munkákon” és „vakolásodon egymásnak találkozót és a magyarok és szászokon kívül zsidó, görög és nagyszámú román „testvért” is találunk Szebenben és a többi erdélyi páholyokban. Ugyanez a helyzet a felvidék eleven szabadkőműves műhelyeiben is, ahol a nemesség és polgárság közös gondolatban csak a szabadkőműves esz-

mék zászlaja alatt tud egyesülni. A páholyok összetétele tehát már alkalmas volt arra, hogy gyakorlatban szűk környezetben bár, a polgári egyenlőség gondolatát megvalósítsa. Természetesen ez a „szabadkőműves egyenlőség” csak ott volt észrevehető és csak ott ért el a páholyok körén túlmenő sikereket, ahol a szabadkőműves eszméket komolyan vették és egy-egy nagy egyéniség önzetlen munkája révén komoly eredményeket is könyvelhettek el. Mályusz Elemér akkor, amidőn a szabadkőművesség polgárisító jelentőségét leértékeli, megfedkeznek azokról az aptó és látszólag jelentéktelen tényekről, amik külön-külön mind: elhanyagolhatók, de együtt jelentős erőt képviselnek. Minden együttlét és így a páholyok szigorúan zárt és diszkrét munkássága, amely a kívül álló kortársak előtt csaknem teljesen ismeretlen volt lassanként közös szellemet fejlesztett ki, ami külön-külön az egyesek lelkét formálta át és együttesen létrehozta a XVIII-ik század magyar szabadkőműves típusát. Ha a század azon nagy embereinek jellemeit vizsgáljuk, akik a szabadkőműves mozgalmakban ténylegesen komoly részt vettek, lehetetlen észre nem vennünk mindanyiak közös vonásait, mik határozottan jellegzetessé és a páholyokban kívülállóknak nagy többségétől elütővé tették őket. Ilyen jellegzetesen szabadkőműves jellem Kazinczyról, Arankáról és a többi szabadkőműves írókról nem is beszélve Draskovich, Bánffy és Cserey Farkas, vagy Fricsei Fekete, a kolozsvári páholy megalapítója.

Mindannyian a felvilágosodás emberei, akik a kibontakozó új világ eljövételét érzik és akarják már, de aufklárista humanizmusuk széles világában nem találják a gyakorlati megvalósíthatóság útjait. Eszméikkel, tetteikkel hatnak, jellemeket formálnak és közbe ők maguk is

tovább formálódnak, de hatásuk megfoghatatlan és ma már alig-alig mérhető tudományosan fel.

A szabadkőművesség nagy gyakorlati jelentősége a jellemformáláson kívül a közvéleményt formáló erejében volt. Abban az időben, amidőn német, magyar nyelven lapok Erdélyben és Magyarországon nem igen jelentek meg, a páholyok sűrű összejövetelei, a testvérek egymással való állandó kapcsolatai, a hétköznapi élet sokféle problémáinak megvitatásai kezdték kialakítani azt, ami a mai közvélemény primitív őséneke volna nevezhető. Természetesen mindez főként csak a „testvérek” szűk körére terjedt ki, de ha meggondoljuk, hogy a 80-as években közel 2000 magyar tagja volt a Habsburg birodalom páholyainak és e tagok jórészt a legbefolyásosabb és a legmagasabb társadalmi rétegekből kerültek ki, akkor el tudjuk képzelni nagy nevek és ma már felkutathatatlan, vagy nehezen hozzáférhető adatok nélkül is a XVIII-ik század magyar szabadkőművességének nagy társadalomformáló erejét. Ma azonban, ha az igazi hatást teljes mértékben figyelembe akarjuk venni, akkor azt a nagy társadalmi tevékenységet is szem előtt kell tartanunk, amit szabadkőműves szellemben a század sok-sok névtelen szabadkőművese ismerősei, barátai körében az élet legkülönbözőbb pontjain tett. De e hatások oly sokfélék és sok tekintetben rokon vonásokat mutatnak a szabadkőművességen kívüli elméletek nem egy tételével, hogy ezt ma megállapítani teljességgel lehetetlen. Szegények gondozása, tanulók neveltetése, a tudomány és az irodalom pártolása, a népek, országok és felekezetek közötti ellentétek csökkentése egy új, a faji, társadalmi és vallási különbségeken felülálló világkép kialakítása mind a XVIII-ik század magyar szabadkőművességének műve.

E sok-sok láthatatlan hatásra gondolva mondta Kazinczy a szabadkőművesekről, hogy még egy társaság sem tett annyi jót, az emberiséget semmi nem nemesítette úgy, mint ez. Ezekre illet: a Vos estis sal terrae.*) Majd ugyancsak a szövetség jelentőségét tárgyalva így folytatja Szirmay Antal a Magyar jakobinusok története című könyvéhez írt megjegyzéseiben:-) „ezen veszedelmes időkben, midőn a setéség fiai győzni látszottak, kígyót-békát kiáltott a világ ezekre. Az a társaság, mely Fridrichet és Leopoldot az atyát I-ső Ferenc római császárt látta a maga négyszögeiben, nem igyekezhetett a trónusok felforgatásán; s amely társaságnak fődíszei közé számláltattak XIV. Kelemen s annyi sok cardinalis és püspök s több pápista pap, az nem lehet ellensége a vallásnak.”

Kazinczy megállapítása nagyjában helytálló, de ami a szabadkőművesség és a vallásosság e századi viszonyát illeti, helyreigazításra szorul. A páholyok ugyan sem nyíltan, sem titokban vallásellenes működést nem fejtettek ki, de a különböző felekezetek együttműködése lassanként mégis a valósi érzés erő elszíntelenedéséhez vezetett, utat nyitva egy dogmáktól független, tág és „sokféleképp értelmezhető” vallásos életszemléletnek.

A *deista* életfelfogás gyors elterjedése nagyrészt a szabadkőművességnek tulajdonítható, bár ez a világszemlélet más utakon is terjedt és a szabadkőművesség nélkül is hatást gyakorolt volna az akkori magyar társadalom egy részére. De mert a szabadkőművesség elvi gondolatai és gyakorlati életformái egy oly világnézet bölcsőjét ringatták, mely végső céljában egy *akkor* még utópisztikus, osztály, faj

*) Ti vagytok a föld sója.

**) Megjelent Budapesten 1918-ban. „Az első magyar köztársasági forradalom” címen. A fenti idézet a 11-12-ik oldalról van.

és vallásfeletti, egyelőre lelki alapokon nyugvó „emberi *hazát*” akart létrehozni, még a szövetség legenyhébb és legkevésbé hű tagjai merev egyházi és rendi felfogását is meglazította. A Magyarországon és Erdélyben rohamosan előretörő deista szellem ellen hiába veszik fel maguk az egyházak is a küzdelmet, az új felfogás még a papság körében is hódítva tör előre.

A vallásos élet visszahanyatlása általános európai jelenség, de e visszaesés nagysága és üteme nem mindenütt egyforma. Kísérő jelensége a materialista filozófia és a szkepticizmus elterjedése, amelyet elsősorban a francia forradalmat előkészítő nagy francia írók és bölcselek terjesztenek.

Erdélyben különösen erős az új szellem táborá. Szabó József egyháztörténész e század utolsó negyedének vallásos és irodalmi életével foglalkozva megállapítja a vallásos élet hanyatlását, de a felvilágosodás különböző irányainak legjelentősebb forrását már nem tudja észrevenni. Pedig az erdélyi országgyűlés katolikus rendei Alsófehérmegye képviselőinek kérésére már nagy támadásra készülnek 1791-ben az ellen a szabadkőművesség ellen „amely Erdélyben egyre jobban az ötödik befogadott vallás szerepét” kezdi játszani. A támadás elmaradt, de az ellenerek elhallgatva bár egyre inkább készülnek az új szellem vérbe fojtására.

A győzelem e század végén úgy látszik a liberális — deista — szabadkőműves felfogást juttatja uralomra az osztálytársadalom feudális és erősen egyházas világfelfogása felett megteremtve az új életszemlélet politikai formáit is.

Erdély példája azt mutatja, hogy a társadalom vezetőosztályainak merev felfogását a polgári rend szabadabb és gazdagabb lehetőségeket ígérő világa fogja felváltani. A parasztság állandó zendülése, a polgárság előretörése, a

köznemesség forradalmosodása, az egyházas felfogás lazulása a nemzetiségi és nemzeti kérdés előretörése mind egy új társadalom eljövételét látszanak jelezni.

A magyar társadalom vezető osztályai jórészt a szabadkőművesség nagy befolyásának hatására enyhítik rendi elzárkozottságuk eddigi merev formáit és lassanként elvetik azt a „barokk-katolikus” életszemléletet, amely a század első felében oly annyira divatos volt.

A magyar társadalom belsejében szinte észrevétlenül megtörtént az a nagy átalakulás, ami az elmaradott magyarságot alkalmassá tette volna a polgári társadalom életfeltételeinek megteremtésére. A lelkek lassú, de állandó előkészítésében az oroszlánrész éppen azt a szabadkőművest illeti, amelyik néha tudatosan, de legtöbbször öntudatlanul a békés háború minden eszközével küzd az osztályok, fajok és nemzetek közti ellentétek megszüntetéséért.

A lelki átalakulás tehát megtörtént. A polgári rend lassú, de biztos előretörése és a politikai hatalomnak a nemességgel való megosztására minden belső feltétel adva volt. Az 1790-es években már egy olyan magyar társadalommal találkozunk, amely képesnek látszik az új európai életformák befogadására. Természetesen a fejlődés üteme az eredménye mindenütt más és más. A felvilágosodás eszméinek legerősebb tábora a szabadkőművesség gócpontjai körül alakul ki: a felvidéken, Pesten és részben Erdélyben. De Erdély itt is külön utakon jár. 1790-ig a fejlődés iránya a polgárisodás terén a magyarországgal rokon, attól kezdve több lényeges pontban tér el attól. Pedig Erdély szintén Bécs hatása alatt állott, sőt nem egy tekintetben a bécsi kultúrának gyorsabb és maradandóbb közvetítője volt mint Pest, vagy a Felvidék.

1791-től kezdve, amikor a francia forradalom eszméi

már Európaszerte mély gyökeret kezdenek eresztetni, Magyarországon is megindul a nemesi világfelfogás elleni rendszeres és tervszerű harc. Voltaire, Rousseau és Montesquieu gondolatai nem voltak addig sem idegenek a magyar vezetőrétegek olvasói, sem a nemesség saját osztályával meg hasonlott tábora előtt, de most a rohanó európai események forгатagában a francia forradalom hívei nem elégszenek meg az elméleti igazságok felismerésével és békés terjesztésével, hanem ehelyett harci lobogót bontanak és megindítják élet-halál harcukat a feudális világ lerombolására és a polgári világrénd kiépítésére. Martinovics összeesküvése elsősorban Pest és a Felvidék intellectuel rétegeire terjedt ki. Erdély egyetlen összeesküvővel se gazdagította az első magyar köztársasági forradalmár táborát. Az okokat keresve azt látjuk, hogy a harcias ellenállás szelleme idegen volt a különben erősen felvilágosodott erdélyi polgárságtól és köznemességtől. A társadalmi ellenlétek se voltak oly nagyok Erdélyben, mint a Királyhágón túl, ahol a feudalizmus mély gyökereit, kifejlett hatalmas uralmi rendszerét, csak egy forradalom remélhette lerombolni. Bár Bacszányi már ír Arankának a francia forradalomról és erősen dicséri a francia republikát, de a viszhang nem volt az, amit az általa annyira eszményített Erdélytől remélt. Az Arankához irt levelében említett „*révolution à la Hora et Closca*” nem terjedt Magyarországra át és főképp nem nyerte meg az erdélyi köznemességnek a rokonszenvét, amelyik a szabadkőművesség hatása alatt oly gyakran hivatkozott a faji, felekezeti és osztályok felett állóságára.

A XVIII-ik század végi Erdélyt nem rázza meg a francia forradalom mindent elseperni látszó vihara, sőt nem sodorja magával annak a mindenre elszánt felvidéki

és magyarországi forradalmár élcsapatnak sem a lendülete, amelyik kevés eséllyel bár, de megpróbál a fennálló viszonyokon változtatni. A századvég gazdag erdélyi levelezéséből tudjuk, hogy a forradalom nagyon foglalkoztatta a Királyhágón innenieket is, az eseményeket állandóan regisztrálják és titokban akadnak sokan, akik csak a megfelelő pillanatot várták, hogy az addig titokban vallott életheiknek megfelelő új társadalom létre jöjjön. Az új világért azonban békés elzárkózottságukból, előjogaikból semmit sem voltak hajlandók áldozatul dobni. És mert a forradalomba semmilyen formában bele nem avatkoztak, Erdélyben a Martinovics összeesküvés elfojtása után sem változott annyira meg a közhangulat az azt tápláló felvilágosodási törekvésekkel szemben, mint Magyarországon. Az újra feltörő nemesi szellem és katolikus ellenhatás Erdélyben távolról sem mutathat fel olyan eredményeket a vallási közönnyel és a felvilágosodás legkülönbözőbb formáival szembeni harcában, mint akár a Dunántúlon, a Felvidéken, vagy az ország szívében: Pesten. Már a francia forradalom rég lezajlott és az európai reakció mindenütt úrrá lett, amidőn Erdély nemesi kúriáiba, kisvárosaiba visszahúzódva még élt a voltairianizmus, még élt a deizmus és dolgoztak még ezúttal nem szabadkőműves kötényben, de szabadkőműves lélekkel a szebeni és kolozsvári páholyok egykori „testvérei”. Csodálkozhatunk-e, hogy Kazinczy Erdélyt 1817-ben meglátogatva boldogan véli benne a szabadelvűség és a haladás igazi hazáját felfedezni. Emberek, városok, könyvek mind megannyi meglepetés az agg költő számára, aki felfrissülve tér haza régi világába, abba az eszményien kirajzolt délibáb országba, amelyért ifjúságában hiába szenvedett börtönt.

A Bánffy-Teleki korszak (1787—1822) mérsékeltén

haladó szelleme, amely a 80-as évek végén a magyarországi mögött látszott maradni, most határozottan előnyben van és az előbbi felett kimagaslik szabadelvűségének bátor vállalásával. Csakis így érthetjük meg, hogy az 1800—1820-as évek Erdélyéről S. Szabó József egyháztörténész ugyanazt állapítja meg, ami negyedszázaddal azelőtt csaknem az egész magyar nyelvterület világfelfogást jellemezte, hogy „ez az éra, vallási közönyösséget hozott létre és kitermelte a felekezeteken felül, hogy ne mondjam kívülálló „színtelen vallásos gondolkodást”. Valami általános felszínes, racionális keresztyén közösség lebegett sokak előtt”. Hogy Erdély oly soká kitartott szabadelvű világszemlélete mellett, az főként az erdélyi szabadkőművesség mérsékelt voltának tudható. A páholyok bezárása nem jelentette egyúttal az ott kialakult szellem megszűnései és átalakulását is. Az a vezetőréteg, amely Erdély ügyeit a 90-es években intézte, csaknem kivétel nélkül szabadkőműves szellemben nevelkedett, és később is magán hordta ennek a szellemnek bélyegét a társadalom és állami élet legkülönbözőbb posztjain. Egy új nemzedéknek kellett jönnie és egy egészen megváltozott európai politikai légkörnek, hogy Erdély az új idők új szellemi áramlataihoz csatlakozhasson. A XVIII-ik századból magával hozott szabadelvű hagyományait csak a 48-as események látszanak ideiglenesen igazolni, de a középeurópai politika hatalmi rendszere mögött csakhamar elsorvad és átalakul az „árral szemben” haladni nem tudó erdélyi közszellem.

Magyarországon a fejlődés másirányú volt. Míg a XVIII-ik század mindent „kiegyenlítő” transilvanizmusa az éles társadalmi ellentétek hiányából és a középrétegek

*) S. Szabó József „Erdély egyházi és irodalmi élet a XIX-ik század elején”, 1934. januári Protestáns Szemle.

áthidaló világfelfogásából táplálkozott, addig az akkori Magyarország forradalmi feszültségét és e forradalom megszerzésére való hajlandóságát a rendkívül éles társadalmi ellentétek magyarázzák. A nagybirtokos arisztokrácia osztályuralma nemcsak a parasztságra nehezedett rá kíméletlen elnyomásával, de kizsákmányolta és életlehetőségeiben vas korlátok közé szorította az egyre jobban leszegényedő köznemességet és polgárságot is. A parasztság lázadó öntudatlansága és a polgárság gerinctelen behódolása a főnemesség középkori hatalmával szemben a régi rend két legnagyobb ellenségét fosztják meg attól a szereptől, amire látszólag osztályaik érdekeit nézve, hivatva lettek volna. A köznemesség forrongó elégületlensége már komolyabb veszélyt jelentett az uralkodó rétegek számára. És ez az elégületlenség lassan át kezd terjedni a polgárság azon szűk rétegére is, amelyik olvasmányai és élettapasztalatai nyomán úgy érzi, hogy a feudális magyar társadalom életének további fejlődését nem biztosítja már.

1789 véres eseményei egész Európát felrázták álmodozásából. A francia forradalom eszméi most már gyorsan eljutnak mindenüvé, ahol a fennálló társadalmi renddel szemben ellenerők élnek és hatnak. Az új államforma és életfelfogás határozott célt és kész eszközöket nyújt az elégületlenség megszervezésére. Magyarországon az amúgyis nagy társadalmi feszültséget növeli a nemesség és az uralkodóház meghasonlása. Az 1790—91. országgyűlésen részint II. József politikájának reakciójaként, részint az európai események hatására a magyar nemesség óriási ellenállóképességéről, szervezőerejéről és osztálykiváltságaihoz való forradalmi ragaszkodásáról tesz tanúbizonyságot. II. Lipót mármár inogni érzi trónja alatt a talajt, ezért védelmi állásai kiépítésénél egyelőre azokra támaszkodik, akiknek érdekük

a magyar nemesség hatalmának letörése, előjogainak megnyirbálása. Mi sem természetesebb, hogy a politikailag iskolázott fejedelem elsősorban a parasztságra, a polgárságra és a nemzetiségekre gondol. Megindul tehát a harc közte és a jogait fegyverrel is védeni kész magyar feudalizmus között. A harc nyíltan és titokban mindkét fél részéről egyforma intenzitással folyik és eszközökben egyik fél sem válogat. Lipót ősei bevált módszereivel élve legnagyobb támaszát titkos rendőrségében találja meg. Ennek a segítségével tudja csak ideiglenesen megakadályozni a nemesség további forrongásait. A becsi titkos levéltár újonnan felfedezett iratai és a már feldolgozott részletmunkák érdekes képet adnak arról a harcról, amelyekben a becsületes meggyőződés, az uralmonmaradás és osztályérdek, hol leplezett,, hol leplezetlen formái mögé bujt. A fejedelem a nemesség ellensúlyozása végett a polgárság öntudatra ébresztésén fáradozott. Titkos és nyílt ügynökei főként a szabadkőműves páholyok révén vélték céljukat elérni. Névtelen röpiratok, állások, kiváltságok, nagy lehetőségek megcsillogtatása mind megannyi eszköz volt II. Lipót kezében. A magyar nemesség iránti gyűlöletében az uralkodó odáig ment hogy még a parasztnok fellazítását is harci tervei közé vette. Mályusz Elemér szerint ez a „tűzzel való játék” a francia forradalom fénykorában könnyen végzetes lehetett volna úgy a magyar nemességre, mint magára az uralkodóházra nézve is. De sem a „Bábel”, sem a „jó hír a parasztnoknak”, sem a többi névtelen röpirat nem gyakorolt akkora és oly mély hatást, mint aminőt az uralkodó azoktól remélt. Szabadkőműves ügynökei hiába próbálták felébreszteni a polgárság öntudatáig szándékuk csak részben sikerült. Az illuminátusok példájára Lipót új titkos társulatot akart létesíteni, ahol a szabadkőművességtől kölcsönzött külső formák között akarátát köny-

nyebben vélte érvényesíthetni. De ez a terve is a többihez hasonlóan megbukott. A király és a nemesség a fenyegető forradalom hatására kibékültek. A parasztok és a polgárok érdekvédelméről most már hallani sem akart az uralmát féltő király és a nemzetiségek követeléseit is megtagadta.

II. Lipót és a nemesség kibékülése a középeurópai reakció megerősödését és konszolidálódást jelentette, de nem egyúttal a társadalmi problémák megoldását és a szociális feszültség levezetődését is. Az ideiglenesen visszaszorított ellenerek újból szervezkedtek és a polgári világrend forradalmi úton való megteremtéséi éppen azok az írók, köznemesek és polgárok tűzték ki maguk elé célul, akiket az 1790—91-es országgyűlés és az uralkodó kétszínű politikája végleg kiábrándított a békés fejlődés hitéből. Martinovics, Bacsányi, Hajnóczy és többi összeesküvő „polgártársak” előtt hirtelen világossá vált a társadalmi fejlődés egyik alapvető igazsága, hogy az uralkodó rétegek önként előjogaikról sohasem mondanak le; erre azokat csak egy jól megszervezeti forradalmár „élcsapat” váratlan és sikeres lázadása kényszerítheti.

A „maradi” nemesi világfelfogás hívei és a „forradalmár”, polgári életszemlélet összeesküvői kibékíthetetlen gyűlölettel néztek egymással farkasszemet. Az új és régi világ közti harcot csak a hatalom és a fegyverek dönthettek el.

És a francia forradalom hatására a magyar jakobinusok leszállottak az „elméletek” és „eszmék” világából a tettek véres, de új világot ígérő mezejére.

III.

A Martinovics összeesküvés és a szabadkőművesség

Mialatt a magyar szabadkőművesek nagy többsége nem vonja le „felszabadult” életszemlélete végső következtetéseit és a faji, nemzeti és osztályellentéteken felül álló világ felfogását hirdeti, addig a „testvérek” kisebb, de bátrabb csoportja lázasan hozzáfog a forradalom megszervezéséhez. A talaj úgy Magyarországon, mint Erdélyben kedvezőnek látszott az új világszemlélet hirdetésére és befogadására. Bár Erdély magyar jobbággyai valamivel jobb helyzetben vannak a Dunántúlon élő sorstestvéreiknél, a lázadás szelleme közöttük is egyre jobban terjed. A Hóra és Closca zendülést megelőzőleg már a Mezőség magyar parasztjai is mozgolódni kezdenek és ha a körülmények kedvezően alakulnak számukra, úgy Hóra és Closca román jobbággyai mögött véres tettekben és a felszabadulni vágyás bosszúállómegtorlásaiban semmiben se maradnak el. A magyar parasztság mozgolódása egyáltalán nem kerülte el az éber erdélyi nemesség figyelmét és a forradalom kirobbanását a veszedelem tudatára ébredt uralkodó rétegek sikerrel tudták megakadályozni. Az erdélyi szabadkőművesek levelezése nem egy olyan érdekes és kortörténeti szempontból jelentős adatot tartalmaz, ami az elnyomott társadalmi rétegek forrongó elégtelenségére mutat. Így pl. a szabadkőműves Bánffy Farkas írja Nagyfaluból 1782-ben főmesterének és kormányzójának, Bánffy Györgynek faluja állapotáról: „Én még itt mulatok. A dolgom végeztével azonnal szándékozom vis-

a nemesség kipusztításából. Egyébként is feletebb el harapózott közöttük a Gonoszság.”

Nem ismerjük Bánffy György válaszát rokona leve- lére, de valószínűnek tartjuk, hogy a parasztság elégtelen- ségét ő is azzal a közönnyel és megnemértéssel nézte, ami- vel kiváltságokat élvező osztályának minden egyes tagja. Az erdélyi levéltárak eddig ismert szabadkőműves levelezése tele van az egyre feszültebb társadalmi kérdések taglalásával. A francia forradalom eseményei mindennapos témái a Gu- bernium tisztviselőinek. Sokan érdeklődéssel, néhányan alig- alig burkolt örömmel kísérik a Convent nagy küzdelmeit, de véleményeiket és Ítéleteiket ritkán merik papírra tenni. An- nál nagyobb bátorsággal nézik és tárgyalják a nagy fran- cia forradalom eseményeit Magyarország és Bécs magyar „testvérei”. Nem egy fennmaradt levél bizonyítja, hogy *Mar- tinovics* szervező munkáját megelőzőleg a talaj már érett volt a forradalmi eszmék befogadására és az agarat sem hi- ányzott a nagy tettet végrehajtására.

Bacsányi örömmel üdvözli a forradalom kitörését és attól a magyar elnyomottak felszabadulását várja. „A fran- ciaországi változásokról” irt költeménye legszebb magyar költői emléke annak a reménykedésnek, amit a párisi ese- menyek Európa keletén okoztak. Nemcsak a saját, de so- kak égő optimizmusát tolmácsolta, amidőn így énekelt:

Nemzetek, országok! kik rút kelepceében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vas igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok,
Ti is kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek! s hogy sorsotok előre nézzétek
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!

Majd amikor a francia forradalom hullámai átcsapnak Európába és a régi világot lángbaborítással fenyegetik, a szabadkőműves Bacsányi „testvérei” között folytatja felvilágosító munkáját és a forradalmi eszméknek elsősorban a felvidéki páholyok tagjai közül toboroz híveket. De levelezik távolabb élő szabadkőművesekkel is. Így Aranka Györgyhöz írt leveleiből*) nagyszerűen nyomon kísérhetjük Bacsányi lelki átalakulását. Első leveleiben még csak irodalmi dolgok iránt érdeklődik és alázatosan kér véleményt írásairól, nem-sokára azonban nyiltabb és őszintébb lesz és az „Erdélyi Nyelvművelő Társaság” és problémáin kívül más, ennél sokkal kényesebb kérdéseket feszeget. Végül sok célozgatás után 1793. február 10.-én elküldi néhány versét és leplezetlenül vallomást tesz „francia módon” való gondolkodásáról. Forradalmár versei, amelyek valószínűleg elvesztek, írójuk szerint arra is példát akarnak mutatni, hogy milyen „hatalmas és felséges a magyar nyelv”. Nem lesz érdektelen leveléből néhány részletet idézni. „Az idezárt verseket barátságos bizodalommal közlöm s édes barátom uramtól irántok való egyenes ítéletét kikérem.” „Kérem azonban kedves barátom uramat, hogy senkinek kezébe ne adja, se a szerzőnek nevét meg ne mondja, ha szinte olvasni találná is, meghitt jó barátinak. Itt Magyarországon sok kém ólálkodik. Tudom az erdélyi juhok közt sincs szűki a farkasoknak. De a magokat barátság neve alatt bészínlő rókák sem lesznek kevesen, valamint mi ittvalók gyakran tapasztaljuk.

Itt a francia módon gondolkodó emberekre nagyon vigyáznak, s a józanul okoskodó és beszélő embereket is hamar jakobinusoknak nevezik. A ... ok különösen üzik régi mesterségüket, meg nem gondolván a vakok, hogy an-

*) Bacsányi János költeményei, válogatott prózai írásaival egyetemben kiadta Toldy Ferenc. Pest. 1865. S. t. 237—258-ik oldal.

nál inkább ártanak rossz ügyöknek, s annál inkább siettetnek bizonyos veszedelmeket.

Én mindazokból, amiket történni látok és hallok, nem hozhatok ki egyebet, hanem hogy elmúlhatlan a mi hazánkban is a revolutio, még pedig, mivel az észnek józan világossága előre nem ment, révolucion a la Hóra és Clozca fog lenni. De mit gondolnak ezzel, ha szinte általlátnák is az ilyen emberek? Nekem azt merte ezelőtt két esztendővel egy valaki mondani. Mintsem a mi religiónkban legkevesebb változás legyen — (tudjuk mit értenek ők a religio neve alatt) inkább vesszen el az egész magyar haza” (Bacsányi János költeményei 251—252 oldal).

Bacsányihoz hasonlóan sokan gondolkoztak még így a páholyokon kívül és belül egyaránt. A forradalom lázas imádatát a francia seregek győzelmei élesztik tovább és most már csak vezér kell, aki az egyetakarók táborát megszervezze. Ez a vezér se késik soká. Az idők méhében megszületik és a századvég viharában naggyá nő a magyar jakobinus forradalom tragikus elindítója: Martinovics Ignác.

Martinovics Ignác egyike a magyar történelem legérdekesebb alakjainak. Színes és változatos egyénisége, eseményekben gazdag életpályája sokáig izgatták kortársai és az utókor képzeletét. Kora uralkodó osztályaival való szembehelyezkedése és tragikus halála glóriát vontak alig-alig ismert forradalmársága köré. Különösen a haladószelemű Magyarország és a társadalmi reformokat forradalmi utón megvalósítani akarók tüzték mindenkor zászlójukra nevét. A későbbi kutatások és különösen Fraknoi Vilmos könyvei erősen megnyirbálták Martinovics érdemeit és az 1919 után megnyílt „Bécsi Titkos Levéltár” addig ismeretlen adatai meg egyenesen a legsötétebb színben állítják elének egyéniségét. Fraknoi Vilmos 1921-ben megjelent Martinovics élet-

rajza nemcsak az első magyar köztársasági forradalom kulcsa titkaira vet éles világot, de a XVIII. század magyar szabadkőművességére és a páholyok politikai szerepére is. S bár a nagy püspök író Kossuthal szemben azt állítja, hogy a „Caritas” nem lehet az igazi történetíró vezérelve ha az igazság kimondásáról van szó, (Ismerem a történetíró kötelességét, hogy „hamisat ne állítson, igazat mondani ne rettegjen”, de nem ismerem el azon jogát, hogy a „Caritas” sugallatára az igazságtól eltérjen**), mégis könyvének nem egy állítását minden „objektivitása” ellenére kritikával kell fogadnunk, mert a történeti adatok önmagukban lehetnek igazak, de magyarázatuk, elrendezésük és szintézisbe való állításuk mindig feldolgozóik világfelfogását tükrözi vissza.

Martinovics 1755-ben született albán eredetű családból. Anyja vallásos érzületét követve, fiát a papi pályára küldte. A fiatal Martinovics sokáig igazi hittel és buzgalommal teljesítette szerzetesi kötelességeit és ragyogó szellemi képességei fényes jövőt ígértek. De a férfivá érés nehéz korszakában, mint annyian a szerzetesek közül, ő is lelkében mélyen meghasonlik.

Főnökei ki-kitörő elégtelenségét eleinte sikerrel tudják leszerelni és már-már úgy látszik, hogy a forradalmi vérmérsékletű ifjú beletörik a szerzetesek szigorú életformáiba. De a titokban nagyratörő és nagyratörésében nem érvényesülő Martinovics a vallás helyett a mathézis dicsőségerői zengő ódákat és az enciklopédistákért rajong. Galíciába való áthelyezése a közte és egyháza közötti lelkiszakadékot még mélyebbre ásta. Lelki fejlődésére döntő hatással volt az a nagy út, amelyet Németországban, Svájcban, Belgiumban, Hol-

*) Fraknói Vilmos. Martinovics élete. Budapest Atheneum 1921. 6.-ik oldal.

landiában, Angliában, Francia- és Oroszországban tett meg gróf Potocki Ignác, a későbbi lengyel szabadsághős kíséreként. „A világgal való megismerkedése” véglegesen az egyháztól független szabadgondolkodás hívévé tette őt. Különben is Martinovicstól elsősorban a természettudományok érdekelték és külföldi útjában szintén a természettudósokkal lép legszívesebben érintkezésbe. Franciaországban Lalande csillagással és Condorcetvel ismerkedik meg, Angliában pedig a kor legjobb kémikusaival.

A XVIII-ik század egyház és vallásellenes filozófiai és természettudományi áramlatai a tekintélyeket amúgyse szerető Martinovicstra mély benyomást gyakoroltak. Útjáról visszatérve Lembergben telepszik le és már 1784-ben komoly kísérletekkel foglalkozik. A Mongolfier fivérek sikerén felbuzdulva őt is a levegő meghódítása izgatja, de léghajója néhány száz méter magasról lezuhant. Közben egyik tudományos dolgozatával pályadíjat nyert külföldön és ezáltal is még ismertebbé válik neve.

Martinovicstól a szabadkőművességhez a természettudományok vezették el. A XVIII-ik század szabadkőművességének programja nem merült ki a humanista eszmények hirdetésében; a rózsakeresztesek és az illuminátusok révén a természet titkaiba való behatolással is foglalkozott. Az „életelixír” keresésén kívül a „testvérek” lelkes tábora a „bölcsek kövét” is kutatta. A romantikus metafizikai célt természetesen nem érték el e század szabadkőművesei sem, de a „legfőbb titok” keresése közben úgy az orvostudományt, mint az alkímiát és a többi természettudományokat értékes felfedezésekkel gazdagították.

A természettudományok Bécsben is nagy népszerűségnek örvendtek a „testvérek” között és a Habsburg főváros legkiválóbb fizikusai, kémikusai, orvosai és technikusai

csaknem mind tagjai voltak a szabadkőművesség valamelyik ágazatának. A legelső osztrák természettudományi folyóiratokai a páholyok rejtett műhelyeiből irányították és a természettudományos gondolkozás terjedésével, hol tudatosan, hol öntudatlanul a vallásos életfelfogás befolyását szűkítették évről-évre. Hogy a pozitív és akkor még alig-alig ismert új tudományok, mint aminő a kémia is volt, mennyire a legfőbb szabadkőműves feladatok közé tartoztak arra legjobb példa a kolozsvári páholy megalakulása »amelynek létrehozását, alakító főmestere elsősorban az Erdélyben még ki nem fejlődött természettudományok istápolására tartotta szükség gesnek.*) Mi sem természetesebb, hogy a vallásos életfelfogás zárt és kötött világából szabadulni akaró Martinovics számára a természettudományi gondolkodás volt az a híd, amelyen át a szabadkőművesség világot és embert felszabadító „titkos céljaihoz” és eszközeihez vélt eljutni. Martinovics bírói vallomása szerint Potocki gróffal együtt Parisban az illuminátusok egyik páholyában látta meg először a „világosságot”. Visszajövet Lembergben már tevékenyen részt vesz a munkákon és ettől kezdve élete tragikus befejeztéig munkássága nagy része a monarchia legkülönbözőbb páholyaiban zajlik le.

Fraknoi szerint Martinovics lelkifejlődésében „a szabadkőműves-páholyba belépésének külső tényével szorosan egybeesik egy jelentőségteljes átalakulási folyamat. A karholikus szerzetesből ekkor már a materialista világnézet híve lett, aki az Isten létét és a lélek hallhatatlanságát tagadó szkeptikus filozófiának apostolaként készült fellépni” (Fraknoi fent idézett könyve 20-ik oldal.) Lelki fejlődését a névtelenül megírt „Mémoires philosophiquesből” ismerhetjük leginkább

*) L. Dr. Jancsó Elemér. Az erdélyi magyar szabadkőművesség kulturális és irodalomtörténeti jelentősége. Kolozsvár, 1934.

meg. Szerinte a „tudomány szenvedélye” (passion des sciences) és az „igazság keresésének forró láza” (paroxisme continuelle à la recherche de la vérité) távolítottak el a „szélmélyes Istentől” és Spinozán, Lockon, Helvetiuson, Lametrien át értették meg vele a természet „örökkévaló és végtelen” voltát, amelyen nem Isten akarata, hanem a fátum uralkodik.

A lemergi szabadkőműves páholy értékes ajánlólevelei segítették elő Martinovics gyors előrehaladását és tették bécsi útjait eleinte oly sikeresekké. Egyetemi tanár, majd dékán lesz a lemergi egyetemen, de követelőző természete és mindenben megnyilatkozó hiúsága még a legjobb barátait is visszariasztják és elidegenítik tőle. Legnagyobb pártfogójánál: a szabadkőműves Van Swietennél is kegyvesztett lesz. Most már hiába pályázik a bécsi egyetem természet-tani tanszékére, nem nyeri el, sőt egyik kudarc a másik után éri.

Martinovics pályáját, lelkének és világfelfogásának állandó változásait hosszadalmas volna elmondani. Elég annyit megemlítenünk, hogy az enciklopédisláktól elhintett magok Martinovics lelkében bő és dús talajra találtak. Holbach „Système de la natureje” szolgáltatja a „Mémoires philosophiques” alap gondolatait. A vallás szerepének és jelentőségének teljes mellőzése mellett azt hirdeti, hogy „minden ember azt cselekszi és jónak azt tartja, amire testi szervezete készíti.” Materialista filozófálgáiása és természet-tudományi kísérleteik közben tör ki a francia forradalom és a magát háttérbe szorítva érző Martinovics előtt egy egészen új, és világfelfogásának mindenben megfelelő élet-szemlélet gazdag lehetőségei tárulnak fel. Nemsokára IL. József halála után kitör a visszafojtott feudális reakció és Martinovics, hogy a magyar progresszió lassan fejlődő,

de már meglevő csiráit kalászbba szöktesse, megírja híres művét az „Oratio ad Proceres et Nobiles regni Hungariae”. (1790). Munkája Rousseau elveinek és a francia forradalom híres „Déclaration des droits de l’hommejának” visszhangja.

Martinovics előhaladásában sokat köszönhetett a szabadkoművességnek. De nagyravágyó természete, nyugtalan vére nem pihent. Új kitüntetésekre, még nagyobb állásokra vágyott és az arra kínálkozó eszközöket sohase utasította magától vissza. Jellemének különös kettősége a nagyravágyás és az elnyomottak iránti szimpátia. Az önzés és önfeláldozás különös keveréke volt egész lelkivilága, amelynek állandóan változó viharzásai a legkülönbözőbb és egymástól legeltérőbb megnyilatkozásokban törtek elő. Az Oratio ad Proceresben a valódi szabadság megvalósításáért küzd és egy olyan társadalom eljöveteleért harcol, ahol minden társadalmi osztály „az Öt megillető” helyet fogja majd elfoglalni. A társadalmi igazságtalanságok felett érzett elkeseredésében pedig így kiállt fel: „Oh szerencsétlen emberiség, ne törd az igazságtalanságot, melynek megszüntetése tőled függ. A zsarnokok, kiktől félsz, nélkülöd tehetetlenek. Zúszd szét a gonosz bilincseket. Az erény és az igazság alapján állítsd fel az új állam rendjét”. Martinovics tehát bátran szembenéz az elnyomással és az amerikai és francia szabadság mintájára hazája függetlenségének forradalmi úton való kivívására gondol. De ugyanakkor önzése is fellángol és a földi javakat rajongásig szerető forradalmár előtt megcsillan a vagyon és cím által elérhető dicsőség. A pénz lehetőségei elcsábítják és elnyomják lelkiismeretes bátor hangját is. 1791-ben megismerkedik Gothardival a titkos udvari szolgálat vezetőjével. A két ember csakhamar megérti egymást és Martinovics rövid habozás után a titkos

udvari rendőrség szolgálatába lép. Titkos szolgálatáról Gotthardin kívül csak a királynak van tudomása, akit ettől kezdve kéréseivel, új és mind nagyobb kívánságaival soha nem szűn meg zaklatni. Első megbízása a pesti titkos társaságok, elsősorban a szabadkőművesség különböző alakulatainak figyelése. Martinovics feladatát hűségesen teljesíti. Pestre utazik, majd nemsokára részletes jelentést küld, amelyben a szabadkőművesség „illuminátus” ágát és az úgynevezett „jezsuita páholyt” állítja a király elé, mint trón ellen törő alakulatokat. Az illuminátusok szerepe a monarchiában valóban meglehetősen jelentős volt. A rend élén a bajor Weishaupt állott, akinek az alája rendelt rendtagok katonai engedelmességgel tartóztak. A rend németországi megerősödése után összeköttetéseit Ausztriával is kiépítette. Tagjait a már meglevő szabadkőműves páholyok leglelkesebb és legbefolyásosabb testvérei közül toborozta. Néhány éven belül az udvar vezetőpolitikusi közül már nagyszámú híve van, de egyelőre állam és uralkodó ellenes tevékenységre a szövetség nem gondolt. Martinovics, mint szabadkőműves minden különösebb nehézség nélkül felvétette magát az illuminátusok közé, titkaikat kileste és azokról azonnal jelentést küldött. Jelentéseiben vádat vádra halmoz, csakhogy érdemeit növelje Gothardi és az uralkodó előtt. A vádak csaknem kivétel nélkül légből kapottak voltak, de Martinovics oly ügyesen hazudozott, hogy csakhamar a király rokonszenvét is megnyerte. Egyik nagyobb jelentésében az uralkodó ház három főellenségéül „a teokratikus jezsuitizmust”, „a szabadkőművességet” és az „illuminatizmust” jelöli meg. Szerinte a szabadkőművesség műve volt a Cromwell uralomra jutása, az amerikai szabadság és a lengyel monarchia pusztulása. Az „illuminátusok” Martinovics kémirata szerint II. József halála után

a jezsuitákkal szövetkeztek a Monarchia megbuktatására. Elméletének igazolására egy pesti egyetemi tanárra hivatkozott, Kreil professzorra, aki szabadkőműves létére a jezsuitákkal is barátkozik. Feltétlen a királlyal akar személyesen beszélni, hogy a közelgő nagy veszedelemről értesítse. II. Lipót nagy nehezen enged Martinovics kérésének és kihallgatáson fogadja, de terveivel és lelkes felajánlközásaival szemben mindvégig hűvös marad. A sokat és régóta kívánt császári tanácsosi címet megadja ugyan neki, de a további személyes érintkezést megvetőleg megtagadja tőle. Hiába hivatkozik Gothardi a király előtt, hogy engedje őt közvetlen közelébe, mert Martinovics érte „még a pokolba is” képes elmenni, Lipót nem enged rendőrminisztere kérésének se. A király hidegsége még jobban elkeseríti Martinovicsot, aki most érdemei kiemelése végett még ravaszabb fondorlatokhoz folyamodik. Azt állítja újabb jelentéseiben, hogy az illuminátusok révén Bécsben legközelebb. „jacabinus klubokat” fognak felállítani, de ő az „szeretett uralkodója érdekében mindent meg fog tenni, hogy ez ne sikerüljön. O a forradalom helyett a király mögé áll, aki békés utón is oly „jó törvényeket” tud alkotni „melyeket a tudományos világ csodál és az emberiség imád”. -)

Martinovics feljelentései nemsokára újabb címet: az udvari kémikus jól hangzó, de valóban keveset jelentő címét szerezték meg számára. Ugyancsak ő vonta be Lackovicsot is a titkos udvari szolgálatba. II. Lipót halála Martinovics érvényesülését egyelőre megakadályozni látszott, de ez utóbbi most nem jött zavarba. Uralkodója még meg sem halt és ő már utódának címzett jelentésében egész sereg „illuminátus” vezetőt jelent személy szerint fel. Ez a jelentése

*) Lásd Fraknói Vilmos Martinovics élete, Budapest 1926.

és a hozzáfűzött felajánkozás nem került Ferencz kezébe. A véletlen folytán az új uralkodó nem olvasta el azokat és így Martinovics ezen jelentéseit a „Bécsi Titkos L e-
véltár” megnyitása után Fraknoi Vilmos olvasta el először. Ferencz nem kedvelte sem Martinovicsot, sem Gotthardit. A hazugságaik miatt kegyvesztéstől féltő emberek egymást dicsérik. Gotthardi egész sereg jelentésében igyekszik Martinovics érdemeire rámutatni és hivatkozik arra a „hősi” küzdelemre, amelyet ez „az illuminátusok politikai társasága” ellen véghez vitt. De mindez eredménytelen maradt, mert Colloredo, Gotthardi új főnöke értéktelennek találja Martinovics szolgálatait és javaslatára a király 1500 forintnyi évdíját is megvonta tőle. Martinovicsot a kegyvesztettség nagyon bántja. A király és új környezete elleni dühét leveleiben tombolja ki, amelyeket sűrűn küld a vele eddig is összekötöttségbe álló barátaihoz, majd Gorani álnév alatt nyílt levelet intéz az uralkodóhoz. Gúnyos stílusán át a gyűlölet és a bosszúvágy árja hömpölyög az új uralkodó felé. Mindez azonban nem gátolja meg Martinovicsot abban, hogy újból állásért és pénzért folyamodjon és ugyancsak türelmetlen társát Lackovicsot továbbra is biztassa a királyi kegy újra elnyerésének reményével. Számításai ezúttal is csak részben váltak be, de ő tovább kémkedik és különösen a szabadkőművesek működéséről küld kéretlenül is jelentéseket. Így okt. 6.-án egy francia levélben azt írja Colloredonak, hogy minisztertársai az illuminátusokkal és a jezsuitákkal szövetkeztek megbuktatására. Azonban a Colloredoval remélt „érdekközösséget” így sem tudja megteremteni, bár Lackovicsnak írt levelében ismét optimista hírokat penget. „Akár esik rám a király választása, akár nem, kegyencei sorában a legelsőkhöz fogok tartozni” írja. Leveleiben, feljelentéseiben és egyre sűrűbb titkos jelenté-

seiben terveket ajánl az uralkodónak és ezek az egymásnak ellentmondó tervek egyetlen célt szolgálnak: előrejutni anyagiakban, új címeket és döntő befolyást szerezni az uralkodón át az egész Habsburg birodalom irányításában. 1792 őszén váratlanul kettétörik karrierje. A király nem fogadja kihallgatóson és ezért Gotthardihoz menve elpanaszolja, hogy „sötét rágalmaknak és árulásnak az áldozata, de lelkiismerete egészen tiszta”, majd bejelenti, hogy „ez órától fogva titkos szolgálattételről semmit sem akar tudni.” Haragjában Martinovics csakugyan beszünteti jelentéseit, de csak ideiglenesen, mert nem bírta el semmikép a szakítással járó súlyos anyagi veszteségeket. Most már szerényebb és egyelőre nem kér állást, de Lackovichhoz hasonlóan förhetetlen hűségét állandóan hangoztatja. Martinovics és Lackovics jellemben hasonlóakká formálódtak, barátságukat az érdekközösség még jobban megpecsételte.

Jellemző ránézve az a levél, amelyet 1792. tavaszán bécsi útja és megjutalmaztatása után írt „A legnagyobb uralkodó az én támaszom és az emberiség atyja kimúlt . . . A jövő uralkodónak szüksége van férfiakra. Magam és testvéreim életünkkel és vérünkkel ajánlkozunk szolgálatára. Csak egy intés kell, az eget és a földet mozgásba hozom érte”. Martinovicshoz hasonlóan ő is a titkos társaságok és Így elsősorban az illuminátusok működését figyeli, de sokkal kevesebb eredménnyel, mint barátja, bár a pénz és öszszeköttetés utáni mohóság nála sem kisebb. Talán az érdekközösség, talán a belső meggyőződés, vagy a bosszúvágy voltak azok a döntő motívumok, amelyek a két ember barátságát tartóssá tették és ugyanazon utakra indították el. Irodalmi munkásságuk is közös célokat követ. Martinovics „Oratio ad Procerese” korán felhívta a rendőrség figyelmét és lázító elvei arra indítják az uralkodót, hogy a szerző

megállapítása végett a legszélesebb nyomozást indítsa meg. A nyomozás hosszan tartott, de eredménytelenül végződött, Sem Martinovics, sem a fordító Lackovics nevei nem iudodtak akkor ki.

Az 1793-as év döntő jelentőségű úgy Martinovics, mint Lackovics életében. Egyéni kiábrándultságukat csak növelte az a bizonytalanság, amelyet az uralkodó osztályok körében Európa szerte a francia forradalom eszméi okoztak. Paris példája ott állott minden elnyomott nép előtt és tudatosan, vagy öntudatlan minden fölszabadulni vágyó a francia példát szerette volna követni. Hogy milyen lelki változásokon mentek át az anyagi számításaikban csalódott és önérzetükben megalázott Martinovics és Lackovics, azt csak sejtjük, de pontosan nem tudjuk. Fentmaradt leveleik csupán a változás eredményéről tudósítanak, az okok és az átalakulás gyors folyamata sajnos ismeretlen és csupán feltevésekkel magyarázható. Fraknoi szerint a „csalódásukban és megaláztatásokban termékeny tevékenységük közepett Martinovics és Laczkovics lelkében az erőteljesen kifejlődött, de erőszakosan elnyomott önérzet nem egyszer föllángolt megszegyénítő sorsuk ellen és felébredt bennük a vágy, hogy bosszút álljanak azokon, kiket ezért okoztak, nemcsak írott és nyomtatott, szóval, hanem tettekkel, melyek saját eszményeiket megvalósítva az ellenségeiknek hatalmat és jólétet biztosító állami intézményeket megsemmisíthetnék. E bosszúvágy kielégítésének reményét tartja ébren Martinovics Laczkovicsban a neki irt és már föntebb idézett leveleiben, melyek szerinte a „királyt és ügyes udvaroncait” meg fogják leckéztetni, őket pedig diadalra fogják juttatni”. Azzal biztatja, hogy ő meg fogja szabadítani és elősegíti bosszúja kitöltésében, mert akkor, amikor ellenségei már a halálos csapást készülnek majd Laczkovicsra mérni, akkor fog reájuk lesújtani a villám,

mely örökre elhallgattatja őket”. (Fraknoi fent idézett könyve 91. o.)

Martinovics elhatározza tehát, hogy összeesküvést sző a királyi család ellen a magyar köztársaság érdekében. Mi Martinovics célja a titkos társaságok megszervezésével? Mit remélt elérni és hogyan gondolta el a francia forradalom eszméi szerint átalakítandó „új Magyarországot”? Kérdések, amikre Martinovics művei ha nem is minden részletében, de nagy körvonalaiban elég határozott és ellenmondást nem tűrő választ adnak.

Martinovics és társai mindenekelőtt francia mintára Magyarországot köztársasággá óhajtották átalakítani. A nemesi társadalom kiváltságainak eltörlésével a „polgári” világ szabadabb és nagyobb lehetőségeket nyújtó életformáit vélték megvalósíthatni. Forradalmi taktikájuk azonban nem nyugodt épolyan „bizonytalan” elképzeléseken, aminőket a múlt század történései nekik tulajdonítottak. Helyesen ismerték fel az akkori Magyarország erőviszonyait. Jól tudták, hogy a nemesség hatalma nálunk sokkal nagyobb semmint az, a még kisszámú polgárság és a rabszolga sorsban élő és szervezetlen parasztság ereje ellen tudná súlyozni. Éppen ezért a nemesség belső ellentéteit kutatták és a dialektikus felismerés rávezette őket az adott viszonyok legerősebb elégtelen csoportjának a szegény nemességnek harcba állításához. Viszont a politikai és gazdasági viszonyokkal elégtelen szegény nemesség ragaszkodott még előjogainak egy részéhez, a forradalom ügyének éppen ezért nem volt könnyen megnyerhető. Ezek számára külön társaságot szervezett Martinovics azzal a titkos céllal, hogy abból az egyesületből, amelyet csupán az igazi forradalmárok „előiskolájának” szánt az átmenet könnyű lesz majd.

Így jöttek létre rövid idő alatt a „szabadság és egyen-

lőség” és a „reformátorok társaságai.” Mindkettőnek az élen Martinovics tevékenykedett, de alvezérei a szervezés munkájában nem maradtak semmiben sem mögötte. A forradalmárok Magyarországot autonóm tartományokra óhajtották felosztani amiket csak tág szövetségi kötelék tartott volna össze. Ilyen tartományoknak szánták Magyarországot, azuían Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát Illíria néven, a felvidéki tót megyékből Szlavonica néven szintén külön autonóm tartományt akartak kialakítani és végül Erdély és Bánság egy részéből Valahica néven román tartományt létesítését vélték elérhetni.

Terveiket a franciák előnyomulása látszott elősegíteni. Az ő révükön bátran remélhették, hogy a „világ minden részeiben, a Themse és a Duna, a Ganges és a Missisipi partjain a szolgaság bilincseinek szétzúzása” könnyen fog menni. (Fraknoi 93-ik oldal.) Minden számításukat tehát a francia fegyverek biztosra vett győzelmére építették. Ezért mintegy önmagukat biztatva így írnak: „Senki se féljen, mert a zsarnokok és a papok tehetetlenek, ha a nép nem tart velük. Minden nép, mely szabad akar lenni és összeíart, szabad lesz ...”

„A szabadság és egyenlőség” katekizmusa, amelyet maga Martinovics fogalmazott francia nyelven már tisztán körvonalazza a „fölkelés” célját, lehetőségeit és eszközeit. Művén nem nehéz felismerni Rousseau szellemének hatását. A „magyar polgári társaság” létrehozásának gondolata nem más mint a „déclaration des droits de l'homme” magyar talajba ültetése. Ügyesen megírt pontjai nemcsak elméleti, de gyakorlati forradalmi programot is adnak. A rabszolgáknak” joguk és „kötelességük” a lázadás, mert a felkelés Martinovics szerint a „szabadság kezdete”. „Fegyverre polgárok! — írja — Esküdjünk meg, hogy vagy meghalunk, vagy szabadon élünk.”

Ugyanílyen eszméket tartalmazott a „reformátorok társaságának” latin katekizmusa is. Ma különösen érdekes ez a néhol felületes, de legtöbb helyt találó és eleven szellemű harciirat. A Dunai konföderáció és a nemzeti-polgári közép-európai Svájc gondolata először áll előttünk komoly és céltudatosan kitervelt formában.

Mindkét káté harci éle a főpapság és a főnemesség: ellen irányult és minden antifeudalista erő összefogását célozta.

Martinovics biztatására csakhamar megindul a taggyűjtés, de az „aligazgatók” tevékenysége és óvatossága ellenére a bécsi rendőrség csakhamar tudomást szerez az összeesküvésről és a mit sem sejtő lázadók sorsa immár meg van pecsételve. Egyelőre azonban Pesten és az ország nagyobb városaiban szabadon mozognak Martinovicsék és sikerül rövid idő alatt közel 100 tagot toborozniok. Kikből állottak az összeesküvők? Martinovics és Lackovics szerepét láttuk már. Mindketten „közös” érdekek leple alatt készítik elő a forradalmat. Mi sem természetesebb, hogy a híveket elsősorban páholybeli „testvéreik” közül választják ki.

Legértékesebb tagja és az egész összeesküvés legszemélyibb alakja a szintén szabadkőműves Hajnóczy. Hajnóczy József sokáig állott Széchenyi Ferencz szolgálatában és miközben a dunántúli levéltárakban nemzete múltját tanulmányozta és kora egyik legnagyobb tudású magyar történészévé képezte ki magát nem feledkezett meg a jelem problémáiról sem. A fényes főúri kastélyok gazdag történelmi múltja mellett észrevette a jobbágyság hallatlan nyomorát és a „lázadó szegénység” láttán elhatározta, hogy megírja a magyar jobbágyság történetét. A munkán éveken át dolgozott és az elkobzott hatalmas kézirat, mely a legjobb magyar jobbágyság-történet még ma is kiadatlanul hever a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Hajnóczy a legtisztább és a legnemesebb lelkű emberek egyike, önzetlenségét, szándékainak őszinte és nemes voltát még az ellenségei is elismerték róla. Hajnóczy Horvátországban lép a szabadkőművesek sorába, de ez irányú működéséről nagyon keveset tudunk. Draskovich hive lévén, „mesterének” nemes egyénisége erősen hatott rá. Mint a horvátországi páholyok tagja ismeri és jóban van az ugyancsak szabadkőműves dunántúli íróval Kazinczy jóbarátjával: Pázmándi Horváth Endrével. Életpályája változatos és eseményekben rendkívül gazdag. Hosszas bolyongás után végül Pesten telepedéit le és elnyeri az udvari kamara titkárságát Kazinczyval szemben, aki ugyancsak pályázott erre a jól jövedelmező állásra. Kazinczy, amidőn a kinevezésről értesült, kijelentette, hogy „méltóbbat” Hajnóczynál erre az állásra a király nem is találhatott volna. Később pedig öregkorában a Szirmay Antal könyvéhez írt jegyzetében a legnagyobb elismeréssel ír róla. „Én Hajnóczyt igen jól ismertem, legszorosabb barátom számában állott. Egy kis termetű, tömött húsú, nem épen hasas, piros kisképű, derekasan ősz emberke, szava éles volt és harsogott. *Láng volt a lelke, a francia revolútióban élt testestől-lelkestől* s abban élt volna, ha nem egy aszódi lutheránus papocskának volt volna a fia.” Majd így folytatja: „Hajnóczy a cynizmusig vitte a maga franciaságát, foltozott ruhában affektált jární s gyönyörködött abban, hogy a bársonybajárók általa megaláztatnak”

Hajnóczy csakhamar az összeesküvők leglelkesebbike lesz és nem törődik semmi kockázattal, ő, Lackovics és Szentmarjai Martinovics legbensőbb munkatársai, a titkos társaságnak kiszemelt igazgatói.

Hajnóczy érdeme, hogy a Martinovics összeesküvés nemes szándékát saját egyéniségének tisztaságával igazolta

s bár nem ő a titkos társaság feje, mégis neve, személyisége, tudása őt teszik a láthatatlan, de igazi vezéré. Ő hozza be a titkos társaság tagjai sorába két író társát: Versegly Ferenczet és Szentjóni Szabó Lászlót is. Versegly szabadkőműves volt, Szentjóni Szabó Lászlóról ugyanezt nem állapíthatjuk hasonló határozottságról meg, de írásait és gondolkozását ismerve bátran feltehetjük, hogy ő is a szabadkőműves szövetség „láncszemébe” tartozott.

Közben Martinovics tovább szövi terveit, de a gyakorlati megvalósítás érdekében vajmi keveset tesz. Pesten és Bécsben többször elszólta magát, sőt a magyar „köz-társaság” közeli „megvalósulásáról” nő ismerőseinek is elhencegett. Mi sem természetesebb tehát, hogy kijelentései csakhamar a bécsi titkos rendőrség tudomására jutottak és a kör egyre inkább kezdett bezárulni körülötte.

Bécsi tartózkodása alatt próbálta Bacsányi Jánost, az akkoriban forradalmi érzelmeiről és francia barátságáról széles körben ismert fiatal költőt is az összeesküvésbe bevonni. Bacsányi már-már hajlandó volt tevékeny részt vállalni a munkában, de erre már nem került sor.

Ugyancsak Bécsben ismertette meg Sigrayval Martinovics az összeesküvés tervét és sikerült vele az „igazgatói” állást is elfogadtatni.

Közben a bécsi rendőrség Degen könyvtárú révén mindenről értesül. Megtudja azt is, hogy Martinovics felforgató műveit a pesti szabadkőműves páholyokban terjeszti. Természetesen úgy Degen mint a többi agent-provocateur erősen túlozza Martinovicsék mozgalmának jelentőségét, ami oda vezet, hogy a rendőrség félve a mozgalom gyors fejlődésétől, annak gyors és rögtöni elfojtását határozza el. Július 23-án éjjel elfogatja Martinovicsot, de pesti társait egyelőre nem bántja. Martinovicsot elfogása erősen meglepi,

gyáván viselkedik és vallomásával olyanokra is rátereli a rendőrség figyelmét, akikről annak mindeddig nem volt tudomása.

A lefogások híre nagy megdöbbenést keltett mindenütt és mindkét ország izgatott érdeklődéssel várta a következményeket. Közben a kihallgatások szakadatlanul folytak és Martinovics, hogy sorsán enyhítsen, barátaira igyekszik a felelőség egy részét áthárítani.

Vallomása nyomán lefogják a többi összeesküvőket is és mindazokat, akikről fel volt tehető, hogy Martinovicsék politikai elgondolásaival rokonszenveztek.

Martinovics maga irt levelet a négy igazgatónak, kijelentve bennük, hogy mindent bevallott. Ezzel a levéllel fogták el Hajnóczyt, Sigrayt, Lackovicsot és Szentmarjait is augusztus 16-án éjjel.

Az új lefogások még jobban megdöbentik az ország közvéleményét, amelyik nem lát tisztán az összeesküvés ügyében. A megyék tiltakoznak az ellen, hogy a vádlottakat Bécsbe vitték és felettük ott akarnak ítélni. Követelik hazahozásukat és hazai bíróság elé való állításukat. A kérsnek az uralkodó ház eleget is tett, mert hiszen olyan mindegy, hogy a „haza és a király” ellen lázadókat Bécsben, vagy Pesten kötik fel. A per lefolytatását Németh János veszi át, akinek bírói sadizmusa még az uralkodó rétegek nagy részét is felháborította.

A hosszas per folyamán Martinovics mindent elkövet, hogy kiszabaduljon. Ragyogó tudását, ravaszságát, éles dialektikáját mind igénybe veszi, hogy saját fejét a közelgő halál elől megmentse.

De mindez hiábavaló.

A végzet óriás lépésekkel közeledett feléje és a feltar-

tózhatatlan halál ott lebegett nemcsak Martinovics, de összeesküvő társai felett is.

Kazinczy, Bacsányi, Verseghy, Szentjóni és Hajnóczy, mindannyian az élet és halál mesgyéjén jártak, de a rettenés ránehezedett a még le nem fogottak és az ország nagy többségének lelkére is.

Megindul a nagy por, amelyben elnyomók és elnyomottak állanak egymással szemben. A per folyamán gyakran kerül szóba a szabadkőművesség és a páholyok is, mint az összeesküvők találkozó helye és toborzási alkalma. Hiába minden védekezés. A gyáva épúgy a halál árnyékában jár mint a bátor, aki halálát érezve mit sem tagad és feléméit fejjel néz szembe bíráival.

Az ítélet nem lehetett kétséges. Az uralkodó ház és a kiváltságos osztályok a forradalomtól való félelmükben nem rettentek vissza a legvéresebb „példaadástól” sem. Hét vádlottat ítélték halálra, kettő öngyilkosságot követett el, a többieket pedig börtönbe juttatta „kegyelemből” a királyi bíróság.

„A kivégzés napján a magyar főváros helyőrségeit megerősítették, készenlétbe helyezték az ágyukat, a katonákat éles töltéssel látták el s a börtönépülettől a bécsi kapun keresztül a vesztőhelyül kijelölt generális kaszáló-rétig katonai sorfalat állítottak fel”. (Fraknoi 210-ik oldal.)

Martinovics a kivégzésnél is gyáván viselkedett, de társai annál bátrabban és férfiasabban néztek a halállal szembe.

A Martinovics-összeesküvés vérbefojtásával egyelőre „helyreállott a rend” Magyarországon. Azok, akik a francia forradalom további sorsával rokonszenveztek nem merték többé szavukat hallatni és még kevésbé mertek szervezi kedni. Egyedüli reménységük a franciák győzelme volt.

A forradalom európai sikere azonban elmaradt. A „francia gondolkodás” áttört ugyan a határokon és Európa legjobb-szellemait bódította meg, de a reakció erősebbnek bizonyult az új és régi világ harcában és a kiváltságos osztályoknak sikerült továbbra is kíméletlen osztályuralmukat fenttartani.

A Martinovics összeesküvés elfojtása után az uralkodó ház szükségesnek látta a „kevésbé veszélyes” szabadgondolkodó törekvések elnyomását is. Mi sem természetesebb, hogy e téren elsősorban a szabadkőművesség jött számításba, mint amelyik már a Martinovics összeesküvésben erősen hitelét veszítette a hatalom letéteményesei előtt. Bár a pesti nagymester maga tett jelentést az összeesküvés-előkészületeiről és a „lázadókkal” minden közösséget megtagadott, mégis letagadhatatlan tényként állót mindenki előtt az, hogy az összeesküvők néhány kivétellel mind a szövetség tagjai voltak. Hiába való volt tehát minden kérés, tiltakozás és személyes közbenjárás az uralkodó tervén nem volt hajlandó változtatni. És hogy a szövetség a közvélemény előtt „erkölcsi tekintélyét” megtarthassa még mielőtt a betiltó végzés létrejött volna, „önként” beszüntette működését.

Az összeesküvés elfojtása után még sokáig foglalkoztatta úgy Magyarországon, mint Ausztriában a közvéleményt Martinovicsok viszonya a szabadkőművességhez. Egykori feljegyzésekből tudjuk, hogy a kortársak képzelő ereje e téren is sok olyan legendát alkotott, amit csak jókésőre tudott a tudományos kutatás megcáfolni. A Martinovics pör aktáiba csupán a világháború befejeztével nyerehetit a magyar tudományos világ betekintést és csak Fraknói kutatásai nyomán kezdjük ismerni az összeesküvők és a szabadkőművesek legenda és fantázia mentes viszonyát. Sajnos az egykori páholyok iratai nagy részt elvesztek és

így teljes pontossággal a szövetség szerepét sem lehet tisztázni. Mint érdekességet azonban megemlíthetjük, hogy az összeesküvők az egymás felismerésére szolgáló titkos jelek nagy részét a szabadkőműves szimbólumok nagy tárházából vették. Így pl. belépéskor az ajtón az összeesküvőknek három egyenlő kopogást kellett hallatniuk és az írásbeli titkos jelek is a kereszt és háromszög különböző össze-
léteiei voltak.

Az összeesküvésről irt visszaemlékezések szabadkőműves vonatkozásaiból hadd említsek fel kettőt, mint a támadók és védők jellegzetes alkotásait. Szirmay Antal írta az egyiket közel két évtizeddel az összeesküvés után. A másikat Kazinczy Ferenc, aki Szirmay nyomtatásban is megjelent könyvére tesz megjegyzéseket és próbál az „igazságra” rámutatni.

Szirmay szerint: „sokban elősegítette ezen összeesküvést, vagyis inkább foganatára alkalmat nyújtott az úgynevezett „szabadkőművesek” sectája, mely dicső Mária Terézia uralkodása alatt az osztrák tartományokban titkosan keletkezett és terjedt, később pedig II. József császár által nemcsak tűrve, de sőt pártfogolva is lett. Ezen kötelékbe lépni többször csábítottunk mi is nagyszerű ajánlatok előterjesztése által, de mi lelkiismereti dolognak tartottuk az abba való lépést azért, mivel mindannyiukat mint a keresztényen vallás megvetőit ismertük és azért mivel a belépéssel kapcsolatos eskütelét előtt, sem szabályait, sem céljukat felfedezni nem akarták, a mi nekünk nevetségesnek és feltűnőnek tetszett” „És így a szabadkőműveseknek szabályait nem ismerve, csak annyit állíthatunk felőlük, hogy ők sok tekintetben támpontul és alkalmul szolgáltak a Jakobinusok összeesküvésének, midőn titkos összejöveteleiket ezekkel a Jakobinusokkal közösen megtartani, esküjük

által lekötve, meg sem tagadhatták és így ott a legveszedelmesebb dolgok tárgyalása is lehetővé lett, amint az események maguk mutatták.*”

Szirmay soraira Kazinczy a következő megjegyzéseket tefie: „Szirmay a szabadkőművesekre tolja ezt a tettet s azok ellen harcolgat. Mit ért hozzá, látjuk s érette szánjuk. Itt legalább nem hamiskodva, nem lelkiismerete ellen szól. A közművesek társasága semmit sem vesztett benne, hogy Szirmay belépettetni nem kívánt, valaki ezt az urat ismeri, bizonyosan ellenzetté volna felvételét. Ez a virtussal fényeskedő társaság azzal ártott magának, hogy a félig jókat is felvette azon remény alatt, hogy a jók között ők is jókká válnak s így a világosság fiait a setétség fiaival összekeveredvén, megfertőztettek. Jézusnak tizenkét tanítványa volt s egy ördög vala csak a tizenkettő között. Én azt hiszem és vallom, hogy még egy társaság sem fette annyi jót; az emberiséget nem nemesítette úgy, mint ez. Ezekre illet a: Vos estis sal terrae.**”

Szirmay és Kazinczy egymást cáfoló vallomásai hű tükröi az akkori magyar társadalom ellentétes megítéléseinek. De bármi legyen a további történeti kutatások eredménye, a szabadkőművesség szerepe a Martinovics Összeesküvésben ma már letagadhatatlan. Úgy az összeesküvés, mint a század szabadkőművessége közös gyökerekből táplálkoztak. Mindkettő a századvég forradalmi optimizmus sából indult ki és rendületlenül hitt az ember „felszabadításának” lehetőségében.

Mindkettő a „szabadság” megvalósítására vágyott, de amíg az egyik eszmeáramlat csupán általánosságokban

* L. Szirmay-Kazinczy. Az első magyar köztársasági forradalom. Bpest. 1918. 9-12-ik old

**) Ti vagytok a föld sója.

mozgott, addig a másik elsősorban az elérhető és megvalósítható földi igazság uralomra juttatását tűzte ki célul. És így ellentéteik dacára sok tekintetben közös utón haladtak és bukásuk is egyszerre történt, önerejükön, akaratukon és részben idealizmusokon kívül eső okokból.

A hosszú ideig elbukott „szabadság” gondolat azonban titokban tovább élt és az elnyomottaknak elnyomóik elleni küzdelmében mintegy szimbólumává vált az a szabadságfa, amelyik rajzolójának Szolárcsik Sándornak életébe került és amelyikre nagy betűkkel volt felírva a levágott fatörzs mellé a halál előtt állók hitvallása és üzenete „Szebben hajt ki majd a törzsből”.

IV.

A magyar rózsakeresztesek

A rózsakeresztesek múltját és keletkezését illetően ép olyan eltérők a vélemények, mint a szabadkőművességre vonatkozólag. Rózsakereszteség és szabadkőművesség két teljesen más kiindulású és egymástól eltérő hatások alatt fejlődő mozgalom, amelyet egymáshoz közel csupán a X VIII-ik század különös világa hoz. Bár mindkét szövetség úgy célkitűzéseiben, mint szervezetében mutat fel rokon vonásokat, mégis ha alaposan szemügyre vesszük és összehasonlítjuk fejlődésüket, a különbségek határozottabban szemünkbe öllének, mint a hasonlóságok. Hol és mikor keletkezett a „rózsakeresztesek” (Rosenkreutzer, Rosen-crucian, Rose-croix) rendje, kik voltak megalapítói és milyen hatások alatt ierjedt el és nőtt naggyá ez a titkos szövetség, amely a századok folyamán annyi nevezetes embert vont „bűvkörébe.”? Kérdések, amikre ma, a történeti kutatások hiányában teljes határozottsággal nem tudunk felelni. Különben is tudományos magyarázatot adni olyan vitatott és meg nem állapított dolgokra, amik maguknak az alapvető elveknek tisztázatlanságából következnek, nem lehet. A mai és mindenkori rózsakeresztes írók ugyanis az ó- és középkor minden alkímisztikus és okkult mozgalmát többé-kevésbé rendjük múltjának tekintenek, ellenfeleik ezzel szemben az ellenkező végletbe esve vagy eltúlozzák hatáskeltés végett szerepüket, vagy pedig és ez a gyakoribb tudomást sem szerzik róla. Minket a rózsakereszteség eredete nem érdekel. Ezúttal csupán egy néhány elméletre mutatok rá,

Michel Maier: *Silentium post clamores* c könyvében azt

állítja, hogy a rózsakeresztesek a hindu és egyiptomi titkos, misztikus szekták közvetlen folytatói. Nagyon sokan a perzsa és ethiopiai okkult iskolákból származtatják a rendet, mások viszont a pythagoreusok és az arabok döntő befolyását hirdetik.

Wittemans, a közismert rózsakeresztes történész az ujjplatonikusok (Ammonius, Saccas, Porophyre stb.) és a gnosztikusok tanítványait látja bennük.

Legújabbán az egyiptomi eredet elmélete van ismét^{*)} előtérben, mert szöszólója talán a legképzetebb e század rózsakeresztes írói közül. Spencer Lewis valóban nagy munkát végzett akkor, amidőn *History of the Order Rosae Concis* (1915—lódban) c. művében e kérdést újra vizsgálat alá vetve, azt a legmodernebb tudományos eredmények szemszögébe állította. Ő a rend alapítójának III. Thotmést tartja, aki Krisztus előtt 1550—1447-ben élt.

Sédir *Histoire des Rose-Croix* című művében nem egyetlen forrásra, hanem egyszerre háromra is rámutat. Egyik a gnoszticizmus, másik a kolostorok misticizmusa,, a harmadik a hermetikus tudományok s köztük elsősorban az alkímia. Szerinte Dante is a rend tagjai közé tartozott.

Eliphaz Lévi „*Histoire de la Magie*”jában ismét tovább megy és Danten kívül még számos íróban és irodalmi alkotásban „fedez fel” rózsakeresztes vonásokat. Így többek között a *Roman de la Rose*ban is.

De talán a rend régi és új történetírói közül Fr. Wittemans*) jár a leghelyesebb utón, amidőn az ókori származtatást teljesen mellőzve a rózsakeresztesség középkori jellegére mutat rá. Kutatásai nagyszámú eredeti és eddig alig-alig feldolgozott irodalmon alapulnak. De bármilyen híven igyekszik \s Wittemans a „legendákat” a valóságtól

*) Fr. Wittemans. *Histoire des Rose-Croix*. 3. édition. Paris 1925.

különválasztani, neki is csak részben sikerül ez. Legenda és tudomány egyaránt a rend megalapítójának Christian Rosencreutzert tartja, aki állítólag a német albingensekhez tartozott.

Rendtársai közül ő volt a legfiatalabb, mikor azokat üldöztetésük közben legyilkolták. Hazájából menekülni lévén kénytelen, keletre vándorolt. Bejárta Arábiát, Törökországot és Északafrikát. Valószínűleg az arabok között ismerte megbízókat a „titkos tudományokat”, amelyek elemeiből hazajövet megteremtette rendjét. Valódi nevét nem ismerjük. A Christan Rosencreutz nevet csupán visszatérte után vette fel.

Az alkimikus, okkult és neoplatonikus elemeken kívül kétségtelenül nagyon nagy befolyását látjuk a lovagkor sajátos világfelfogásának is az új titkos szövetség elgondolásaiban. A rend két nagy manifesztuma: a „Fama” és a „Confessio”, későbbi keletűek ugyan, de célkitűzéseik fentartják a középkori tradíciókat és célokat és a rend legendáit „élő és ható” törvénykönyvben próbálják rendszerezni. A rend megalapítójának úgy a „Fama”, mint a „Confessio” szintén Rosencreutzot tartja, aki e szabatosan körvonalazott rendprogram történeti fejtegetései szerint a botanikát és zoológiát Egyiptomban, a kabbalát és mágiát pedig Fezben, Marokkóban sajátította volna el.

A középkori „rózsakeresztesek” iratai egyöntetűleg a „betegek ingyenes gyógyítását” tartják szövetségük legfőbb céljának. A rend tagjainak minden évben össze kellett jönniök és minden testvér köteles volt „utódról” gondoskodni, aki halála után a „világosságot” tovább terjessze, Hasonlóan a többi középkori titkos társulatokhoz, a rózsakereszteseknek is voltak ismertető „jeleik”, amiket természetesen senkinek sem volt szabad elárulniok.

A rend ősi iratai nem szólnak semmit az aranygyártásról, de határozatlan célzásai, burkolt körülírásai e téren a legmesszebb menő feltételezéseket is alátámaszthatják.

A rend megalapítójának, Rosenercutznak születési évét legtöbb forrás 1318-ban jelöli meg. A XV-ik század második felében már sokkal több adat áll a szövetség terjeszkedésére vonatkozólag rendelkezésünkre. Mint érdekes, de tudománytalan elméletet felemlíthetjük itt a mai okkultisták és rózsakeresztesek egyik vezérének Besantnak magyarázatát, aki könyveiben és előadásiban azt hirdeti, hogy Rosencreutz örökké él más-más történeti személyek alakjában. Szerinte legelőször halála után Hunyadi János személyében élt tovább, azután Robert barát lett, majd Bacon stb. A mai kor zavart és sok tekintetben „irracionális” gátlásainak tudható be, hogy ez az elmélet itt-ott „hívókra” talál.

A szövetség híres tagjai voltak Cornelius Agrippa von Nettesheim, Theophrastus Bombastus von Hohenheim (Paracelsus) és Jacobus Boehme. Munkásságuk a „rózsakereszt” jegyében kiterjedt a kémia, az orvostudományok, a filozófia és főként a „kabbala” területére.

A szövetség „renaissance”-a a XVIII-ik századra esik. Altalában véve a protestantizmus inkább „kedvez” a rózsakereszteseknek, mint a katolicizmus, mely semmilyen „elhajlást” nem tűr meg dogmái irányvonaláról. És mialatt a pápa bulláival sújtja az egyébként katolikus „hívőket”, nem egy német fejedelem veszi védelmébe az üldözött „rózsakereszteseket”. Különösen hathatós támogatásban részesíti a szövetség vezéreit Nassaui Mórícz fejedelem, aki maga is foglalkozott enciklopédikus jellegű tanulmányai során a természettudományokkal és elsősorban az alkémiával. Nem

lehetetlen, hogy a környezetében hosszú ideig ott tartózkodó és támogatását élvező Szenei Molnár Albert is a „beavatottak” közé tartozott. Minden iránt érdeklődő természete, égő tudásszomja és mély emberszeretete épolyan valószínűvé teszik ezt, mint az a mély és őszinte barátság, amit a magyar kultúrának és ügynek ez a nagy külföldi követe érzett nemes „pártfogója” iránt. De nemcsak protestáns fejedelmek, katolikus uralkodók is voltak rózsakeresztesek. Így pl. Katsch „Die Entstehung und der wahre Endzweck der Freimaurerei” c. művében azt állítja, hogy II. Rudolf is „rózsakeresztes” volt. Merész feltevését Rudolf császár alkémiai kutatásaira alapítja és a fejedelem környezetére, „baráti körére”, ahol nem egy „rózsakeresztes” nyert „védelmet és támogatást”. Orvosa: Maier Mihály a szövetség tagja volt és több védőirat szerzője. Munkái közül az „Apologeticus” és a „Silentium post clamores” nemcsak régiségüknél, de ritka „jól értesültségüknél” és a kor viszonyaihoz képest alapos tudományos felkészültségüknél fogva is értékesek. A „rózsakeresztesek” múltja a két könyv ismerete nélkül sok tekintetben még homályosabb volna, mint ma.

Wittemans szerint Comenius (1592—1671) is rózsakeresztes volt. ő helyezi először a természet-megfigyelést sok tekintetben a vallásos túlbuzgóság felé és az, aki először igyekszik enciklopédikus ismeretei birtokában az emberi tudás hatalmas „palotájának” felépítésére. Ugyancsak Wittemans, Spinozát is rózsakeresztesnek tartja és azt állítja, hogy a híres Condé Spinoza titkos „rendtársa” volt, aki „testvérét” 1672-ben Utrechtben meg is látogatta és vele a „rend” dolgairól és „közös eszméikről” elbeszélgetett. Campanella és Descartes a „rózsakeresztes” történetírók szerint szintén a szövetség „láncába” tartóztak.

Descartes figyelmét a katolikus támadások hívták fel a rózsakeresztesiségre, de a rendbe lépése Wittemans szerint valószínűleg csak Ulmi utazása alkalmából történt meg, amidőn a nagy francia filozófus felkereste a híres rózsakeresztes matematikust: Faulhabert. Bár élete végén többször tiltakozott az ellene emelt „rózsakeresztes” vádak ellen, az okkultizmus iránti „érdeklődése” és az orvostudomány „ingyenes” gyakorlása azt a feltevést látszanak alátámasztani, hogy a „Discours de la méthode” kiváló írója tényleg rózsakeresztes volt. Híres mondása: „bene qui latuit benevit” (aki elrejtve élt, jól élt) nemcsak saját jelgéje, hanem a rózsakereszteseké is volt.

A rend terjedése azonban nem állott meg az óceán partjainál. Német és Franciaország után a „ködös Albion” is befogadta az új rend „lovagjait”. Az angol rózsakeresztesek legnagyobb emberüknek Bacont tartották. Ezt bizonyítja „*Nova Atlantis*” c. munkája is, melyet csak halála után adtak ki. Ez a nagy, de befejezetlen mű mintegy Bacon szellemi „öröksége”, „testamentum”, amelyet végrehajtás végett utódaira hagyott. A képzelt szigeten levő „tudósok háza” tele van a rózsakeresztesesség szimbolikájával. Bacon ebben a művében megjósolja, hogy a gyakorlati és kísérleti tudományok előretörésével hogyan fog megszületni a modern technika. Az emberek repülőgépeken és tengeralattjárókon fognak utazni és műszereikkel „távolba fognak látni”.

A „*Nova Atlantis*” nemcsak tartalmában árul el „rózsakeresztes” vonásokat, hanem rajzaiban és címlapjában is. A könyv egykori kiadásának díszítései a szabadkőművesség közismert szimbólumai. Jelmondata „*Tempora patet occulta Veritatis*” (idővel a rejtett igazság napfényre jut) szintén rózsakeresztes jel-mondat.

A rózsakeresztesség további fejlődését mellőzve át-
 férünk a XVIII-ik századra, a szabadkőművesség előretö-
 résének főkorszakára, amidőn e két addig egymástól füg-
 getlen titkos szövetség úgy ideológiailag, mint szerveze-
 tileg szorosan egymás mellé kerül. Történetük ettől a zás-
 zadtól fogva elválaszthatatlanul együtt halad és csak a
 XIX-ik század folyamán válik újból szét. Bár e kor már
 sokkal közelebb áll hozzánk, mint az előző századok, mégis
 a nagy fentmaradt anyag ellenére nem látjuk tisztán sok
 tekintetben a rend szerepét. Annyit azonban megállapít-
 hatunk, hogy kevés olyan titkos egyesület volt a XVIII-ik
 században, mely a kortársakat annyit foglalkoztatta volna,
 mint a rózsakeresztesek. Az 1770 és 1800 közötti évek em-
 ékiraláiban, levelezéseiben és feljegyzései között nem egy
 „értékes adatot találunk a rend magyarországi tevékenysé-
 gére vonatkozólag. De a kortársak feljegyzései sokszor ép-
 pen a tudományos kutatást gátolják annak elősegítése he-
 lyeit, mert egyoldalú ítéleteik nagyon sokszor nem a ténye-
 ken, hanem hallomásokon és elképzeléseken nyugszanak.
 Sokkal többet érnek a „volt” rózsakeresztesek irományai,
 bár burkolt megszövegezésük nagyon sokszor kétértelmű kö-
 vetkeztetésekre ad alkalmat.

*

A rózsakeresztesek magyarországi vonatkozásaival
 Eckhard Sándoron kívül kevesen foglalkoztak. Pedig a
 rend történetére vonatkozólag a dégi Festetich levéltárban
 oly gazdag anyag áll a kutatók rendelkezésére, hogy abból bár-
 ki könnyen megírhatta volna a magyar szellemtörténetnek ezt
 az alig-alig ismert fejezetét. Abafi Lajos, a magyar szabad-
 kőművesség kitűnő feldolgozója állítólag a dégi anyag alapján
 megírta a magyar rózsakeresztesek történetét három kötetben,
 de kézírata halála után vagy elveszett, vagy valahol lappang még.

A rend történetének feldolgozása nagy nehézségekbe ütközik még azért is, mert az egykori ismert rózsakeresztes írárok legnagyobb része titkosírás, aminek megfejtése nagy és fárasztó munka. De nemcsak egyféle titkos írással leveleztek egymással a XVIII-ik század „rózsakeresztes lovagjai,” hanem fokuk szerint más és mással. Éppen ezért csak a dégi több ezer oldalt kitevő rózsakeresztes iratok megfejtése és feldolgozása nem hónapokat, hanem éveket igényel. A külföldi rózsakeresztes irodalom a magyarnyelvűvel szemben rendkívül gazdag. A német, angol, olasz és francia nyelveken írt gazdag rózsakeresztes irodalom sok tekintetben megkönnyíti a magyar megértését is.

A magyar rózsakeresztesek közül a legújabb irodalomtörténeti kutatás Báróczi személyére és működésére veteti világosságot. Az erdélyi származású híres iestőríró szabadkőműves és rózsakeresztes működése Eckhardt Sándor kitűnő tanulmánya*) nyomán nagy vonalaiban tisztán áll már előttünk, bár a szövetségbe lépése és *ottani* működése sok tekintetben vár még kiegészítésre. Báróczi iestőríró korában lépett a „freymaurerek” táborába és a bécsi páholyjegyzékek évről-évrre nemcsak az ő, de legfőbb író és testtörtársa jelenlété/érői is tudósítanak. Sajnos a bécsi páholyok nagyrészének eredeti jegyzőkönyvei és írásai elpusztulván, Báróczi szerepét illetőleg is a ködös és bizonytalan találgatásokon túl kezdő szabadkőművességét illetőleg nem igen tudunk jutni. Annyi azonban bizonyos és erről a dégi Festetich levéltárban levő nagyszámú bécsi páholyjegyzékek is tanúskodnak, hogy Báróczi a „Zur gekrönte Hoffnung” páholy mestertagja volt. Báróczi Bécsbe jövésekor már a testőrség jelentős része felvételt nyert a különböző szabadkő-

*) Eckhardt Sándor. Magyar rózsakeresztesek. Minerva 1922.

műves páholyokba; mi sem természetesebb, hogy a fiatal és művelődni vágyó erdélyi ifjú sem vonhatta ki magát azon társadalmi „kötelezettségek” alól, amik életpályájával együtt jártak. Franciás műveltsége, élénk képzelete és iudásszomja, amely mindig a dolgok mélyére való látásra készítette őt a szabadkőművesek „testvéri láncába” léptekor még inkább kielégülést talált. A társadalmi élet konvencionális nagyságain kívül Báróczi ugyancsak a páholyokban ismerhette meg az irodalmi és tudományos élet kiválóságait is. Sokirányú érdeklődését pedig akár az okkultizmus, akár a felvilágosult racionalizmus leköthette. A páholyok változó és egymással sokszor a legélesebb ellentétben álló irányai közül tetszése szerint választhatott. Hogy mért éppen a rózsakeresztesek alkímikus törekvései nyerték meg tetszését, azt nem tudjuk, de levelei és kortársai Írásai lelki átalakulásának nem egy érdekes fázisát örökítették meg. Különösen értékes Kazinczy Báróczi *életrajza*, amely mindennek a Sphinx-léleknek legértékesebb magyarázója. Rózsakeresztesé válása részben a testőrség akkori parancsnokának: Székely ezredesnek is tulajdonítható, akivel Báróczi jó barátságban volt. De azt is tudjuk, hogy a gárdába való belépése után nemsokára egy betegsége alkalomával kezelő orvosa rejtélyes célzásokat tett előtte olyasvalami titkos szerre vonatkozólag, aminek a segítségével nemcsak az életét tudja meghosszabbítani, de az ércek nemesítésére és az aranycsinálásra is képes lesz. És mivel szülei éppen akkor tagadták meg anyagi támogatásuk tőle, a büszke Báróczi most már részint kényszerből, részint kíváncsiságból neki látott a „Nagy titok” megfejtésének. Érdeklődésének hirtelen történt átalakulását a Kazinczyhoz írott levelei bizonyítják legjobban. Az egyik ilyen hozzá írott levelében bejelenti, hogy az alkímiával foglalkozik

és Kazinczy kérdéseire irodalmi terveit illetőleg előbb kitérőleg válaszol, majd nyíltan és fájdalom nélkül bevallja, hogy lemond a „dicsően futott” irodalmi pályáról. Ugyancsak Kazinczy feljegyzéséből tudjuk, hogy Marmontel kitűnő fordítójánál járván egy alma nagyságú rezet látott asztalán, amelyről azt állította, hogy az „régebben ólom volt” és ő alakította rézzé át. A „transmutatio melallorum” „titkának keresése a rózsakeresztesek egyik legfőbb törekvése volt és e téren komoly eredményeket értek el az új idők misztikát hajszoló „lovagjai”. Kazinczy feljegyzéséhez hasonló adatokat kapunk még Báróczy alkímista tevékenységét illetőleg, de e téren még a legmegbízhatóbb kortársak véleményét is kritikával kell fogadnunk, mert a legendagyártás e kor szellemétől sem állott távol. A racionalizmus százada sajátságosan irracionális elemeket is magába foglal és sokszor e két szemben álló világ egyazon lélekben is összeütközik egymással.

Báróczy rózsakeresztes tevékenységének egyébként irodalmi emléke is maradt. „A mostani Adeptus, vagy a szabadkőművesek valóságos titka” *) sem Báróczy, sem e kor szellemtörténeti fejlődése szempontjából nincs kellőképp méltányolva, pedig az öreg Báróczy emez írása nem más, mint védőirat a törvényileg eltiltott és „divatját múlt” rózsakereszteség mellett. Báróczy ugyanis fordítása elejére egy több mint félszáz oldalas bevezetőt irt az „alkémiáról”. Ez a bevezető írója hatalmas tájékozottságát árulja el a rózsakeresztes és alkímista irodalmat illetőleg. A könyvek és tudósok sűrű idézése nem véletlen különlegesség-hajszolás nála, hanem egy hosszú és „titokban” folytatott iudományos „búvárkodás” eredménye. Helyesen állapítja meg Eckhardt Sándor, Báróczy „bevezetőjéről”, hogy az tu-

*) Bécs. 1810.

lajdonképen olvasóit nem az alkímiába, hanem azon át a rózsakereszteségbe vezeti be és hogy a „mostani Adefpus és annak nagy apparátussal készült bevezetése épen nem valami egyéni, szerencsétlen eltévelyedés irodalmi kifejezése, hanem egy rendkívül elterjedt szellemi mozgalomból fakadtak s csak e mozgalom titkos jellege magyarázza, hogy iradalomtörténészeinknek e könyv eszmetörténeti fontossága nem ötlött szembe.”

Erről a könyvről írta Kazinczy Báróczy életrajzában, hogy az írótól magától hallotta, miszerint ő „egy alkímiai tárgyú munkát francia nyelven írt, de annak kieresztéséül a cenzor eltiltotta. Magyarnyelven jelent meg két munkája: Az új Adeptus és „*Pózsikának titkai*”; azokat minden igyekezetem mellett nem láthattam. Nagyon meg kellene csalatkoznom ha a rózsa neve a rózsakeresztes névre irányozna, melyet némely olvasóm érteni fog.”

Tehát e munka védőirat az író eszményei és saját elmúlt „évei” mellett. A „mostani adeptus” egy rózsakeresztes testvér élettörténete és az életen át a rózsakereszteség eszmei tartalmának, világ és életmagyarázatának ügyes előadása. Miben állott ez az életfilozófia? A jó szüntelen és önzetlen tevésében, tehát ugyanabban, amit a kereszténység is világfelfogásának vallott. A kötelesség csupán az, hogy a középkori misztikából és az okkult tudományokból táplálkozó rózsakereszteség a jótevés eszközeiül az orvostudományt és az alkímiát is felhasználta. Hívei becsületességén és jellemén múltott aztán, hogy e cél az eredeti eszmék érdekében maradt-e, vagy pedig a meggazdagodás és misztikahajszolás eszközévé vált. Báróczy jellemére rózsakeresztes volta döntőleg hatott. Amúgy is jóra hajló egyénisége méginkább megváltozott, apostoli vonásokat öltött fel és élete végéig ugyanazon életideák törvényeinek hódolt.

Kazinczy róla irt vallomása pedig még jobban megerősítik a kortársak Ítéletét. Báróczy egykori „testvére” szerint soha nem látott életében hozzá hasonló nemeslelkű embert.

Sajnos Báróczynak a rózsakeresztes rendben történt felvételéről és ottani előrehaladásáról nagyon keveset tudunk. Itt is újból Kazinczy az, aki legtöbbet hagyott hátra róla az utókornak. A rózsakeresztesek közé rendszerint csak a szabadkőművesség harmadik foka után vették fel az arra „érdemeseket”. „A harmadik lépcsőn kétfelé szakad a dolog, írja Kazinczy. Az egyik patikáruskodik mint Bázóczy és Ipám. A másik azt, amit Spissich.”

De a felvétel még nem minden. Az új „lovagnak” épúgy eltitkolták a rend felsőbb fokainak „titkait”, mint a „profánoknak”. Hosszú és lelkiismeretes „inaskodás” kellett míg valaki e magasabb fokokba *felvételt*.

A szabadkőművesség „átmeneti állapot” lévén, a „rózsakeresztességhez” legtöbb „testvér” nem is áll meg az alacsonyabb fokoknál, hanem igyekszik minél előbb megismerni a „kő titkait”. A rózsakeresztesek szerint ugyanis a szabadkőművesség csupán az ősi formákat őrizte meg, de a szavak és szertartások belső értelme, igazi lényege a századok folyamán belőle kiveszett.

A rózsakeresztességnek a szabadkőművességbe való behatolása már a XVIII.-ik század első felében megkezdődik Német- és Franciaországban, de nálunk e folyamat első nyomaival csak a 70-es években találkozunk. E téren is, mint mindenütt Bécs vezet. A „*Zur gekrönten Hoffnung*“ bizalmas megbeszélésein 1875-től fogva egyre inkább „titkos” tudományok kérdései kerülnek elő és a páholy csakhamar laboratóriumává alakul át, ahol a „beavatott” kevesek a kémia titkait kutatják *) A kor egyik leghíresebb

*) Abafi: Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-U.

kémikusa Born Ignác szintén itt „dolgozik”, de a németek mellett a páholy magyar „testvérei” sem maradnak eh Különösen Matolay serénykedik egy laboratórium felállításán, amit sikerül elérnie. Példáját más páholyok is követik, különösen a felvidékiek. Az erdélyi páholyok történetéből ismert Kolozsvár szintén az alkimista frakcióhoz tartozott. Vagyoni helyzete és nagyszerű társadalmi összekötései nagyban elősegítik a rózsakeresztesek előretörését.

A „Zur gekrönten Hoffnungnak” volt Báróczi is a tagja. A nyolcvanas évek páholyjegyzékeiben állandóan találkozunk vele és a nyomtatott páholy-jegyzékekből csupán akkor marad ki neve, amidőn a Székely-féle botrány következtében a magyar testőrök jelentékeny része kiábrándul a szövetségből és „fedez”. Székely László testőr-alezredes bűnügye egyike a kor legérdekesebb rendőrkrónikáinak. Székelyről, akinek becsületességében senki sem kételkedett sokan azt állították „profán” kortársai közül, hogy vagyona nagy részét „alkémiai” kutatásaira fordítja és emellett a „teozófia” rejtélyeibe is próbál behatolni. A kémiai kísérletek úgylátszik nemcsak saját vagyonát emésztették fel, hanem a rokonságát és a barátaiót is, akiket bevont „titkos” munkásságába. Szenvedélye azonban még akkor sem ismert határt, amidőn legjobb barátai költekező életmódja bekövetkezhető veszélyeire hívták fel a figyelmét. Így történt meg, hogy az az ember, aki magát büszkén „Rozenkájtz követőjének” vallotta elvett a testőrgárda rábizott pánztárából 97.000 forintot. Bár jóhiszeműsége bebizonyosodott mégis büntetése nem maradhatott el és József császár kemény ítélettel sújtotta őt. E kor számos röpirata tárja eléink az egész bűnügyet, mely egyszersmind alkalmat adott a József császár „zsarnoksága” elleni kirohanásokra is. A zajos életű székely végül is kegyelmet nyer, egy darabig a

délvidéken „gyógyít”, majd csodaszereivel együtt Konstantinápolyba költözik. *)

Székely Báróczyval való kapcsolatai közismertek voltak és bár teljes határozottsággal nem is állíthatjuk, hogy az alkémiába ő vezette volna be Báróczyt, a kortársak valómásai és különösen Kazinczy egyik fentmaradt levele erre mutatnak. 1840 február 25-éről keltezett levelében Kazinczy ugyanis a következőket írja többek között Báróczy életrajzával kapcsolatban Rummy Károly Györgynek: *) „Schon in seinen jüngsten Jahren war Theosophie und Alchymie, in welche er *vielleicht* durch den unglücklichen Obersten von Székely initirt wurde, seine Liebhaberey, und diese erzog ihn ganz der Ungarischen Literatur, die das Objekt seiner innigsten Theilnahme war. Seine letzten Tage widmet er senit Jahren her dieser Liebhaberey. Französisch schrieb er ein einziges werk, dessen Ausgabe aber die censure, der er es unterbreitet hatte, nicht erlaubt hat, weil es helle Blicke in die Freymaurerey hatte natur suo loco. Sein mündlicher Vortrag var so angenehm, dass seine Camaraden, das elit der ungarischen jugend, ihm in Jüngern Jahren sagten: Verstecke dich in ein Nebenkabinef und sage so Schönheiten einer unbenkannten Schönen, und du wirst sie bezaubern: aber der Zauber wird ihr verfliegen, so wie sie dich sieht. . .

Ein Mann von der reinsten Moralitaet und Humanität, und allgemein verehrt, geschätzt, geliebt”.

A titkos tudományok egyik főművelője a bécsi páholyokban az akkori idők hírhedt spirilistája Mesmer volt. Levelei közül sokat őriz a dégi könyvtár, valószínű, hogy Baróczy nemcsak személyesen ismerte őt, de tanai hatása

*) Abafi: Egy bünpör II. József korában. Tört. Tár 1882.

**) Kazinczy levelezése VII-ik kötet 284.

alatt is állott. Különben is a „magnetizmus” divatjának hordóit akkoriban legtöbb udvari előkelőség és közöttük a királyi család néhány tagja. Kazinczy egyik levele (Rumy Károly Györgynek Széphalomról 1810. Jan. 28) - szintén ezt bizonyítja. „Auch über Báróczy ist eine Aufschrift schon da. Maurerey — und seine Auffenschwester, die so viele gute Köpfe schwidlich gemacht hat, die unselige Theosophie u. Alchymie haben ihn von seinen schönen betretenen Pfade, dem der ungarischen Literatur abgesagen,„ Majd Így folytatja: Nun erzählte er mir: Ein Oberster in Italien habe ihn durch Sympathie, er in Italien B. (Báróczy) in Wien curirt. Ich sollte ihm einen Tropfen meines Bluts zurücklassen: und bin ich in Kasshali Krank, ihm zu schreiben, dass ich Krank bin etc.” Végül így jellemzi. „Der grosse Mann war der humaneste (im Herderiscshen Sinn) Mann, den ich je gekannt hahe”. „Ich glaube immer, der Mann war reduphcirt, der Theosoph Báróczy war eine ganz andere Person”.

Báróczy szabadkőművességének emlékét még annak az ünnepélynek leírásai is őrzik, amelyet Dietrichstein országos főmester tiszteletére rendeztek és ahol egy szabadkőműves játékot” Adoniram halálát” adták elő. A szereplők között volt Bacskády, Danczkay, Daloviczényi Sovky, Majtényi, Bacskák és Véghely mellett Báróczy is.

Nyugalomba vonulása után Báróczy nem szűnt meg továbbra is alkímiával és teozofiával foglalkozni. Kazinczy ez irányú öregkori „munkásságát”, több levelében említi és barátja „eltévelyedéséről” a csendes irónia hangján emlékezik meg. „Maradjon a szegény Báróczy a maga Alchimie ájával, mely neki soha sem csinál aranyt, maradjon orvos-ság csinálásával, mely testét elgyengítette, vesszen gróf

*) Kazinczy levelezése. VII. 244—245.

Thun a Geistesbeschvörungjával, mely oly bolondság, amit még a gyermek is megnevet, nékem az mind nem kell.”*) Élete utolsó éveiben barátai lekicsinylései ellenére Báróczy továbbra is kitart fiatalokra „eszményei” mellett és lázasan keresi azt a „titkot”, amit soha földi szem nem pillanthatt meg. Élete tapasztalatait a „rokon lelkek” használatára le is írta, de a nagyértékű kézirat, mely halála után a nagyenyedi református kollégium könyvtárába került az 1848-as tűzvész áldozata lett és csak a nyomtatásban megjelent „A mostani Adeptus vagyis a szabadkőművesek valóságos titkai” *) őrzi Báróczy rózsakeresztes irodalmi működésének az emlékét.

A magyar írók közül Báróczy kortársai sorában akadtak még néhányan, akiket „érdekeit” az alkímia. Ilyen volt Pálóczi Horváth Adám és részben Kazinczy Ferencz is. Bár Kazinczy több ízben támadja leveleiben a „rózsakereszteseket” és minden kétséget kizárólag csupán átmenetileg juthatott közéljük minden racionalizmusa ellenére fiatalkorában a másoknál általa annyiszor kifogásolt „tévelyegésbe” ő is beleesett. Pálóczi Horváth Adám rózsakeresztes szimpátiáját őrzi a budapesti Nemzeti Múzeumban őrzött kézírata: „A bölcsesség nagy mestereinek a szent rend kezdetétől fogva a XII. századig Biográphiája úgy a mint azokat renddel előszámlálja Hirám a maga idejéig és Hirámon túl folytatja Tamás a maga életéig.”

Kazinczy Pálóczy Horváthhoz és másokhoz írott „rózsakeresztes” vonatkozású levelei az irodalmunk múltját és Kazinczy életét tanulmányozók előtt azt a hitet [keltették, hogy Kazinczynak a rózsakeresztesességhez soha semmilyen köze sem volt. Kazinczy racionalizmusa kritikusaiknak megfelelő védőpajzs volt, a misztikus és irracionális erőkkel ele-

*) Kazinczy levelezése. II. kötet. 52.

**) Bécs 1840.

venebbé tették azok a nagy politikai események, amelyek a francia forradalom nyomában háttérbe szorítják és végül teljesen elsorvasszák annyi más szellemi mo/galom mellett a magyar rózsakeresztességet is.

A század végével a magyar szellemi életnek ez a furcsa és nem érdektelen virága is elszárad és a „mozgalom” emlékét már csak a levéltárak titkos írású megfejtethetlen emlékei őrzik, várva a késői tudóst, aki halott poraiból feltámassza és élénk varázsolja igazi értelmükel szemben. De a tények és ezek között a dégi levéltár irományai mást bizonyítanak.

Irodalomtörténeti szempontból tehát rendkívül érdekes, hogy a magyar irodalom „atyja” Kazinczy Ferencz maga is rózsakeresztes volt. Bár Kazinczy szabadkőműves működésével sokan és ismételten foglalkoztak, mindannyiuk figyelmét mégis elkerülték azok a dokumentumok, amiket a dégi Festtich levéltár őrzött meg Kazinczy rózsakeresztességét illetőleg. Abafi Lajos kis könyve, melyet a nyolcvannas években írt és Balassa József néhány évvel ezelőtt kiadott emlékbeszéde *) egyáltalán nem tesznek említést Kazinczy rózsakeresztes kapcsolatairól, annak ellenére, hogy úgy Balassa, mint Abafi koruk legképzetebb magyar szabadkőműves történészei.

Irodalomtörténészeink tisztánlátását e kérdésben talán az a tény zavarhatta meg, hogy Kazinczy maga leveleiben és hátramaradt Írásaiban nem egyszer tett burkolt céizásokat a rózsakeresztesség ellen, de oly általánosságban mozogva mindig, hogy abból a saját rózsakeresztes mivoltát

*) *Abafi Lajos* Kazinczy Ferencz, mini szabadkőműves. Emlékbeszéd. Budapest. Évszám nélkül. 44 oldal.

**) *Balassa József*. Kazinczy Ferencz, mini szabadkőműves. Budapest. 6 oldal. Évszám nélkül:

megállapítani egyáltalán nem lehet. Fent maradt levelezései ily vonatkozásokban való hiánya csupán esküje hűséges megtartása mellett vall, de nem bizonyít semmit rózsakeresztes volta ellen.

Kazinczy 1784 január 16-án lépett a szabadkőműves világszövetség tagjai közé. Szabadkőművest pályafutásával máshelyen fogunk majd foglalkozni, ezért itt csupán rózsakeresztes kapcsolatait ismertetjük Kazinczyt a szövetségbe gróf Török Lajos vitte be, akinek Kazinczy nemcsak jó barátja, de rokona is. Apósával, aki közös páholyuknak a miskolci „Erényes kosmopolitának” egyzersmind főmestere is volt lassanként behatolt a rend „mélyebb titkaiba” s talán minden iránt érdeklődő természete és nemes javítani vágyódása juttatja csakhamar el azokig a „magas fokokig” amelyek ismeretlen világáról régebb annyit álmodott. Alig telik el négy év és belép a „rózsakeresztesek” körébe, ahová minden valószínűség szerint ugyancsak apósa vezette be.

A dégi Festetich levéltár szabadkőműves anyagának 5-ik kötet (55-ik oldal) őrzi saját írásu életrajzát és esküjét. Ugyanez a kötet még 50—60 hasonló szövegezésű életrajz és eskümintát tartalmaz. Legtöbbjük a kor ismert, vagy „gyanított” rózsakeresztes lovagjának eredeti írása. A Kazinczy írások a következők: I. Életrajz, (ugyancsak az 55-ik oldalon.)

„Franz von Kazinczy, geboren zu Érsemjén in Biharer Comitat in Obern Ungarn, 28 Jahre alt, Evangelisch, Reformiert, angestellt zu Kaschau als Königl. Ober Aufseher der National Schulen der Kaschauer Liliarar Bezirkers. Redet Sprachen Ungarisch, lateinisch, deutsch und elw französisch. Unverheiratet.

Franz von Kazinczy”.

II. Eskü.

„Ich gelobe auf Ehre und Gewissen, das ich die öffentlich bekannt gemachten grundsätze des Rosen Insli-tuts, und was in Zukunft durch Mehrheit der Stimmen etwa vorgeschrieben werden wird, genau beobachten, und die mir dadurch obligendere Pflichten pünktlich erfüllen will»
Kaschau, den 12 t. J.... 1788.

Franz v. Kazinczy.”

III. Eskü. (Ugyancsak a fönt említett oldalon).

„Ich gelobe auf Ehre und Gewissen, das ich über alles, was mir von Seiten des Rosen-Institutes eröffnet wird, das strengsten Stillschweigen halten will. — Kaschau 7, X. ber 1787.

Franz von Kazinczy
Königl. Oberaufseher der Nat...
Schulen des Kaschauer Litteral Bezirk.

A két eskü minta dátuma nem egyezik, de valószínű, hogy a korábbi keltet viselő eskü a „kereső” esküminfája volt, a második a már felvett „rózsakeresztés lovagé.”

Kazinczy rózsakeresztessé válásában egyáltalán nincs semmi meglepő, ha arra gondolunk, hogy részint a divat, részint az őszinte tudni vágyás hatása alatt az „Erényes Kozmopolitához” címzett miskolczi páholynak csaknem valamennyi általunk ismert tagja ugyanabban az időben megtette ezt az utat. A dégi esküszövegek között találjuk ugyancsak 1781-es dátummal a Török Lajosét is, aki a szabadkőművességet csupán átmeneti fokozatnak vallotta a „magasabb” tudományok felé. Ugyancsak a fentemlített

okmányok érdekes sajátsága, hogy legtöbbször vagy Kassa, vagy Temesvár szerepel az aláírás melleit, ami azt bizonyítja, hogy a rózsakereszteseknek a Felvidéken kívül az ország délkeleti részeiben is erős fellegrárúk volt.

Sajnos sem Kazinczy, sem társai rózsakeresztes működéséről közelebbit nem tudunk. Páholyaik jegyzőkönyvei nagy részt elveszvéen csupán néhány adat áll a kutatók rendelkezésére. Ha a dégi levéltár nagy rózsakeresztes anyaga, titkos írású dokumentumai megfejtőkre és feldolgozókra fognak találni, bizonyára vethetnek nemcsak Báróczy és Kazinczy, de talán más Íróink „titkos” működésére is világot.

Ami Kazinczyt illeti, nagyon valószínű, hogy a rózsakereszteség távolról sem hagyott oly mély nyomokat lelkében, mint a Báróczyéban, mert az ifjú költő sohase merült el oly lelkesedéssel a „bölcsek kövének” kutatásában, mint apósa és a többi „aranykutatók”. Későbbi írásai, levelei és egész gondolkodásmódja legalább is emellett valának.

A magyar rózsakereszteség főbb középpontjain kívül még Erdélyben is megtaláljuk a rend „munkájának” nyomait. Ugyancsak a dégi levéltár számos nagyszabeni és egy kolozsvári levelet is tartalmaz, (részben rendes, részben titkos írással írva), amelyeket erdélyi, vagy Erdélyben tartózkodó rózsakeresztesek írnak főhatóságaiuknak. A kolozsvári 1787, a temesváriak és nagyszabeniak 1787 és 88-as dátumot hordanak.

A magyar rózsakereszteség két eredményt könyvelhet el: A misztikus érzés felkeltésével téves úton bár, de megindítja a magyar földön olyannyira elhanyagolt „természettudományok” iránti érdeklődést és ezzel egyszerre két tudományok: a kémia és orvosi tudományoknak tesz

hasznos szolgálatokat. A rózsakeresztesek régi álma: az aranygyártás és az életelixír felfedezése természetesen a magyar földön is álom maradt, de az elérhetetlen utáni vágy, aminek elérhetőségéről e kor rózsakeresztesei kivétel nélkül meg voltak győződve erősen előmozdította a pozitív tudományos kiképzés és elmélyedés ügyét. A rózsakeresztesek különböző fokozatai ugyanis nem mások, mint egy titkos kémiai iskola osztályai, ahol az egyik osztályból a másikba csupán a hatalmas tananyag pontos elvégzése, megámulása után lehetett fellépni. A XVIII-ik századból ránk maradt nagyszámú rózsakeresztes káték nemcsak mint kultúrtörténeti dokumentumok érdekesek, hanem mint a kémia és orvostudomány emlékei is. A titkos irások és jelek hatalmas tömege a kémia akkor ismert egész anyagát magába foglalta és megtanulása, ami elengedhetetlen volt a felsőbb fokokba jutáshoz, valóban nehéz feladatot rótt a „testvérekre”. A rózsakeresztes páholyok és körök éppen ezért sohasem tudtak és nem is akartak oly nagyszámú tagra szert tenni, mint a skót, vagy Jánosrendű páholyok. Az első magyarországi laboratóriumok és a kémia hazai orvostudományi alkalmazása szintén erre az időre esnek és viszonylagos eredményeik a rózsakereszteseknek tulajdoníthatók.

Természetesen a rózsakeresztességtől részben függetlenül, vagy annak közvetett hatásaként is terjedt már a természettudományok iránti érdeklődés Magyarországon. A bécsi szabadkőművesség egyik ágazata a humanista kultúra helyett a természettudományi műveltség terjesztésének szentelte minden igyekezetét. Hatása a Habsburg-birodalom legtávolabbi tartományaiban is fellelhető. A nyolcvanas évek közepén például a kolozsvári páholy megalapítói páholyuk létrejövetelének szükségességét azzal indokolják, hogy

az Erdélyben „elmaradt természettudományok” terjesztése érdekében akarnak Kolozsvárt is hajlékot létesíteni a „világosságnak”. Es nem véletlen, hogy az alapítók legtöbbje vagy orvos, vagy természettudós, akik felvételüket ugyani abban a bécsi páholyban nyerték, amelyik két évtizeden át volt korai zászlóvivője a „természettudományos gondolkodásnak.”

A rózsakeresztesek közé nagyon sok szélhámos is bejutott. Ezeknek és a később botrányba fulladt „leleplezés seknek” tulajdonítható, hogy alig egy évtizedes virágzás után a rózsakereszteség gyors hanyatlásnak indul. A hanyatlás ütemét mégjobban meggyorsítják azok a politikai; események is, amik a század végén Európát egyik legnagyobb válságába taszítják.

Különösen sokat ártott a rózsakeresztesek hírének Székely ezredes bűnügye és az ezt követő közvélemény-változás az alkímisták addig se sokra értékelt „ideális” törekvéseivel szemben. Székely sikkasztása ugyanis olyan széles hullámokat vert fel nemcsak Bécsben, de az egész Monarchiában, hogy annak hatását elsősorban maguk a szabadkőművesek érezték károsan át. A magyar testőrség „becsületben megöszült” pénztárnoka csaknem 100.000 forinttal károsította meg az államot és ezt az óriási összegei csaknem teljes egészében alkímiai kutatásaira „áldozta”. József császár szigorú büntetéssel sújtotta, de Székely ügyében mégsem, volt egységes a közvélemény. Nagyon sokan melléje állottak és az ítélet szigorúsága ellen emeltek szót. Sokan a Székely esetében is József császár zsarnokoskodását látták, mások meg a „szabadkőművesek” elleni „gyűlöletből” próbálták a szigorú ítéletet megmagyarázni. A nagyszámú feljegyzések és röpiratok közül ebből a szempontból talán legérdekesebb az „névtelen írás”,

amelyet magyar és német nyelven az „igazságnak” egyik „barátja” bocsátott közre. Az „*egy igazság barátja*” szerint Székely a „kegyetlen üldöző” József áldozata. *) „Székely sohasem kárhoztatódott volna a gyalázat-székre, ha Frájmaurer, avagy Rózenkrájtz követője nem lett volna, mert a mondódik, hogy a császár nyilván kijelentette légyen, hogy ő ezeknek az ütött-kopott embereknek (Maurereknek) meg fogná mutatni, hogy az ő védelmök semmit se segíthet.”

Az a „balvélemény”, hogy a „császár ellensége volt a szabadkőművességnek s hogy Székelyben is a szabadkőművest vette üldözőbe, általában el volt terjedve” írja Ballagi. (Lásd Ballagi fentidézett könyve 115. oldal) és annak tulajdonítható, hogy legtöbbször félreértették a császárnak a szabadkőművesek ügyében a magyar helytartó-tanács útján 1785. decz. 20-án kiadott s 1786 február végén életbeléptetett rendeletét.” József rendelete valóban korlátozta a szabadkőművesek működését és páholyok fenntartását és létesítését csupán a tartományi székhelyeken engedte meg. A rendelet nagy megdöbbenést keltett eleinte úgy az erdélyi, mint a magyarországi szabadkőművesek körében, mert az „atyafiai” József valódi szándékait nem ismerték. Az egykori aggódó levelek jól mutatják a rendelet keltette nyugtalanságot, de a Bécsből hivatalos helyről jövő megnyugtató csakhamar megérteti a szabadkőművesekkel, hogy a korlátozások saját jól felfogott érdekeiket szolgálják, mert az ellenőrzés megszigorításával a szabadkőművesi szekták (ázsiai testvérek, rózsakeresztesek stb.) terjedésének emelnek gátat. A rendeletnek tehát „örvendeni” kell, írja az egyik nyomtatott röpirat szerzője, mert az

*) *Ballagi Géza*: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 113-116.

a szabadkőműves törekvések megtisztulását fogja elősegíteni.. (Lásd *Gesammelte Bemerkungen und Urtheile jüber die k. k. Verordnung in Ansehung der Freymäurer, und ihren Orden überhaupt. Der kleinen Zahl achter Maurer und dem eben so kleinen Theil des unbefangenen Publikums gewidmet.* Wien, 1786. 29 lap.)¹

A bécsi szabadkőművesekéhez hasonló véleménnyel találkozunk Pozsonyban is, ahol a „Zur Sicherheit” páholy egyik tagja József rendeletét ünnepi beszédben méltatta és beszédét nyomtatásban is közzéadta.²) De amennyire örvendtek a szabadkőművesség mérsékeltebb vezetőiregeiben József rendeletének, ép annyira fel voltak háborodva azok, akiket e rendelet sújtott az illuminatusok, ázsiai testvérek és a rózsakeresztesek, akik minden tiltás ellenére is tovább folytatták munkásságukat. Sorsuk azonban meg volt pecsételve. Alig telik el egy évtized és a nyolcvanas években oly annyira elterjedt „rózsakeresztes” mozgalom már csak néhány fanatikusra támaszkodhatott. Az öreg; Báróczy próbálkozásai egy nemes, de romantikus elme tragikus vergődései az álmovilág és a kiábrándító valóság között. Legújabbban felfedezett levelei³), amiket gróf Széchenyi Ferenchez a legnagyobb magyar apjához irt, jól mutatják, hogy az ifjúkori „eszmény” eléréséről akkor sem mondott le, mikor mások, egykori „testvérei” már rég kiábrándultak a rózsakereszlességből. De a levelek, amik

¹) Lásd: *Dr. Jancsó Elemér: Az erdélyi magyar szabadkőművesség kulturális és irodalmi jelentősége a XVIII-ik században.* Cluj-Kolozsvár 1934.

²) Freymaurrede. Gehalten in der □ zur Sicherheit im v. Pressburg bey Gelegenheit des erschienen k. k. Befehls vom Br. As_ 85 57 23 XII. Pressburg, 1786. (Lásd Ballagi könyvét 117-ik oldal.)

³) Széchenyi Ferencz levelei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1934.

csupán legújabbán kerültek elő a bécsi titkos levéltár iratai közül, azt is mutatják, hogy kivüle is voltak még, akik érdeklődtek a „nagy titok” iránt., ha nem is Báróczy őszinteségével, de komoly üzleti számítással. Nem lehetetlen, hogy gr. Széchenyi Ferencz maga is szabadkőműves volt, legalább is erre mutat Báróczy levelezésének szabadkor művesi keltezése, amit csak egymás között használtak az „atyafiak”.

E néhány most előkerült Báróczi levél bizonyítja, hogy a rózsakeresztesek legjobbjait is milyen naiv álmokba tudta az aranygyártás gondolata ringatni. Egyik levelében (írod. Közi. 1934. Magyar írók levelei gróf Széchenyi Ferenchez. Közli: Valjavec Frigyes), pl. a következőkről értesíti Bécsből Széchenyit, miután Török generális levél-másolatával támasztja alá kívánságát. Egy ismerőse Töröknek olyan titkok birtokában van, amiknek segítségével aranyat lehet gyártani „Igaz, Kegyelmes Uram, írja, hogy ily fontos dologban ereszkedni, nagy maga meggondolást kivan, tekéntvén kiváltképpen a hozzája kötött nagy summát”, de nem kell félni, mert ezúttal a „tsalárdság” ki van /árva és „egyedül a summának nagy volta tarthatná még az embernek elméjét függőben; de lehet reménleni, hogy ebből talán még elengedne, minek utánna pedig a Manipulatiot megtanulta az ember, nagy quantitás arannyal, ha lehet nagyban traktálni, egy néhányszor kidolgozván, önön a productumból lehetne a stipulait summának egy részét kifizetni kívált, ha nem egyszersmind, hanem szerenként lehetne letenni, melyre nem kételkedem, hogy reá ne menne az arcanumnak po . . .!”

Széchenyi válaszát Báróczi levelére nem ismerjük, de a levél is mutatja, hogy a rózsakeresztesek „aktivitása” milyen cél és milyen lehetőségek irányában fejtődött ki.

Sajnos e kor rózsakeresztes hazai irodalma annyira ismeretlen még a fentebb már vázolt okok miatt, hogy mindössze egy-egy véletlenül itt-ott felbukkanó új adat vet némi világot működésükre. És még így is tevékenységük körvonalai sem állanak elég tisztán előttünk. Nem ismerjük a magyar rózsakeresztesek kapcsolatait az akkori idők híres külföldi központjaival: Lyonnal és Bajorországgal sem.

A XVIII-ik század végén más problémák tolnak előtérbe és az „atyafiai” és lovagok titkos műhlyei vagy megszűnnek, vagy elnéptelenednek az új időkbe forduló század hajnalán. A rózsakereszteség pedig, mint annyi más jelentős szellemi mozgalma az új eszméket kovácsoló forradalmi századnak, eltűnik a társadalmi élet igazibb, hatalmasabb és a valóságokat inkább tiszteletben tartó erőinek súlya alatt.

A magyar irodalom öntudatra ébredése és a szabadkőművesség. Írók a szabadkőműves szövetségben.

Általános áttekintés.

A magyar írók szabadkőműves működését már az eddigi fejezetek folyamán is tárgyaltuk, de ezúttal azokkal az írókkal fogunk foglalkozni, akiknek szabadkőműves tevékenysége elsősorban az akkori magyar irodalmi élet széles mezejének valamelyik részén zajlott le. Az előbbi fejezetekben említett írók egy részével természetesen itt is fogunk foglalkozni, mert közülök nagyon soknak a működése a szabadkőművesség több irányának a területén fejtődött ki. Így például Kazinczy szerepét láttuk a rózsakereszteseknél és a Martinovics összeesküvésben, most csupán általános

szabadkőműves működését óhajtjuk kissé részletesebben összefoglalni. Tárgyalásunk menetét két kérdés tisztázása fogja uralni. Az egyik a XVIII-ik században élt magyar írók szabadkőműves voltára és tevékenységére próbál fényt deríteni, a másik pedig arra a nehéz kérdésre akar feleletet adni, hogy miben állott Íróink szabadkőműves tevékenységének hatása az akkori magyar irodalom fejlődésére. Mindenütt tényekből és adatokból indulunk ki és a bizonytalan értékű feltevések mellőzésével csupán a tudomány adta lehetőségek keretén belül fogjuk a rendelkezésünkre álló nyersanyag szintézisét elvégezni.

Szabadkőműves íróink tevékenységét többféle szempontból tárgyalhatnánk. A célszerűség azonban leginkább a területi és együttélési módszert ajánlja, vagyis az egyes városokban, vagy vidékeken együtt élő és dolgozó szabadkőműves írók egy helyen való tárgyalását. A földrajzi egységek egyúttal nem lelki egységek is, de külső kereteiül szolgálván az emberek együttműködésének, mintegy természetes kiindulópontok munkánk végső eredményének lezárásához: a XVIII-ik század utolsó évtizedeiben élt és egymástól legtöbbször távoli vidéken működő szabadkőműves írók egyéni és közös irodalom és művelődéstörténeti hatásának megállapítása.

A legelső író tábor, amelyikkel foglalkozni fogunk: a testőrírók és a bécsiek csoportja. A Habsburg birodalom területén Bécs lévén a szabadkőművesség mindenkor középpontja és éltetőereje, úgy idő, mint hely tekintetében az osztrák főváros szabadkőművesi mozgalmainak ismerete bír a legfőbb jelentőséggel. Magyar szempontból Bécs művelődéstörténeti jelentősége e korban döntő fontosságú. A század csaknem valamennyi szellemi áramlata vagy az osztrák fővárosból közvetlenül, vagy annak közvetíté-

sével jut el hozzánk. Társadalmi, politikai és irodalmi éleliink egyetlen jelensége sem érthető meg Bécs szellemi életének ismerete nélkül. Íróink nagy része Bécsben lép be a szabadkőműves szövetségbe és onnan hazajöve folytatja tovább ezirányú működését. E csoportban a legnagyobb szerepet testőríróink játszik, akik csaknem kivétel nélkül tagjai a szövetségnek, némelyik közülök több évtizeden át. Báróczy, Naláczy, Szacsvai, Aranka, Bessenyei stb. mindannyian Bécsben nyerne felvételt és az osztrák főváros testőr írói, az ugyancsak ott élő, vagy csupán rövid ideig ott megforduló íróinkkal együtt a páholyokon át ébrednek jelentőségük tudatára és próbálják haza menve befolyásukat a nemzeti szellem felébresztése irányában érvényesíteni.

A második csoport: a felvidéki, időben később lép fel, de mert leglelkesebb íróink foglalnak helyet e csoport íagjai között, működésük és jelentőségük nem sokkal marad a bécsieké mögött. Bacsányi és Versegly mellett elég ha Kazinczy szabadkőműves működésére célunk, amelyről e század összes írói közül legtöbb adat áll rendelkezésünkre.

A felvidéki szabadkőműves írók működése szoros összefüggésben van a harmadik írócsoport: a pesti és budai szabadkőműves írók munkásságával. Kármán, Pajor, Kovachich és Pálóczi Horváth Adám e csoport leglelkesebb tagjai, de a páholy munkáin gyakran megfordulnak felvidéki íróink is és közöttük elsősorban a mindenért lelkesedő és minden. „építő munkában” résztvevő Kazinczy.

Végül szabadkőműves íróink, negyedik és utolsó csoportját az erdélyiek alkotják, akik nagyrészt Bécsben lépnek be a szövetségbe, de szabadkőműves működésük oroszán részét Erdély páholyaiban fejtik ki. Központjaik

Nagyszében és Kolozsvár, működési hatóerejük pedig: az akkori erdélyi élet csaknem valamennyi területére kiterjed. Az erdélyi eredetű Bárocytól eltekintve Szacsavai Sándor, Aranka György, Halmágyi, Fritsi Fekete Ferencz, Gyöngyösi, Sipos, Pákai és Telekei Sámuel gróf alkotják ezt a csoportot, amelyiknek lelkes feje maga a kormányzó: a mindenért lelkesedő és humánusságáról híres Bánffy György gróf. Az erdélyi magyarság két nagy szellemi erőmutatója: a nyelvmívelő társaság és a kolozsvári színi-színház szintén a szabadkőművesség kezdeményezésének köszönhetik létrejöttüket és a századvég nehéz viszonyai közötti gyors fejlődésüket.

Bécs, Pest, Erdély és a Felvidék magyar szabadkőműves írói nem álltak egymással ellenségesen szemben. Céljuk, eszközeik és módszerük legtöbbször közös. Négy csoportban való tárgyalásuk csupán a könnyebb áttekintésért történik, nem pedig tetszetős, de merev sémák felállításáért. Bécsi, pesti, erdélyi és felvidéki szabadkőműves íróink valamennyien a magyar toll harcosai voltak, akik előtt a „profán” életben és a páholyokban is egyetlen cél lebegett: a magyarság új életre, ébresztése a magyar nyelven és irodalmon át.

A bécsi magyar szabadkőművesség

A magyar szabadkőművesség története mindig a legszorosabb összefüggésben állott a Monarchia és elsősorban Bécs szabadkőműves életével. Az osztrák főváros szabadkőművessége nemcsak szervezetével, de szellemi életének sokszínűségével, változó irányainak mozgalmasságával állandóan hatott a XVIII-ik századi magyar szabadkőművességre. A szövetség virágzása természetesen Bécsben épűgy, mint a Habsburg monarchia többi részén, első-

sorban a mindenkori politikától függött. Az uralkodóház, a katolikus egyház és az arisztokrácia állásfoglalása voltak e tekintetben a döntő tényezők. A katolikus egyház már a század elejétől fogva ellenséges szemmel nézte a szabadkőművesség terjedését és a pápa a szövetség tagjait ismételten bulláival sújtotta. Az uralkodóház a katolikus egyház politikáját a szabadkőművességgel szemben csak részben tette magáévá és bár a Habsburgok erős ragaszkodása a katolicizmushoz vitán felül áll, a mindenkori uralkodók mégis jóakarattal és semlegességgel kísérték a szabadkőművesek munkáját. Az uralkodóház barátságos magatartása a főnemesség nagy részénél is utánzásra talált. Úgy a magyar, mint az osztrák arisztokrácia tevékeny részt vett a szövetség munkájában és annak vezetésében irányító szerepét hosszú időn át sikerült is megtartania. A főnemesség példáját követték a monarchia nagyobb városainak köznemesei és polgárai, akik részint meggyőződésből, részint a hatalom iránti alázatosságból és az uralkodó legfelső társadalmi osztályok szokásainak majmolási ösztönéből igyekeztek résztvenni a szabadkőművesség akkor még titokzatosnak látszó munkájában. Azonban sem az uralkodóház, sem az arisztokrácia, sem a köznemesség és a polgárság rokonszenve a szabadkőművesség iránt nem volt e század folyamán egységes. Voltak idők, amikor a szövetség működése korlátlan szabadságban részesült, máskor viszont uralkodói és kormányzói intézkedések próbáltak akadályokat gördíteni a felsőbb akaratától gyakran eltérő szabadkőművesség terjedése elé.

A monarchia területén létesült első páholy, az 1726-ban Prágában alapított „Három csillaghoz”, működése meglehetősen titkos volt és hatása nem nagyon terjedt Csehország határán túlra.

Minden kétséget kizárólag, a szabadkőművesség gyors elterjedése leginkább előkelő pártfogóinak köszönhető. Az osztrák szabadkőművesség első nagy patrónusa Lotharingiai Ferencz, a későbbi Ferencz császár, aki Hágában 1731-ben lépett a szövetségbe. Az ő jóakarató támogatásának tulajdonítható, hogy Mária Teréziánál, aki mindig hidegen viseltetett a szabadkőműves eszmék iránt, az ellene törő áramlatok nem érvényesülhettek. Befolyása oly nagy volt, hogy 1738-ban kérésére Mária Terézia megtagadta a szabadkőművesek ellen kiadott pápai bulla kihirdetését is. De a szabadkőművesség akkori ellenségei sem ültek tétlenül. Hosszas rábeszélés és titkos közbenjárások után Mária Terézia parancsára Lotharingiai Ferencz tudta és megkérdezése nélkül bezárták a bécsi páholyt és a tagok egy részét elfogták. A bezárás és a lefogás 1743 tavaszán, március 7-én történt, de a lefogás után néhány nappal maga Lotharingiai Ferencz szállott síkra érdekükben és késznek nyilatkozott felelősséget vállalni szabadkőműves „testvérei” tetteiért és „minden vádra megfelelni, mit ellenök emelhetnek”. I. Ferencz közbelépéséi természetesen rövidesen siker koronázta. Március 19-én az elfogottakat kivétel nélkül szabadon bocsájtották, de a visszhang, ami a lefogásuk nyomán keletkezett, nem ült egyhamar el és a monarchia műveltebb rétegei körében először keltette fel a szabadkőművesség iránt a figyelmet. Hogy a bécsi „esemény” hire aránylag milyen gyorsan terjedt tova és milyen mérszire jutott el, arra jellemzőek az egykori erdélyi szabadkőműves vonatkozású levelek, -) amiknek nagy részét az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára őrzi. A bécsi páholy bezárásának hire az akkori idők egészen „sajátos nehézségeit”

*) *Dr. Jancsó Elemér.* Az erdélyi szabadkőművesség történetéből I. A bécsi páholy bezárásának erdélyi visszhangjai.

megcáfolva ér le Erdélybe. A bécsi páholy tagjainak jórészét 1743 március 7-én tartoztatták le és március 19-én bocsájtották szabadon. A hír pedig a lefogás és szabadlábrahelyezés után néhány nappal Erdélyben már közbeszéd tárgyát képezi. Így Thoroczkay István Teleki Adámnak írt levelében (1743. március 22.) tudatja őt a lefogottak neveiről és a magyarokét pedig külön kiemeli (B. Kemény László és Kemény János urak stb.) A szabadkőműveseken kívül még mások is írtak leveleket. Így idősebb Halmágyi István írt ifjabb Halmágyi Istvánnak és csodálkozását fejezi ki afelett, hogy a „Eraj Maurerek Societásába” „Herczegi, Fejedelmi, Grófi személyek” „elegyedtek volna”. Az egykori erdélyi levelek közül a legérdekesebb talán Micskei Cseh Benjámin 1743 március 31-én gróf Teleki Adámhoz írott levele. „Ezen a földön a Frey Maurereynak nagy híre vagyon, feles úri embernek jött tudósítása, hogy Báró Kemény János és László urak is incaptiváltattak, adná Isten a felsőbb hatalmasságuk követi is, hogy benne volnának, mert így a babilóniai királyné mezítelensége felfedeztetnék és a maguk bőrükben el nem férő episcopatusak felemelt szarva meg szegetnék, ha jó a vég progreszusa lészen, ha Isten dicsősége ellen való, gyalázattal múlik el; amíg valóságát nem érthetjük, judicalnunk Isten ellen vagyon”.

Íme tehát Erdély nemesi társadalma felfigyel arra a társaságra, amelyről Bécsben akkoriban oly sok szó esett. Az egyik levél „4 hungarit” négy magyart említ, mint akik a bécsi szabadkőművesek közé tartoztak. Nagyon valószínű, hogy már akkor sokkal több magyar lehetett a szövetség tagja, de erről biztosat nem tudhatunk, mert az egykori páholyiratok ezekből az évekből tejesen elpusztultak. A bécsi magyar szabadkőművesek „előfutárjai”, a negyvenes évek „testvérei” az „első fecskék” csaknem kivétel

nélkül főurak. Főurak és főtisztviselők, akiket vagy a hivatalos ügyek, vagy a fejedelmi kegy hajszolása von a Habsburg főváros bűvkörébe. A szabadkőművesség első magyar hívei minden bizonnyal az uralkodóház és a legfelsőbb körök rokonszenvét látván a szövetség iránt, léphettek be az akkor még gyér számú „testvérek” közé. Ma még ismeretlen munkásságuknak tulajdonítható, hogy a szabadkőművesség iránti érdeklődés rohamosan nő a magyarok körében is és alig egy évtized múlva, a század közepén Brassó „keletén” kigyullad az új „emberi hit” első magyar „fáklyája”.

A Bécsben élő magyar főurak és tisztviselőknél kívül nagyon sokan tartózkodtak honfitársaink közül hosszabb-rövidebb ideig az osztrák fővárosban, részint hivatalos ügyeik elintézése végett, részint pusztán időtöltésből, szórakozásból. A bécsi társas élet vonzó hatása a magyar főnemességre oly nagy volt, hogy aki csak tehette, palotát épített magának ott és a nagy családok példáját utánozva, minél kellemesebbé próbálta tenni életét az akkori szórakozások lehető minden formájának felhasználásával. A gazdag családok példáját követi a szegényebb, de nagy igényű nemesség egy része és néhány hirtelen meggazdagodott magyar polgár is, aki a felkerültek parvenüségével próbálja csillogtatni gazdagságát és igazolni műveltségét. A bécsi magyarok nagy része tehát e század második felében a gazdagság adta új és tág lehetőségek révén életformáit a társas élet modern változataiban ismeri fel. A szabadkőművesség vonzó ereje is rejtélyességén kívül a társas összejövetelek gyakori voltának tulajdonítható. A titokban működő páholyok munkái megmozgatják a vidékről jövők képzeletvilágát és a „testvérek” közötti gazdag ismerkedési és összeköttetési szerzési lehetőségek még jobban az ismeretlen „műhelyek”

felé hajtják a „profánok” nagy tömegeit. Eleinte miként Franciaországban, úgy az osztrák birodalom területén is elsősorban főnemeseink óhajtják felvétetni magukat a hatvanas évek után gomba módra szaporodó páholyok valamelyikébe, de lassanként mellettük a köznemesi és a polgári elem is utat tör magának és ha egyelőre csak némán aszisztált is a „munkákon”, öntudatra ébredése évről-évre figyelemmel kísérhető főként azoknál a páholyoknál, amelyek levéltárai nem pusztultak az idők folyamán el.

Bécsben 1740 és 1770 között csaknem kizárólag főnemesek a szabadkőműves szövetségbe kerülő magyarok, de a helyzet rohamosan megváltozik az 1770—1795 közötti években, és ennek a változásnak főoka a magyar testőrség megalakulása és tagjai nagy részének belépése a szabadkőműves páholyokba. 1870 után már a magyar köznemesek veszik át azt a szerepet, amit addig bécsi főuraink játszottak a szövetség működésében. A köznemesség betörése a „szentélyekbe” magával hozza azoknak a hazai nemeseknek érdeklődését is a szabadkőművesség iránt, akik rövidebb-hosszabb ideig Bécsben tartózkodván a szövetség „kapuinál” hiába kérték bebocsátásukat, Az 1770 utáni bécsi páholyjegyzék rengeteg magyar köznemes és néhány polgár nevét is megőriztek bizonyítékául az egyre inkább „demokratizálódó” páholypolitikának és az érdeklődés eltulodásnak. Különösen sok az Erdélyből származó köznemes magyar szabadkőműves, legtöbbje azonban csupán felvételét nyerte el Bécsben és legtöbbször azzal a céllal, hogy otthon új páholyokat hozhasson létre, vagy a régiakat frissítse új erőkkel fel.

A magyar köznemesi osztály előretörése a bécsi szabadkőművességben a páholyok tudatos felvételi politikáján kívül elsősorban a magyar testőrség megalakulásának

köszönhető. Milyen okok hozták létre a testőrséget? És mi volt ennek a gyorsan felviruló intézménynek a kapcsolata a szövetséggel? Kérdések, amikre az eddigi tudományos kutatások alapján ma már elég határozott teletetet tudunk adni. Lássuk előbb az elsőt. Mária Terézia magyar politikája eleinte a főnemesség megnyerését tűzte ki, célul, amit csakhamar el is ért. Főnemeseink nagy része behódol a királyné „elgondolásainak”, nemzeti érzését szívesen felcseréli az udvari élet gyönyöreivel, érzéseiben és életakaráiban németes műveltségű és katolikus lesz, egyszerűen elvész egyelőre minden magyar törekvés számára. Mária Therézia azonban nem elégszik meg a főnemesség megnyerésével. Jól tudja, hogy Magyarország felett csak úgy uralkodhatik teljes biztonsággal, ha a nagyszámú köznemességet is megnyeri magának. A nemesség jogainak biztosításával leszereli az elégtelenséget és megpróbálja még jobban megközelíteni régi álmát, az egységes német és katolikus Habsburg birodalmat. A királynő természetesen titkos szándékait ott ahol lehetett leplezte és az erőszak helyett a meggyőzés szelídebb eszközeihez folyamodott. Ezen eszközök közül egyik legcélravezetőbbnek a magyar testőrség megteremtését gondolta. A köznemesség fiai legjavát akarta Mária Therézia az udvarhoz közel hozni, hogy ezáltal ez az előkelő világban dédelgetett nemesség hatalma vakeszközévé váljék. Ugyanegy időben két régebbi intézményt újít fel: a lovagakadémiát (Theresianum) és a középkorban már ismert, de más rendeltetésű tesiórséget. A testőrség felállítása természetesen nem történt simán. A rosszat sejtő vármegyék hangulatát azzal változtatta meg a ravasz és diplomata királynő, hogy a testőrség céljául a műveltség terjesztését állította oda. A terv nem sokára testet is öltött és az első testőrök már 1760-ban

megkezdik szolgálatukat. Ballagi Aladár találó mondása szerint: „az ügyesen kivetett háló sokat fogott, de a fogottak súlya szétszaggatá azt”*

A németesítő és katolizáló célokat kitűző királynő azonban már nem érthette meg, hogy lássa azt az irányt, ami elgondolásaival homlokegyenest ellenző utakra vitte „szeretett intézményét”, hogy a nemesi élcsapat elnemzetlenedjék és hazamenet a németesítő politika vak eszközévé váljon.

1760-at írtak ekkor és a királyné elgondolásainak megvalósítása az akkori idők viszonyait ismerők előtt nem is tűnt fel távoli és elérhetetlen utópiának. Ekkor írja Dévay András „Nap után forgó virág, vagyis az emberi akaratnak az Isten akaratjához való illesztése” c. könyvének előszavában, mely Nagyszombaton 1794-ben jelent meg, hogy a magyar urak „jövevény idegen nyelven kapdosnak, s nemcsak unalmas előttük a magyar szó, de ha tudják is még e nyelvet, szégyenlik s majdnem utálják azt beszélni”.* Erdélyben sem jobb a helyzet. A főnemesség franciás kultúráját erősen utánozzák köznemeseink is. A magyar nyelv igazi védői ekkor is a szegény és vagyon-talan magyar rétegek, a parasztság millió, akiknek ösztöne nyelvszereteten uralkodó osztályaink idegenes műveltségi törekvései hajótörést szenvedtek. A magyaros érzésű és kultúrájú nemességnek szerepe csak a század végén kezd kibontakozni és az előző fejezetekben a már vázolt társadalmi és politikai okokon kívül e szerep irodalmi tényezői sem hagyhatók figyelmen kívül. Minket ezúttal a bécsi testőrírók

* Ballagi Aladár. A magyar királyi testőrség története különös tekintettel irodalmi működésére. Pest, 1872. 11-ik oldal.

** Lásd Ballagi fentidézett könyvét. 11-ik oldal.

érdekelvén, hazai szabadkőműves tudósaink és íróink irodalmi munkásságára csak később térünk rá.

Milyen környezetben élt a Bécsbe került magyarországi és erdélyi testőr? Mik voltak irodalmi olvasmányai kulturális és társas igényei? És végül mi tette magyar írókká legjavukat akkor, amidőn a magyar könyv és magyar szó az egyéni érvényesülésben inkább hátrányt, mint előnyt jelentett? Kérdések, amikre ma másfél század távlatából csak részben tudunk válaszolni, de amire az egykori levelezések, feljegyzések, könyvek és irományok nem nyújtanak kellő feleletet, azt a kor társadalmi és lelki tényezőkből kiinduló lélektani magyarázat néha meglepően találóan tudja kiegészíteni. Hadd lássuk tehát minő világ nyílt meg a jórészt szegénysorsú, de tehetséges vidéki magyar nemesi ifjú előtt, akkor, amidőn faluját elhagyva minden előkészület és átmenet nélkül Középeurópa legragyogóbb városában találta magát? A katonai kiképzés és fegyelmen kívül, ami elsősorban újdonságként hatott testőreink előtt, az Bécs ragyogó és változatos társas élete volt. Az udvaron kívül megnyíltak a fő és köznemesség vendégszerető házai is a magyar testőrök előtt. A megyei egyszerű és keresetlen társas élet után a szórakozás és mulatás legváltozatosabb és legkifinomultabb formái jelentették a vidékhez szokott nemesi ifjúnak kiélési lehetőséget. De ez a társas élet és a benne való érvényesülés nemcsak ügyes fellépést és forgolódni tudást kívánt, hanem műveltséget is. Bécs kozmopolita szalonéletében éppolyan szerepelnívágyás és versengés folyt, mint a párisi szalonokban, csakhogy azzal a különbséggel, hogy itt sokkal többszínű és különbözőbb összetételű társaságok és baráti körök alakultak ki, mint a Monarchia utolsó óráit élő francia fővárosban. Különben Bécs kultúrája elsősorban utánzó műveltség

és csak másodsorban eredetiségre törekvő. A Habsburg-metropolis főként a franciákat igyekezett irodalomban, szokásokban és életformákban utánozni és ebben európai divatot követett. Baranyai Zoltán kutatásai (A francia műveltség Magyarországon a XVIII-ik században) élénkvilágot mutat a sok irányból jövő és sokfelé ható francia befolyásra, de szerinte is Bécs e hatások felfogója és netovább közvetítője. A francia hatás jelentős voltát már Ballagi Aladár is felismeri, aki „A magyar királyi testőrség: története” c. könyvében (1872) következőket írja e század egész Európát átölelő francia műveltségéről. „A francia nyelv és irodalom folyton terjedt, még azután is, miután a nagy király a saint-denis-i sírboltba őseihez szállott le s úgy látszik Franciaország költői dicsőségét sírhonába magával vitte. Sőt csodálatos, hogy a francia nyelv s irodalom terjedése: éppen a kormányzóság, XV. Lajos, a szarvas-park korában haladt annyira, hogy előbb Németországot, azután Angliát, Olasz, Spanyol, Svédországot, s Európa valamennyi művelt és félművelt államait meghódítva univerzálisa lett. A francia szellem mindent, ami körülötte volt megemésztett, nem állott útjába sem égi, sem földi hatalom, hazájuk a gloire legmagasabb fokára emelkedett, s emelkedett túl a határon egész addig, míg emésztő tüze önmaga ellen fordult, önmagát is megsemmisítette, s Franciaország, e korán érett gyümölcs elsilányult s megrothadt.

A francia nyelv s irodalom gyorsan terjedését kétségkívül e nemzet roppant szellemi fölénye okozta. A vonzó, megragadó, modern irodalom Franciaországban *vette kezdetét* s itt fejlett az oly erővel s oly gyorsan, hogy már XIV. Lajos országglása alatt e tekintetben művelődése *tetőpontját* érte el.

Készen és befejezve állottak már Molière kitűnő

vígjátékai, Boileau finom satyrái, La Fontaine kedves beszélykéi, megírták már Corneille s Racine remek tragédiáikat. Az utóvirágzás kora XV. Lajos alatt szintén nagy hírre emelkedett, mély gondolkodású írókat produkált. Ott voltak Voltaire, Rousseau, I. I. Hubert, Montesquieu, d'Alembert, Diderot stb., kik a philosophiai, míg az előbbiek a költészeti iránynak voltak lángelmű megindítói (fentidézett munkája 39—40). Majd így folytatja „A modern irodalom sok együttérző kebelre s lelkesültre talált, s csak is az ezen irodalom által teremtett elmeművek eszközlék a francia nyelv világnyelvvé emelkedését; főleg miután egyéb nemzetek irodalma még meg sem kezdődött, vagy fia kezdve volt is, csak gyermekkorát élte, járszalagon követve a megerősödött franciát. Maga a német irodalom, főár mozgani kezdett a provincián, Klopstock, Lessing, Wieland, még sem volt képes általános tekintélyre emelkedni. Annyival is inkább, mert a két német főváros egyikeben a lotharingiai, s így francia I. Ferencz, másikában a bár német, de fajmegtagadásának megdöbrentő példáját mutató II. Frigyes uralkodott. S e részben is, mint mindenben s mindenütt, az egyes udvaroknak a mágnások leghűségesebb utánzói voltak”. Ballagi szerint a francia műveltség terjesztői voltak az akkoriban nagy számmal külföldön élő franciák és hogy az utánzások még nagyobb legyen, sokszor Bécsben magában is a francia drámákat eredeti nyelvükön adták elő. Ballagi azonban bármilyen ügyesen jellemzi az európai franciás műveltséget, nem említi egyáltalán meg a szabadkőművességet, pedig ez mint a francia nyelv és kultúra közvetítője szintén fontos szerepet játszik. A szabadkőműves szertartások, a szövetség szervezete, eszméi francia eredetűek és vagy közvetlenül, vagy Németországon át jutottak és csak később, a század vége

felé kezdenek lényegesen eltérni eredeti alakjuktól a helyi és időbeli változások folytán. De még ekkor is őrzik hűségesen a francia nyelvet, mert a bécsi páholyok egy részében nemcsak a diplomákat állították franciául ki (ilyen diplomák láthatók az Erdélyi Múzeum levéltárában is), hanem a szertartások, sőt némelyikben a munka maga szintén francia nyelven folyt.

A Bécsbe kerülő testőr ifjú a hazai klasszikusoktatás után a német francia műveltség bűvkörébe jutott és szemeit elkápráztató, képzeletét lenyűgöző új világban csak úgy tudta megállani a helyét, ha ennek az előtte még új kultúrának külső és belső koturnusait magára ölti. És mivel a társas élet minden lehetősége nyitva állt előttük természetesen a páholyok titkos világa is vonzó hatást gyakorol rájuk. Hogy kik és mikor lépnek be testőreink közül a szabadkőművességbe, azt pontosan nem tudjuk, csak körülbelül sejtjük. Vitathatatlan tény azonban az, hogy a nyolcvanas évek elején alig van olyan magyar testőr, akinek nevével valamelyik bécsi páholy nyomtatott jegyzékében ne találkoznánk. Sőt mint később e jegyzékek részletes ismertetésénél látni fogjuk, legtöbbjük neve hosszú időn át szerepel a szövetség tagjai között. A páholyok intim milieuje a magyar testőrök egyik legmeghittebb életformája. Szellemük, gondolkodásuk és érzésviláguk itten alakul ki és nyer egyre határozott formát. A testőrök és általában véve a magyar irodalom szabadkőműves! kapcsolataira céloz helyesen Szerb Antal, amikor a felújuló irodalmunk „testvéreiről” így ír: „A páholy háttér felílelő! szükséges felújuló irodalmunk megértéséhez.* A szabadkőművesség nálunk is nagyon elterjedt a XVIII-ik század

* Szerb Antal Magyar Irodalomtörténet. I. kötet 222-223.

végén. A Habsburg birodalomban először Prágában vetette meg a lábát a szabadkőművesség, azután Bécsben. Bécsből került át hozzánk mint udvari, arisztokratikus behozatal. Első hívei valamennyien arisztokraták voltak. A magyar szabadkőműves páholyok virágkora II. József uralkodása, amikor szabadkőművesnek lenni lojalitást jelentett, mint Mária Theresia idejében az ájtatosság. A páholyok rendkívüli jelentősége abból állt, hogy itt találkoztak először a különböző társadalmi osztályokhoz és felekezetekhez tartozó jobb indulatú emberek. A kőművességnek nagyszerű célkitűzései, a mélységes humanitás ekkor nem volt még frázis és hideg rutin, hanem őszinte és élettendülettel teljes lelki tartalom. Hogy az volt, látjuk azoknál az embe-
reknél, akik ebben az időben menték át a szabadkőműves-
ség férfinevelő hatásán. Nagy arisztokraták, a nemzeti moz-
galom első pártfogói, mint gr. Pálffy Károly, gróf Ráday
Gedeon és Bánffy György gróf, az erdélyi felújulás vezérei
tevékeny barátjával, Aranka Györggyel, a kor legkülönb
literátorai, Kazinczy, Kettesy, Báróczy Sándor, Bacsányi,
Dajka, Páloczi Horváth Ádám.” Szerb megállapításai és
jellemezése csak annyiban szorulnak kiegészítésre, hogy
ezen írói szabadkőművesség sem volt egységes, még azoké-
nak a kis számú adatoknak a tükrében sem, amiket az
eddiggi kutatások felszínre hoztak.

A bécsi testőrség jelentőségét régen felismerte már a magyar irodalomtörténetírás és Szerb Antal csupán modern színben, új megvilágításban tárja elénk az eddig sokaktól „lezártnak” tekintett korszakot. A testőrség szabadkőművesi vonatkozásairól sajnos keveset tud a szaktudomány. Legjobb irodalomtörténeteink csupán céloznak rá, de pozitív adatok híján igazi jelentőségét még csak nagy körvonalaiiban sem képesek észrevenni. Az alábbiakban megfogjuk pró-

hálni testőreink szabadkőművesi szerepét megvilágítani, de a legelső kérdés, ami itt is felmerül az, hogy kik és mikor voltak testőreink közül tagjai a szabadkőműves szövetségnek? Beszenyei György és lelkes baráti köre csaknem kivétel nélkül tagja volt valamelyik bécsi páholynak, de a kutatásainkat legelőször annál az írónál kezdjük el, akiről teljes határozottsággal sem a múltban, sem ma nem sikerült megállapítani, hogy szabadkőműves volt. Ez az író, irodalmi életünk első szervezője, a bécsi testőrírók nesztora: Beszenyei György.

A magyar irodalom újjászületését a tudományos közfelfogás Beszenyei György első irodalmi fellépéséhez fűzi. Pintér szerint ez a korhatár „vitatható” bár egy dolog bizonyos és ez az, hogy „íróink lelkét az 1770-es és még inkább az 1780-as évektől kezdve a magyar nemzet iránt érzett rajongó szeretet mellett az irodalmi reform vágya hevítette. Természetesen a nyelv és irodalom megújítása mellett, íróink a magyar élet egész arcát át szerették volna alakítani az új idők követelményeinek megfelelőleg.

Szerb Antal szerint „a felújuló magyar irodalomnak három egymásra következő vezére van, a három hullámnak megfelelően: az első hullámban Beszenyei, a másodikban Kazinczy és a harmadik, a romantikus hullámban Kisfaludy Károly” - A három vezér közül minket ezúttal csak Beszenyei érdekel, az a Beszenyei, akinek célja a szó legigazibb értelmében nem volt más, mint a „magyar világ ébresztése.” Beszenyei a felvilágosodás embere: bátor, széleshorizontú és jövőtvaró. „Mindenfélét ír, aminek kell lennie egy jólszervezett, felvilágosodott irodalomban: szabályos tragédiákat, szalonképes vígjátékokat, levélregényt és

* Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. IV-ik kötet 150.

** Szerb Antal Magyar Irodalomtörténet. L. 225. stb.

utópisztikus utazási regényt, tanulságos történeteket amerikai benszülöttekről, filozófiai tankölteményeket, békeposzt, mint Voltaire Henriadeja, Hunyadi Mátyásról, történelmi munkát, mint Voltaire Charles XII-ja. Hunyadi Jánosról és röpiratok, kultúrpolitikai programírások tömegét.” (L. Szerb Antal fentidézett művét I. köt. 225. stb.)

Bessenyei munkája nem volt eredménytelen. Buzdításai nyomán nemcsak testtársai közül ragadnak néhányan 'tollat a magyar nyelv „pallérozására,” hanem odahaza is felfigyelnek a bécsiek „ébresztéseire.” A magyar írók mellett megszületett a magyar olvasó is, aki vezérért követve szintén a nyelv és lélek reformálásáért küzd. A testőrök hatalmas előnye e munka elvégzésében kétségkívül az az állandó együttélés, amire az idegen főváros fényes, de hideg világában nemes ifjaink kényszerítve voltak. Ennek az együttélésnek volt az intim, de erőtadó forrása a szabadkőművesség is. A páholyok gyakori összejövetelei nemcsak a bécsi társadalmi élet legkiválóbbjaival hozták testőreinket bizalmas közelségbe, hanem alkalmat szolgáltattak egyúttal arra is, hogy a szövetség akkori szellemét, irányait magukévé téve egységes és határozott világfelfogást alakítsanak ki. Sajnos a „*Zur Gekrönten Hoffnung*” történetét nem ismerjük annyira alaposan, hogy e lelki folyamatot kellőképp szemléltetni tudnánk. A fentmaradt adatok inkább csak a külső változásokról tudósítanak, de hézagos ismereteink aránylag könnyen kiegészíthetők ha az egyes írók lelki fejlődésének vizsgálatánál figyelemmel kísérik szabadkőműves életük néhány fentmaradt adatát is. Bessenyei Györgyről, mint már fentebb említettük nem állapítható meg, határozottsággal hogy szabadkőműves volt. Művei és különösen kéziratban maradt írásai azonban föltétlenül amellet tanúskodnak, hogy a testőrírók szellemi vezére kora német és

francia szabadkőműves áramlatait ismerte és azokkal részben azonosította magát. Hogyan került Bessenyei György a testörök közé? A testőrséget, mint tudjuk Mária Terézia 1760-ban állította fel. A legelső gárdisták Pozsonyban esküdtek fel, majd innen Bécsbe mentek szolgálattételre. (Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. IV. 348.) Mindegyik testörnek, már kezdetben tisztí rangja volt, parancsnokok pedig tábornok volt. Bessenyei Györgyöt megelőzőleg már két testvére bekerül a gárdába: Boldizsár és Sándor, az író, akik mindent elkövetnek, hogy öccsük is felkerülhessen az osztrák fővárosba. Velük együtt szolgáltak 1761. óta a magyar királyi gárdában Barcsai Ábrahám és Báróczi Sándor. Mindketten fiatal és lelkes írók, akikben ekkor kezd a művészi hajlam mellett magyar és humanista érzésük is ébredezni. Közéjük kerül be 1765-ben Bessenyei György. Az erős és tehetséges, de műveletlen nemes ifjút megragadja az előtte feltáruló gazdag élet és műveltségének hiányos voltát érezve, mindent elkövet, hogy a körülötte élő világ gazdag lehetőségeit mohón kihasználhassa. Nyelveket tanul és minden iránt érdeklődik, ami az ifjú képzeletét megfoghatja, ír, olvas és társaságba jár. Élete, könyvei és fennmaradt írásai bizonyítják hogy a bécsi politikai, szellemi és társadalmi életnek nem volt, úgyszólván egyetlen olyan területe sem, ami Bessenyeit ne érdekelte volna. És mért éppen a szabadkőművesség lett volna az, ami a becsvágyó és minden ismeretlen és titokzatos után óhajtozó fiatal nemesifjú érdeklődését elkerülhette volna? Igaz ugyan, hogy az 1760 és 70 közötti években a bécsi szabadkőművesség távolról sem az, amivé 1770 és 90 között vált, de a meglevő páholyok „dolgoztak” már és az egyre sűrűbb felvételek is azt látszanak bizonyítani, hogy a szövetség „vonzóereje” egyre nagyobb és szélesebb korú. Bessenyei György

bizonyára sokat és sokaktól halhatott a szabadkőművességről. Testőrtársai közül is néhányan már fel voltak véve a szövetségbe. A gárda akkori vezetője: Eszterházy szintén szabadkőműves volt. Bessenyei protestáns vallása pedig etekintetben szintén nem képezett akadályt, mert hiszen a meg-megújuló katolikus támadások ekkor kezdik a protestantizmus irányába tolni a szabadkőművességet. Vájjon feltehető-e, hogy testőr és írótlársai, akikkel éveken át együtt élt és akik már a szövetség értékes „láncszemei voltak, Bessenyeit sohase hívták volna maguk közé? És ha ez feltehető, vájjon a protestánsok ügyeit intéző Bessenyeit azok a Magyarországon és Erdélyben lakó *barátai és hitsorsosai*, akik közül nem egy volt már régóta tagja a szövetségnek nem próbálta-e már csak a protestáns érdekek előbbrevitele céljából is a felvételre biztatni? Kérdések, amikre választ nem tudunk adni, de ha mindezeket a főként személyi kapcsolatokat és baráti bizalmasságot feltételező eshetőségeket el is vetjük, fent marad egy másik nagy terület, ahol Bessenyei találkozhatott kora szabadkőműves szellemiségeivel: az irodalom. Bessenyei első munkái a 70-es években jelennek meg (Agis tragédiája, Hunyadi László, Az embernek próbája stb). Erősen hatnak rá a bécsi francia és német nyelvű színelőadások, de különösen erősen érződik ekkori művein Sonnenfels egyetemi tanár, író és esztétikai világgépének hatása. Sonnenfels viszont egyike már ekkor a bécsi szabadkőművesség vezéreinek és egyénisége bélyegét erősen rányomja az addig határozatlan irányban tapogatózó szövetségre. Sonnenfels mellett a szabadkőműves Voltaire hat erősen rá, de kívülök a kisebb-nagyobb szabadkőműves írók egész seregének olvasását és alapos áttanulmányozását mutatják Írásai.

1773-ban Bessenyei kilép a testőrségből, de továbbra

is Bécsben marad. Mint a hazai protestánsok megbízottja, most még inkább érthető volna a szövetségbe való belépése, de erről nem tudunk semmit. A francia írókat rajongásig szereti és hatásuk alatt sokszor tudatosan, máskor meg öntudatlanul a felvilágosodás terjesztőjévé válik. 1778-ban Pestre megy és több katolikus és protestáns egyetemi tanárral, íróval és tudóssal létre akarja hozni a „magyar tudósok társaságát” A terv támogatói között több szabadkőműves is volt és főként ennek tulajdonítható, hogy a valósi elfogultság és gyűlölködés idején a felekezeti szempontokat félretéve össze tudott jönni néhány jóakarátú ember a „jámbor szándék” megvalósítására. A terv azonban ezúttal is csak álom maradt és Bessenyeit egyik kiábrándulás a másik után éri. A nyolevnanas évek legelején még néha Bécsbe megy, tehát ezúttal is volna alkalma a most már nagy vonalban felfejlődő páholyéletben résztvenni, ő azonban kiábrándultan és letörten visszavonul előbb Bércelre, majd Pusztakovácsiba (Bihar megye). Itt él magányosan és elhagyatva, de sokat olvas most is és állandóan ír és új munkákat tervez. Voltaireianus és humanista életelveit akkor sem adja fel és többször kél a jobbágyok védelmére. Évtizedes magányossága alatt barátai elfelejtik, a francia forradalom és a napóleoni háborúk sodrában élő nemzete pedig talán létezéséről sem tud. Csak Kazinczy, a mindenkit szerető és mindent felkutató próféta veszi észre a „bihari remetét,” akinek öregedő alakjára igaztalanul pókhálót szőtt már a feledés. Az ő biztató levelére válaszolva írja a „Tarimeses utazásának” tudós szerzője kiábrándult és kiégett lélekkel: Te elragadtatással vagy házadnak nyelve és tudománya iránt: az én vérem már hidegszik . . . Megfojt a meleg . . . Minden ember pópista.” De azért ír, dolgozik

* Eckhard Sándor Bessenyei és a francia gondolat.

és titokban talán hisz is ha nem is a jelenben, de a távoli jobb időben. A „Természet világának” kéziratát a cenzor nem engedte kinyomtatni, mert szerinte az az államrendet veszélyezteti és a „valláserkölcs” elveit sérti. Bessenyeit „rendőrfelügyelet” alá helyezik, de a már élete végét járó Bessenyei nem adja fel a haladásba vetett hitét és bár a szkepszis egyre inkább úrrá lesz lelkén, mégis abban a hitben hal meg, hogy a jövő a „jobb emberiség” eljövetelebe vetett hitét, valamikor talán igazolni fogja.

Bessenyei élete és irodalmi munkássága magán hordja a század szabadkőművességének minden nevezetesebb bélyegét. Hogy szabadkőműves volt-e, vagy sem, azt talán-rendszeres kutatás, vagy egy-egy véletlenül előkerülő adat igazolni fogja, de ettől függetlenül már most megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalmi megújulás eme lelkes apostola szívében, tetteiben és írásaiban igazi szabadkőműves volt s bizonyára sokkal jobb és értékebb „ember” mint-ázok, akik a páholyok titkos világába csupán magas összeköttetések megszerzéséért, vagy hiúságuk és becsvágyuk kielégítéséért léptek be.

A többi testőrírók szabadkőművességét már könnyebb bizonyítani. E tekintetben különösen értékesek az egykori bécsi páholyok nyomtatott jegyzékei. Az évről-évre kiadott páholyjegyzékek pontosan feltüntetik a jelen, vagy távollevő „testvérek” neveit, foglalkozását és szabadkőművest fokát.

Nem tudjuk pontosan, hogy milyen okokból vétették fel magukat elsősorban „St. Johannes □ zur gekrönten Hoffnung” páholyba a Bécsben tartózkodó, vagy oda csupán a szövetségbe való belépésért felutazó magyar „keresők,” de minden valószínűség mellett szól, hogy honfitársaink leginkább azokat a páholyokat keresték fel, ahol már nagyobb számban voltak régebben felvett magyar „testvérek.”

Az 1880. években megjelent páholyjegyzékek jól mutatják a magyarok számának állandó növekedését és azt a páholypolitikát is, amely a monarchia legkülönbözőbb népeinek fiaiból akarja a „testvéri láncot” kibővíteni és megerősíteni. Hadd lássunk néhány ilyen nyomtatott páholyjegyzéket, amik a nagyobb páholyok évről-évre való gyarapodásának hű képei. Ezek a jegyzékek egyszersemind visszatükrözik a bennük dolgozó magyarok számbeli előretörését és későbbi visszaesését is.

A „St. Joh. D zur Gekrönten Hofnung” 1781. március 5-iki nyomtatott páholyjegyzéke szerint a páholy főmestere Eszterházy János gróf, egyik helyettes főmestere szintén magyar (Nlatoíay). A magyar tagok névsora a következő:

14. sz. alatt: „Alex v. *Barotzy* K. K. hungarischer, Noblc-Garde Meister”

17. sz. alatt: Peter v. *Pottornyai*, K. K. hung. 'Noble Meister.

21. sz. alatt: Joseph v. *Danskay*, K. K. hung. Noble Meister.

25. sz. alatt: Joseph v. *Dobretzeny*, K. K. hung. Noble Meister.

49. sz. alatt: Michel *Dobray*, Geselle Lehrling bei dem Br. *Szekelly* abg. Dep. Meist.

62. Paul gr. v. *Bethlen*.

70. Johann *Sooki*, Hung. Noble Garde Meister.

73. Joseph v. *Fodor*, K. K. Hung. Noble Garde.

78. Georg v. *Aranka*, Protocollist.

Itt találjuk Székely Lászlót, a magyar testőrgárda ezredesét is, akinek a neve alig néhány év múlva az akkori Bécs egyik legnagyobb botrányának kellős közepébe kerül. Valószínűleg az ő biztatására lépnek a szövetségbe a testőr-

gárda fiatalabb tagjai is. Sajnos a dégi levéltár és a budapesti nagy levéltárak sem őriztek meg 1781. előtti páholyjegyzéket a „Koronázott Reménység” tagjairól és így nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a testőrség tagjai közül kik kerülnek be legelőször a „szövetségbe” és a már bejutottak kiket ajánlanak felvételre. Az eddig ismert adatok szerint Székely és Baróczy voltak a szövetség legrégebb kulcyszemei, mindketten átmentek a 70-es és 80-as évek összes szabadkőműves irányain és végül a rózsakeresztességnél állapodnak meg. Mindketten nemcsak a rangjuknál, de egyéniségük, tudásuk és megnyerő modoruk révén is gyakorolhattak vonzóerőt testtársaikra és valószínűleg befolyásuk nyomán legtöbb szabadkőművessé vált testőr rózsakeresztes is lett.

Az 1781-iki jegyzék őrzi Aranka György nevét is, aki mint élet rajzából tudjuk főként a szövetségbe való felvételéért teszi meg a számára fárasztó és költséges bécsi utat. Aranka nevével a későbbi páholyjegyzékekben is találkozunk, de valószínű, hogy a fiatal erdélyi író és irodalomszervező ritkán fordult meg Bécsben. Életrajzi adatai legalább is erre látszanak mutatni. Aranka és a testőrírók kapcsolatairól kevés feljegyzés maradt. Báróczyval és Naláczyval levelezett ugyan, de ez utóbbi nevét nem találjuk a páholy 1781-iki jegyzékeiben. Az erdélyiek nagy része, mintahogy az alábbiakból majd látni fogjuk, nem a „Koronázott Reménységbe” vétette fel magát. Aranka esete kivétel, de e kivétel azt a feltevést látszik alátámasztani, hogy az akkor még csak szűk hazájában ismert vásárhelyi fiatal íróra a bécsi magyar testőrírók „irodalmi” páholya gyakorolt vonzó hatást. A lobbí erdélyi keresők és köztük elsősorban a kolozsváriak a természettudományok iránt érdeklődtek inkább és magukat azokba a bécsi páholyokba vétetik fel, ahol ez az irány uralkodik.

A „*Zur Gekrönten Hoffnung*” 1783. február 8-án, kiadott jegyzéke az 1781-iki páholyviszonyokkal szembeni nem mutat lényeges eltéréseket. Ebben az évben Matolay Sámuel a kalapácsvezető főmester A többi magyarok közül, olt van Pálffy Károly gróf a magyarországi tartományi nagymester is. Székely László és Baróczy mellett ott találjuk. Danckay, Sooky, Tódor, Doloviczeny, Pécs, Bacskády, Kapuváry, Palliondy, Kuzmics, Dóczy, Gyulai, Weghelyi, Bartfay, Radack, Rhedey és Dobray neveit is. A testőr szabadkőművesek száma 1783-ban néhányval több mint két évvel azelőtt volt. Számszerint 16. Legtöbbjük már „mester,” de vannak még inasok is köztük. A páholynek akkor már 153 tagja van. A távollevők jegyzéke szintén; feltüntet néhány magyar nevet: Teleki Sámuel, Pronay László, Bethlen József és Eszterházi János nevei közül, kiemelkedik a Ráday Gedeoné. A nyolc „fedezel” között van Horváth László, a magyar testőrgárda fiatal tisztje is.

A „*Zur Gekrönten Hofnung*” 1785-ös jegyzéke ismét elég nagy számú magyart tüntet fel. Matolay ekkor már csak „Deputirler Meister,” a főmester Wenzel Paar gróf A „testvérek” közölt vannak; Székely László, (a neve melleit a következő megjegyzéssel: Deputirler Meister im Jahre 1780.), Báróczy, Danckay, Dolowiczény,* Sooky, Bacskády, Paltyondi, Doczy, Veghely, Bartsay György., Radek Lórinicz, Bíró László, Baesak Wendelen, Maithenyi József, Horváth, Vass Benedek, Szegedy József, Salát József, Vecsey Ferencz és Eszterházy gróf. Tiszteletbeli tagok: Pálffy és Bánffy György. A távollevők közül magyarok: Vay Miklós, Merző de Szenye, Fodor József, Prónay László,

* A magyar nevek helyesírása a német jegyzékben nem mindig; szabalos. Én a mindenkori szöveg szerint közlöm.

Ráday Gedeon, Tamássy, Kuzmics József, Teleki Sámuel, Bethlen József, Gyulai Sándor, Prónay Sándor, Rhédey Lajos. Meghaltak Pattornyai Sándor és Eszterházy gróf. Az 1787-iki páholyjegyzék lényeges változásokat hoz. A híresebb németek közül itt találkozunk először Mozart Wolfgang nevével. A magyarok közül sok új név váltja fel a régieket. Bethlen József, Bethlen Pál és Bíró László erdélyiek. A régiek közül ott vannak még Pálffy József, Ráday Gedeon és Teleki Sámuel is, de mellettük újak Szapári János, Szentkereszthy Sámuel nevei. Feltűnő a testőr szabadkőművesek nagyrészének kimaradása, ami minden bizonnyal az időközben kirobbant Székely botrányral áll összefüggésben. E kimaradást rögtön látjuk ha az 1783-as jegyzékkel az alább közölt 1788-as jegyzéket vetjük össze.

„Verzeichnis der Brüder und Mitglieder der ger. und. volk. St. Johannes □ zur gekrönten Hoffnung im Orient zu Wien Nr. 169. Auf Johannis 5788.” A páholy tisztviselőkarában magyarok: „Schafmeister Joh. Nepomuck von Töröck.” A jelenlevő „testvérek” közül magyarok:

31. sz. alatt Gróf Eszterházy Ferencz. III. fokon. udvari tanácsos, a cs. k. erdélyi „Hofkancelei-nál.”

66. sz. alatt. „Maitheni, Fr. I. gr. Lebt von eigenen Mitteln.”

67. „Matolay Bernhard Samuel. Kais. Reichshofraths Agent.”

700. Vanoti Ferencz. Diefrichsfein herceg titkár.

A jelenlevők között találjuk 70-es szám alatt „Mozart Wolfgangot” is, mint „K. K. Kappelmeisleri” III. fokon,

A jelenlevők után közli a páholyjegyzék a távollevők teljes névsorát is. (110 jelenlevő mellett, 115 távollevőt találunk.) Érdekes, hogy a magyarok nagyrésze ekkor a távollevők között volt. Pontos névsoruk a következő:

6. sz. alatt: *Bethlen József* gr. K. K. Kämmerer und Thesauriathsrath in Sieb. III. gr.

8. *Bíró Ladislau* K. Rath, und Polizey director zu Hermanstadt III. gr.

17. *Degenfeld Anion* gr. Oberlientenani III. gr.

27. *Eszterházy Johan*. Nepomuk. gr. K. K. Jämmerer und Gubernialraihis zu Hermansíadt III. gr.

29. *Fodor József* Secret, bei der K. Ungarischen Stathalterey zu Ofen III. gr.

32. *Gyulay* ^/ex/usProvinzialkomissaFius in Síbenbürgen III. gr.

48. *Horvát Johan* Apotheker, Presburg IL gr.

59. *Kuzmics József* Rothsherr zu Debreczin in Ung. HL gr.

66. *Mező de Szenye Joseph* Vormals Actuarius bei dem K. K. Gubernium zu Fiume III. gr.

67. *Pinierics Mihály* gazdasági tanácsadó a Pálffy grófoknál.

79. *Pronay von Tóth Prona Ladislaus*. Freyher III gr»,

80. *Pronay Alex* III. gr.

81. *Ráday Gedeon* Budán magyar tanácsos III. fokon.

102. *Szapáry János* gróf „Stathaltergerafh zu Ofen III. gr.

103. *Szentkereszthy Sámuel* Oberlieut. III. gr.

106. *Teleky Sámuel* gróf. K. K. Rittermeister bei Nassan. ussigen cuirassier III. gr.

109. *Vay de Vaja Niculaus* K. K. Hauptmann bei dem Ingeniercorps. III. gr.

A fentiekén kívül volt még 10 „kisegítő testvér” és köztük néhány magyar is.

Az 1788. és 1793. közötti évek páholyjegyzékeivel nem találkoztam kutatásaim folyamán 1793-ból azonban

ismét fentmaradt egy nyomtatott jegyzék. Ennek elején olvashatjuk, hogy Ferencz császár május 21-én fogadta a páholy három főmesterét. A magyarok közül I. felügyelő Matolay, szónok Németh. A többiek: Eszterházy János gróf, Eszterházy Miklós gróf, Gellei Mihály orvos, Balogh József, Salát József, Horváth János, Prónay Sándor, Pálffy Károly, Ráday Lajos, Szapáry János, Teleki Sámuel, Török Károly, Vay de Vaja stb. részben mint jelen, részben mint távollévők vannak feltüntetve. Mint új név szerepel „Szatsway Sándor Privatgelehrter,” az erdélyi származású híres magyar újságíró. Szacs vay Sándor bécsi szabadkőműves múltjáról ez az egyetlen pozitív adat, bár minden valószínűség szerint a szövetség munkájában már akkor élénk tevékenységet fejt ki. Írásai, egyénisége és bécsi baráti köre legalább is erre látszanak mutatni.

A „Koronázott Reménységhez” címzett páholy kétségkívül a legtöbb magyar „testvér” találkozóhelye és munkaterülete, de ha a bécsi magyar szabadkőművességről csak megközelítően is hű képet akarunk adni, úgy a többi páholyok magyar tagjairól is kell néhány szót szólnunk.

Bécs legrégebbi páholyáról a „*Zu den drei Kanonéról*” már a fentiekben említést tettünk. E páholy valószínűleg az osztrák főváros legrégebbi szabadkőműves műhelye, 1742. szeptember lilikén alapították azok a nagyrészt osztrák és cseh férfiak, akik előbb Németországban vétették fel magukat a szövetségbe kizárólag a bécsi páholy megalakításáért. A nemzetközi szabadkőműves törvények és szer-tartások szerint létrejött „*Zu den drei Kanonen*” kívül tudunk még más páholyalapítási kísérletekről is, de e kísérletek ritkán vezettek eredményre. Az 1742-ben megszületett „*Zu den drei Kanonen*” hamar kezd erősödni és már fenállásának első éveiben a tömeges felvételekre fekteti mun-

kaprogramja fősúlypontját. A páholy német nevét nemsokára a szebben hangzó „Aux trois Canons-al” váltja fel és diplomáit is francia nyelven állítja ki.* Magyarokat az alapítók között nem találunk, de a legelső nagyobb „kereső” csapatban már rábukkanunk neveikre. A német tagok között közéleti nagyságot az egy Wallensteintől (a híres Wallenstein leszármazottjától) eltekintve nem igen találunk. A legelső magyarok már az alapítás után néhány hónappal bekerülnek a „műhely” bűvkörébe és közöttük a mindenütt ott levő örökké mozgékony erdélyieket is felfedezhetjük. Gróf Bethlen Gábor erdélyi udvari kancellár ismert alakja „a Habsburg fővárosnak. Sokáig velencei követ is volt és nyugtalan vére fél Európán át hajszolta új és ismeretlen világok megismerésére. A magyarok közül tudomásunk szerint elsőnek ő lép be a szövetségbe. A páholy egykori iratai még egy Szilágyi nevű magyart is említenek, de róla, foglalkozásáról és szabadkőművesi tevékenységéről semmi közelebbit nem tudunk. A legelső évben felvettek között szerepel a magyar Reviczky János is, akit 1760-ban vitézségéért Maria Theresia bárói rangra emel és később tábornokká nevez ki. A németek közül gróf Sahn kerül be, de sem ő, sem a már bentlevők komolyabb tudományos, vagy emberbaráti tevékenységet eleinte nem fejtenek ki. A tagok idejét is érdeklődését úgy látszik hosszú időn át a tömeges felvételek kötik le, mert sem előadásokról, sem más humanistikus jelentőségű munkatervről. a páholy iratai nem emlékeznek meg. Az alapszabályoknak van azonban egy olyan pontja, ami meggondolkoztat... mert olyasvalamire mutat a „testvérek” összetételét illetően, ami nem a legjobb kiválasztás mellett bizonyít. Az alap-

* Lásd *Ludwig Abafi*: Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn. Budapest 1890, I. kötet 71-110.

szabályok ugyanis beszélnek a páholyba „részegen” jövő tagok megbüntetéséről, vagy az ott „ittas állapotba” kerülők megrovásáról és esetleges kizárásáról. Hogy e büntetéseket hányszor és kik ellen kellett alkalmazni, azt nem tudjuk, de meghozataluk mindenestre amellet vall, hogy az alapítók nem ok nélkül akarták elejét venni a bizonyára meglevő „részegeskedési” hajlamnak,

1743 első hónapjaiban a bécsi „Aux trois Canons” ismét új „szemeket” kapcsol be a szabadkőművesi „láncba”. Két hónap alatt 20 kereső előtt nyílt meg a műhely titkos „fénye” és közöttük két olyan magyar előtt is, akiknek neve nemcsak ekkor, de később is ismeretes marad a magyar szabadkőművesség történetében. Az egyik Draskovich, a későbbi sajátos magyar szabadkőművesség megalapítója, akit 1743 január 4-ikén vettek fel. Róla a következőket jegyzi fel az egykori írás: „Kasimir Graf Draskovich von Frakastyán, 21 Jahre alt, Major in Regiment Forgács, *ein sehr tapferer Cavalier von rechtschaffen und grossartigen Herzen*“.

A második magyar a 26 éves Kempelen András> szintén a Forgács ezredből. Ajánló ivén ezek a sorok állottak: „*ein in allen bewunderten Mann, ein göttliches Genie, das seinem Vaterlande Ehre macht*”.*

Kívülük még öt magyar felvételéről emlékeznek meg a páholy régi Írásai: Andrei Jánosról, Bánffyról, Kemény Jánosról, Kemény Lászlóról és Székely Lászlóról. Ez utóbbi Abafi szerint „valószínűleg” azonos a később „szomorú hírre” jutott magyar testőrezredessel. Abafi feltevését azonban bizonyítani nem lehet, mert mellette mindössze a névazonosság áll. If43-ban kerül a páholyba az erdélyi

* L. Abafi fentidézett munkáját 88-ik oldal.

Bruckenthal Sámuel is, akinek a nevével a szabadkőműveséggel kapcsolatban fogunk még találkozni.

A páholyt 1743 március 7-ikén meglepetésszerűen bezáratta Maria Therezia. A bezárást, amelyről úgy akkor, mint később sokat írtak, egy szemtanú a következőkép (mesélte el) magyarázta (L. Abafi 99.): „Die Kaiserin Maria Thérézia hatte genaue Nachricht von einer Freimaurer Gesellschaft erhalten. Sie entsendete mit der möglichsten Behutsamkeit ein Commando Soldaten, welches die Loge überfiel. Es staunte nicht wenig, als es bei Erbrechung der Thüre so viele Personen vom ersten Range fang. Der Officier forderte ihre Degen im Namen der Königin, welche auch alle ihre Unferthanen dem Meister von Stuhl überlieferten, der sie dem officier übergab, um den Gehorsam gegen die Königin zu beweisen. Man fand dort folgende Dinge: am Fusse des Thronsessels einen Zirkel, einen Winkelhaben, eine Schur, einen Hammer, einen Halbgepuzfzen Stein, ein Schwert, einen Ballen Sand, zwei Beutel mit elfenbeinerneu Zeichen, welche theils und iheils dreieckig waren, nebst den Schürzen. Gleich beim Eintritt der Wache nahm ein Bruder auf Befehl des Obermeisters das Palladium des Ordens weg. Nicht qualificirte Psrsonen von Range erhielten Stubenarrest. Doch am Namenstage ihres Sohnes, den 19 März verzieh sie Allen, aber unter der schärfsten Bedrohung, sich nicht mehr zu versammeln. Diese Verfolgung entstand auf Veranlassung der Geistlichkeit und warscheinlich der Jesuiten, die bei Maria Therezia viel galten.” A bécsi páholy bezárása nemsak Ausztriában, de amint már fentebb láttuk, Erdélyben is erős visszhangra talált. A páholy később ismét munkálkodhatott, de új magyar nevekkel a régiek mellett nem igen találkozhatunk, Abafi szerint „valószí-

núleg” a fiatal Báróczy is itt lépett a Szövetség tagjai közé és fogott a páholyban nyert biztatások nyomán elsősorban saját, később nemzete „ébresztésének” nehéz, de prófétai munkájába.

A nagyszámú bécsi páholyok közül alig volt olyan, ahol hosszabb-rövidebb ideig magyarok ne „dolgoztak” volna. Sajnos e rövid tanulmány szűk keretei nem engedik meg valamennyiük felsorolását, pedig nem volna érdektelen mindenik páholy sajátos jellegét megrajzolni. Így a „Loge der Freigebrigen und das Hochcapitel St. Polten in Wien” tagjai között van egy Eszterházy gróf és egy Bogdanovics nevű magyar. Ugyancsak itt találjuk a híres lengyel Poniatovszkyt, sőt Abafi azt sem tartja kizártnak, hogy egy 'ideig Báróczy is tagja volt a fenti páholynek. A „Zu den drei Herzen” magyarjai még kevésbé ismeretesek, de legkevesebbet tudunk az 1860 és 1890 közötti közel félszáz rövid életű páholyról, amelyekben bizonyára magyarok is lehettek nagy számmal.

Magyar vonatkozásban rendkívül sokat ígérne a bécsi rózsakeresztesség történetének feldolgozása, hiszen a mozgalom színién az osztrák fővárosból jutott Magyarországra, elterjedése és pusztulása főként bécsi virágzásának és le hanyatlásának közvetlen következménye.

Meg kell még emlékeznünk azokról a magyarokról is, akik az osztrák nagypáholy létrejövetelében tevékeny szerepet játszottak. Az „osztrák országos nagypáholy” 1784. április 24-ikén alakult meg és a következő „tartományi páholyoknak” volt legfőbb főhatósági szerve: 1. „osztrák tartományi páholy” (Felső és Alsó-Ausztria, Görz, Triest és Tyrol). 2. „Cseh tartományi páholy” (Csehország, Morvaország és osztrák Szilézia). 3. „Magyar tartományi páholy” (Magyarország, Szlovén- és Dalmátország). 4. „Erdélyi

tartományi páholy” (Erdély és Bukovina). A fenti négy tartományi páholyon kívül hasonló páholyok létesítését határozták meg el: (halicsi, lombardiai és németalföldi páholyok) Az „osztrák országos nagypáholy” megszületése és ünnepélyes felavatása egyike a kor legnagyobb szabadkor műves eseményeinek; A Jisztikarban nagy számmal vesznek részt magyarok. Az országos nagymester gróf Dietrichstein János udvari főlovászmester német ugyan, de helyettese már magyar (gróf Pálffy Károly, magyar alkancellár és a magyar tartományi páholy nagymestere). Kivülök még a következő magyarokat találjuk a főtisztviselők között: Bánffy György, erdélyi alkancellár, az erdélyi tartományi páholy nagymestere. Főtitkár: a magyarországi származású Born Ignác. Főszertartásmester a szintén magyarországi származású Loibl Márton, a magyar udvari kancellária *számtanacsosa* és a Pálmafához c. bécsi szabadkőműves páholy főmesiere. Loibl sokáig volt a erdélyi szabadkőművesség bécsi megbízottja és ezirányú levelezésének egy részét az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában meg is találtam.

Abafi szerint az „osztrák országos páholy” megalakulásakor adminisztratív célokat tűzött ki, de titokban szerette volna azt is elérni, hogy maga József császár is belépjen a szövetségbe. Ebben az időben ugyanis ujjait erővel támadják a szabadkőművességet és az egyre erősödő támadások hatása alatt gondol a szövetség arra, hogy József császár védelméhez fordul. József e védelmet meg is adja 1785 tavaszán, de ugyanakkor egyszersmint azt is kijelenti, hogy nem hajlandó a szövetségbe lépni. Abafi szerint azért, mert „a szövetség tekintélye II. József szemében akkor már nagyon alászállt, mert az nem mutatkozott képesnek, őt politikai terveiben a remélt módon támogatni. Ő ugyanis azt hitte, hogy p. o. Bajorországra nézve

emelt igényeit könnyen fogja érvényesíthetni a szabadkőművesség messze terjedő páholyhálózatának s az ahhoz tartozó kiválóbb férfiak segítségével, beleértve a Bajorországban akkor erős illuminatus rendet, melyet a szabadkőművességgel összefüggésbe tudtak hozni, úgy hogy oly kiváló férfiak is, mint gróf Pálffy és gróf Bánffy kancellárok elfogadták ama rendnek tanait, melyek igen nemesek voltak, de amelyek végső consequentiáikban az államra nézve esetleg veszedelmesekké válhattak volna.”* A támadásokon és József csalódásain kívül megrendítette még a szövetség helyzetét a rózsakeresztesség is, amely akkoriban egyre többet hallat magáról. Az egyre inkább széttagolódó szabadkőművesség megvédése és könnyebb ellenőrzése végett adják ki József császár 1785. dec. 11-ikén kelt rendeletét, mely a páholyok működései csupán a kormányzói központokban engedte meg.

József császár rendelete vet véget a kolozsvári páholyoknak is, amelynek hiteles történetét, sajnos, rövid fennállása miatt nem ismerjük. Ismert tagjai kivétel nélkül Bécsben vétetik fel a szövetségbe magukat, de nem mind ugyanazon páholyban. Legtöbbjük az „Igaz Egyetértéshez” tagja és a páholy 1758-as névjegyzékében neveik fel is lelhetők. A dégi levéltár páholyjegyzékei között, sajnos csak egy darab maradt fent „St. Johannes □ zur wahren Eintracht”-ra vonatkozólag, de ebből is több erdélyi jelenléte állapítható meg. 1785-ben 176 tagja van a páholyoknak. A 141-es bejegyzés említi Kassay Mihályt („Der Arzney kunst Doktor zu Klausenburg in Siebenbürgen. Evangelisch. I. grad”), a 169-es bejegyzés Szóts Andrásét („Der Arzneykunst Doktor. Reform.”), a 158-ik szám Packey Józsefét (helye-

* *Abafi Lajos.* A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest 1900, 138-ik oldal.

sebben Pákey) unitárius professzoré („Lehrer der Philo-Sophia in dem Collegio der Unitarier zu Klausenburg”)*. A háromcluji „testvér” kétséget kizárólag csak azért vétette fel Bécsben magát a szövetségbe, hogy hazajöve páholyt alapíthasson. Mindhárman olyan bécsi páholy tagjai, ahol a természettudományos gondolkodás vert mély gyökereket. A páholy főmestere az az erdélyi származású Born Ignác, akinek kémiai működésére Európa akkori tudós világa csodálattal tekintett. Kívüle egész sereg orvos és természettudós egyetemi tanár vesz részt a páholy munkájában. Így ott van Barth József, a bécsi egyetem anatómia fanára» Zeger Ferenc egyetemi fizika professzor stb. Magyarok a fentemlélt három kolozsvári tudóson kívül nagy számmal voltak még az „Igaz Egyetértés”-ben. Gyárfás Károly testőrön, gróf Festetics György kamaráson, Batthyány Lajos főispánon, gróf Pálffy Miklós tábornokon kívül még tíz-tizen-négy magyar névvel találkozunk a páholyjegyzékben.

Az erdélyiek közül Aranka György, Szacsvai Sándor és Fricsi Fekete Ferenc is Bécsben lépnek be a szövetségbe. Az előbbi kettőről már fentebb szóltunk. Fricsi Fekete Ferenc, a kolozsvári páholy megalapítója, már 1777-ben a bécsi Szent József páholyba felvételi magát. 1782-ben pedig a Bécsben tartózkodó Bánffy György kormányzót felkeresi és írásban is kéri tőle, hogy „a hazánkban minden körülményt tekintve oly hasznos és szükséges természettudomány előmozdításául” páholyt létesíthessen Kolozsvárt. Kérésében Bánffy közbenjárására számít és reméli, hogy egy havi ott tartózkodása alatt arra határozott választ is fog kapni. A páholy meg is alakult, de a kolozsvári „testvérek” közelebbi működéséről keveset tudunk. Fricsi Fekete kérvénye min-

* Pákai egykori bécsi szabadkőműves diplomáját a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára őrzi.

denesetre azt mutatja, hogy a kolozsváriak elsősorban a bécsi szabadkőművesség „természettudományos” ágához álltak közel, sőt nem lehetetlen, hogy az alkimisztikus rózsakeresztes törekvések is Bécsből lejutottak a „természettudományilag oly elhanyagolt” Erdély fővárosába.

Sajnos, a bécsi páholyok nagyrészt elveszett, részben pedig még lappangó anyaga miatt a páholyok működését csak nagy körvonalaiiban ismerjük. De az a szellem, amit a bécsi szabadkőművesség kialakított, mégis könnyen felfedhető, ha nem a gyér adatokat nézzük, amelyek inkább a páholyok külső életéről nyújtanak felvilágosítást, hanem a szövetség kiemelkedő egyéniségei szellemi irányait vizsgálva próbáljuk egyszersmind a szabadkőművesség lelki arcát megismerni.

A szabadkőművesség rousseauista és voltaireianus kapcsolatairól szoltunk már, de később a magyarországi páholyok szellemi életével kapcsolatban erre visszatérünk még, mert hiszen Bécs döntő szerepe e tekintetben nem kizárólagos. A nagy francia forradalom gondolatai és az azt előkészítő írók és filozófusok befolyása más utakon is lejut hazánkba és sokszor ugyanolyan gyorsan, mint Bécsen át.

Említettük a bécsi páholyok egy részének természet-tudományos irányát is. Itt nem a rózsakeresztességre gondolunk, hanem azokra a páholyokra, ahol az alkimikus gondolkodástól távol álló bécsi természettudósok: orvosok, kémikusok és fizikusok igyekeztek „testvéreik” érdeklődését a pozitív és addig alig-alig ismert tudományok elvi és gyakorlati jelentőségére felhívni. Természetesen e szabadkőművesek még nem állítják szembe (egy-két kivételtől eltekintve) a vallásos világszemlélettel saját, újonnan kialakult világképüket, de a vallás iránti közömbösítés munkájában hol tudatosan, hol öntudatlanul mégis szerepük van.

A XVIII. század történészei e kor utolsó felét a felvilágosodás korának nevezik, mert különböző utakon, de azonos céllal folyik a régi világ megdöntési kísérlete. Az osztrák felvilágosodás nagyjában ugyanaz, mint a francia, de a közös vonások mellett olyan sajátosságokkal is bír, amiket csak úgy érthetünk meg, ha ismerjük e mozgalom legjellegzetesebb alakjainak élettörténetét. A szabadkőművesség története szempontjából ez a megismerkedés nagyon fontos, mert hiszen az osztrák felvilágosodás legfőbb alakjai csaknem kivétel nélkül tagjai valamelyik bécsi páholyoknak és a szövetség működésében élénk részt vettek.

A felvidéki magyar szabadkőművesség

Bécs közelsége természetszerűleg lehetővé kellett volna tegye a dunántúli és a felvidéki magyar szabadkőművesség gyors megszületését is. Ehelyett azonban azt látjuk, hogy még az osztrák fővároshoz közel eső magyar városokban is aránylag elég későn alakulnak páholyok. A földrajzi közelség csupán egy feltétel, de sokszor nem is a legkedvezőbb. Bécs közeli fekvése részint akadály is, mert legtöbbször, akikre a szabadkőművesség vonzó hatással bírt, az osztrák főváros páholyaiba vétetik fel magukat és nem is gondolnak eleinte arra, hogy lakóhelyeiken is új tűzhelyeket teremtsenek a szabadkőművesség számára. Pozsony, Sopron és a többi Bécstől nem messze eső város főurai és főtisztviselői szívesebben „dolgoztak” a fővárosi élet eleve megteremtett páholyokban, mint otthon, ahol „testvér” voltuk kitudódása esetlegesen kellemetlenséggel járt volna. Természetesen a bécsi magyar szabadkőművesség megerősödése megteremtette a távolabbi vidékek „műhelyeinek” megnyitási lehetőségét is. Erdélyben, Horvátországban és a

Felvidéken is egymásután indulnak meg a páholyalapítási kísérletek, de az új „szentélyek” létrejövele itt se Bécs földrajzi közelségétől függött csupán, hanem függött azoktól a helyi viszonyoktól is, melyek hol kedvezően, hol meg károsan hatottak a még gyermekcipőkben járó szabadkőművesség kialakulására. A politikai helyzet, a kormányhatóságok rokonszenve és együttműködése, továbbá az ellen-erők felfejletlensége voltak azok a tényezők, amik miatt Erdélyben a szövetség oly gyorsan gyökeret verhetett. Ugyanezt azonban sem Budáról és Pestről, sem a Felvidékről nem mondhatjuk el. A katolikus klérus hatalma, a jezsuiták és az erdélyinél sokkal szervezettebb magyarországi reakció nagyon sokáig és nagyon sok helyt meg tudta akadályozni a szabadkőművesség létrejövételét és megerősödését. A felvidéki páholyok megszületése az erdélyiekéhez hasonlóan arisztokratikus kezdeményezésű. A főurak támogatása nélkül valószínűleg sokkal nehezebben és későbbben nyíltak volna meg páholyaink.

Érdekes tény, hogy Bécs közelsége ellenére a felvidéki szabadkőművesség kialakulására az osztrák fővároson kívül Prága és Lengyelország szabadkőművessége hatottak erősen. Ugyanez Erdélyben alig tapasztalható, mert már kezdettől fogva a szabadkőművesség vezetését a kormányzósági főtisztviselők veszik kezükbe és a Béccsel való állandó összeköttetések nem engednek máshonnan jövő befolyásokat érvényesülni. A Felvidék az, egymástól eltérő irányok kereszteződési és találkozási helye. A szabadkor miivesi szektáriánizmus is itt a legnagyobb. A rózsakeresztesek és az „ázsiai testvérek” szintén itt, a Nyugat kapujában próbálnak és ideiglenesen tudnak is gyökeret verni. De amíg Erdélyben (Braşovban) már 1749-ben találkozunk komoly páholyalapítási kísérlettel, addig a Felvidéken

jóval később ver gyökeret a szövetség működése. A két legrégebbi páholy a pozsonyi és az eperjesi. Mindkettő más és más szabadkőműves befolyást tükröz. Eperjesen, ahol a lengyel-magyar gazdasági és kulturális összeköttetések nagy múltra tekinthettek vissza, a XVIII. században is élénk kapcsolatok állottak fenn a két ország egymáshoz közel fekvő helyei között. A század második felében ezt a szoros kapcsolatot még jobban növelték a Lengyelországból délre, főként Északmagyarországra kivándorló nemesek, akik között már nem volt ismeretlen a szabadkőművesség sem.

Egyik ilyen emigráns lengyel: Bejnhardi Izsák eszközölt ki egy páholyalapító pátenst 1769-ben a varsói nagypáholytól. Az eperjesi páholy „Az erényes utazóhoz” címet viselte, de alapítóirol nagyon keveset tudunk. Abafi szerint valószínű, hogy a páholyban már az alapítás után nemcsak lengyel emigránsok, hanem magyarok és németek is lehettek. A páholy munkáit hol Eperjesen, hol Kerékréten, majd Girált községben tartotta.

A másik felvidéki szabadkőművesi központ Pozsony volt. Pozsony már a középkorban híres alkimista központ, ahol még a főpapok egy részéről is azt állították, hogy alkímiával foglalkoznak. És mégis a XVIII-ik században a magyar rózsakeresztesség nem Pozsonyban, hanem Eperjesen vert mély gyökeret. Bár valószínű, hogy a bécsi szabadkőművesség hatása alatt Pozsonyban is folytak „munkák”, s:t rövid életű páholyok létezését is felfeszi a szabadkőművesi történetírás, mégis páholyalapítás csak a TXkes években történik. Abafi a pozsonyi „Hallgatagsághoz” (Ad Taciturnitas) címzett páholyról csupán annyit tud, hogy az már 1774-ben „teljes virágzásban állt”.

A 70-es években élénk tevékenységet mutat az eperjesi páholy is, amelyik rövidesen maga köré gyűjtötte a kör-

nyék politikai és szellemi ételének kimagaslóbb egyéniségeit. A páholy főmestere, Bernhardt elutazása után a „testvérek” vezetését Hanzéli Márton, Pattornyai György földbirtokos nevelője veszi kezébe. Hanzéli rózsakeresztesé válván, urát rávette arra, hogy a girálti kastélyban rózsakeresztes kört létesítsen és laboratóriumot állítson fel. A rózsakereszteség természetesen itt is megosztotta a testvérek táborát, de mert a páholy igazi lelke Hanzéli volt, legtöbben őt követték a páholy új irányában is. Hívei közül ki kell még emelnünk mint lelkes rózsakereszteseket: Szolkovy Józsefet, gr. Szendrői Törökjózsefet és Lajost, Kapy Györgyöt, Bezeviczy Imrét, Zeszenovszky Józsefet és Pattornyai három fiát. Nagy részük földbirtokos és katona, de vannak közöttük papok és tisztviselők is.

Az alkimistákon kívül még sokan tartoztak az „Erényes utazóhoz. Így Schuber Lipót, Szirmay Sándor és Szirmay László (az utóbbi zempléni alispán) voltak még a páholy akkori ismert tagjai. Szirmay Lászlóról jegyzett fel Abafi egy érdekes, az akkori idők megítélésére jellemző történetet. Szirmay László ugyanis a szövetségbe való belépése után nemsokára eljegyezte báró Révay Simon főispán leányát, aki miután vőlegényéről megtudta, hogy szabadkőműves, a jegygyűrűt visszaakarta küldeni. „Szirmay, írja Abafi, azon ígérettel engesztelte ki, hogy a szövetségből kilép. A lakodalom után elég gyöngye volt, úgy a jelvényeket, mint a kátékat nevének kiszolgáltatni, aki a legközelebbi csete-paté után ama tárgyakat atyjának adta át. Az öreg báró leginkább nyugdíjból éli s abbeli félelmében, hogy azt elveszítheti, azzal fenyegetődött, hogy ha az írárok valami veszélyest, vagy illemtelent tartalmaznának, az egész

* Abafi. A szabadkőművesség története Magyarországon. Bpst. 1928 39.

ügyet az udvarnál feljeleni. E fenyegetés természetesen riadalmat keltett a „testvérek” között, mert az esetleges vizsgálat kellemetlen lehetett volna a titokban működő alkímiai laboratórium miatt. A veszély azonban elmúlt. Pattornyai 1775-ben Kerétrétre költözött és oda öt nemsokára többen követték.

Az „Erényes utazóhoz” nem volt a környék egyetlen páholya. 1774-ben az eperjesi páholy segítségével megalakult a Selmecebányai „Erényes emberbarátokhoz” címzett páholy is. Selmecebánya bányászakadémiával rendelkezett és mert a főiskolán kémiát is tanítottak, úgy tehát valószínűk hogy már e páholy létrejövele előtt a rózsakeresztesség is gyökeret verhetett az ősi város falai között.

Az „Erényes emberbarátok” kalapácsvezeiő főmestere Csernánzky János evangélikus lelkész volt. Tagjai nagyrészt helybeli németek, legtöbbjük bányahivatalnok, tisztviselő, vagy pap.

A páholy megalakulása után nemsokára Csernánzky és még néhányan a hangadók közül „magasabb” fokba léptek és Heinzeli segítségével, aki ez alkalomból 1775 márciusban Selmecebányára jött az új testvérek rózsakeresztessé kört alakítanak. E kör működésének részleteit nem ismerjük, de annyit tudunk, hogy abban a kémiai tudományuk tanítását Csernánzky vállalta magára és a testvérek előadásait szorgalmasan látogatták is. Ugyancsak Heinzeli, ez a fáradhatatlan rózsakeresztessé veti meg Besztercebányán a szabadkőművesség alapját azzal a céllal, hogy miként másutt, úgy itt is a páholy mintegy előkészítő és kiválasztó iskolája legyen a rózsakeresztességnek. A „Koronázott Reményhez” főmestere Radvánzky Lajos ny. alezredes volt, akinek a kastélya szolgált páholyul az összejövelelek alkalmából. Tudunk a szepesi városok sza-

badkőművesi törekvéseiről is, de páholyalapításig itt sem jutottak a lelkesen megindult előkészületi munkák.

A felvidék másik nagy centruma Pozsony már kezdettől fogva alkalmasnak mutatkozott a szabadkőművesség eszméinek befogadására. Pozsony gazdag múltja, nagyvárosi élete, változatos és nagyműveltségű társadalma mind jó lehetőségek voltak a szabadkőművesség számára. 1541 óta ez a város jogilag az ország fővárosa és már a középkorban az alkímia egyik fellelvárára. Oláh Miklós, Lippai György és Csáky Miklós primásokról jegyezte fel a történelem, hogy alkímiával foglalkoztak. Valószínű, hogy a titkos alkímia századokon át élhetett itten, legalább is nyomai minden időben fellelhetők. A „Hallgatagsághoz” (Ad Taciturnitas) páholy pontos alapítási évét nem tudjuk, de Abaft szerint nem lehetetlen, hogy alapítása még a 40-es évekre visszanyúl.

Egy bizonyos és ez az, hogy a 70-es években teljes „virágzásban állt.” Abafi szerint a páholy „kétség kívül a főváros legelőkelőbb elemeit foglalta magában. Ezt gyanít-> íatja az a körülmény, hogy Kempel János tábornok és Einsiedel Sándor dragonyos kapitány, utóbb eperjesi parancsnok, itt avattattak a 3. és 4., illetve 4-ik fokba, még pedig 1775 előtt. Sőt minden jel arra mutat, hogy maga a helytartó, Albert herceg is a páholy kötelékébe tartozott. A páholy utóbb, 1777-ben, a Draskovich-rendszert vette föl.-

Természetesen a felvidéki szabadkőművesség gyors terjedése nem elszigetelt jelenség. Buda és Pest kivételével az ország összes nagy vidéki központjaiban a 70-es évek

* Abafi: A szabadkőművesség története Magyarországon, 1900 Bp. 42-ik oldal.

ben „gyullad fel” a „világosság lángja” és rövid néhány év alatt több páholy születik meg, mint évtizedekkel azelőtt, vagy azután. A Felvidék után különösen Erdély és Horvátország fogadják be előszeretettel a szabadkőműves eszméket, de míg a szövetség jellege az előbbiben túlnyomóan magyar, addig az utóbbi horvát jelleget ölt magára. Magyar szempontból a horvátországi szabadkőművesség története sem jelentéktelen, méri a z innen kikerült magyar „testvérek” közül nem egy a szövetség vezető egyéniségei közé emelkedett, némelyek pedig irodalmi munkásságukkal váltak ki. „A szabadsághoz” „A három sárkányhoz” és az „Éberséghez” címzett páholyok egész sereg déldunántuli magyart is felvettek tagjaik sorába és ugyancsak itt érlelődött nagygyá Draskovich is, az önálló magyar szabadkőművesség megteremtője.

Draskovich működése oly nagy jelentőségű, nem a horvátországi, de az akkori egész Magyarország és Erdély szabadkőművességének történetében, hogy vele még e fejezet keretében részletesen kell foglalkoznunk, mert enélkül sem a felvidéki, sem a másutt felvirágzott magyar szabadkőművesség eszmei tartalmát és sajátos jellegét, önkeresését és céltudatosodni akarását nem tudjuk megérteni. De Draskovich nemes egyéniségén, harcos felvilágosultságán és törhetetlen szabadság rajongásán kívül még azért is nevezetes, mert hozzáfűződik az egyedüli sajátos magyar szabadkőművesi rendszer létesítésének kísérlete. A rendszer alapítói és legelső fejei gróf Draskovich János és gróf Niczky István voltak.

Draskovich János 1740-ben született. Apja híres Iábornok volt; az ő példáját követve lépett ő is katonai pályára. Fiatalon részt vesz a hét éves háborúban és már 1773-ban ezredesi rangot nyer az első határőri ezredben.

1776-ban Pestre helyezik át a Gyulai-ezredhez. De irigyei és rágalmazói azonban csakhamar megakasszák és kettétörik gyorsan felfelé ívelő pályáját. Ezredesi rangjától megfosztják és ezért Draskovich kénytelen fiatalon nyugalomba vonulni. Rövid pihenés után 1778-ban részt vesz a bajor háborúban, egy saját költségén kiállított sereg élén. A rövid ideig tartó hadjáratban ismét visszanyeri az uralkodó kegyét, aki régi rangját visszaadva egyszersmind az I. székely határőrezred parancsnokságával is megbízza. Ezt az állását Draskovich 1781-ig tartja meg, akkor lemond róla és hátralevő életét és munkásságát teljesen a családjának és a „szenvedő emberiségnek” szenteli. Draskovich igazában ekkor kezd elmélyülni és részint a francia enciklopédisták hatása alatt, másrészt veleszületett jóságát és emberszeretetét követve munkásságát az elnyomottak és kizsákmányoltak nyomorának enyhítésére szenteli. Draskovich azonban nemcsak az egyesek nyomorán segített, de igyekezett az egész emberiség boldogulását is elősegíteni, ez utóbbit sohasem adta fel részletmegoldásnak reményében. Kortársai feljegyzéseiből és levelezéseiből tudjuk, hogy milyen önzetlen egyéniség volt, ember, akire e szó legszebb jelzői méltán ráillettek.

Draskovich humanista eszményei megvalósítása érdekében eszközöket keresett, kereteket, ahol emberjavító tevékenységét kifejtetheti. És vajjon található-e volna jobb keretet magának, mint éppen azt a szabadkőművességet, amelyiknek fiatalon ő is lelkes „láncszeme” lett? Draskovich megismerve a szabadkőművesség eszmei tartalmát hamar magáévá tette és kimélyítette azt. De a szervezeti formákkal sohasem volt megelegedve. Úgy látta, hogy az idegen rendszerek és különösen a felső fokok nem felelnek meg a szövetség etikai célkitűzéseinek és a külső-

ségek, a túlzott hierarchia a tartalom rovására és a szabadkőművesség megkövesedéséhez vezetnek. De e hibákon kívül bántotta még Draskovichot az is, hogy a magyarországi páholyok hivatalos nyelve német és nem magyar. Valóban, úgy a szertartások, mint a munkák csak németül folytak páholyainkban és hiábavalónak látszott nemcsak Draskovich, de később Kazinczy törekvése is a magyar nyelv hivatalossá tétele érdekében. A bajokon segítő Draskovich 1773-ban a vele rokongondolkodású Niczkyvel elhatározza, hogy új rendszert dolgoz ki Magyarország számára. Mindenek előtt sérelmesnek tűnt fel előttük a Béccsel való függő viszony. Ezért úgy Draskovich, mint Niczky már kezdetől fogva egy önálló és a külföldi szabadkőműves rendszerek előnyeit magábfoglaló, de azoktól szervezetileg független magyarnyelvű és magyarszellemű szabadkőműves rendszer kidolgozásán fáradsz. A kezdetben lelkesedéssel megszületett eszme már korán megakad fejlődésében, mert a két vezér nem mindenben vállalt egységes álláspontot. Niczky ragaszkodott a szertartások változatosságához és pompájához, mert hiszen a „testvérek nagyrészt éppen ez vonzotta és csábította belépésre. Draskovich vele szemben a lényégre, az eszmei tartalom kihangsúlyozására törekedett. Az ellentétek elsimítása végett úgy határoztak, hogy mindketten két-két páhollyal próbálják meg az egyesítés előkészítését. Draskovich a glinai és zág-rábi páholyait „katonai uniónak,” Niczky a varasdi és kőrösi páholyokat „szabad uniónak” nevezte el. Majd kidolgozták a közös alapszabályokat és a közös szertartásokat. Három fokot létesítettek, az első a tanonc és legényfok, a második a mester és a skót fok, a harmadik a 9 kiválasztottak és 15 kiválasztottak foka volt. A továbbiakban az alapszabályok gondoskodtak a két unió tartományá váló

egyesítéséről, a nagymester választásáról, a kerületi beosztásról, a közgyűlés teendőiről, a tisztviselőkről és azoknak kötelességeiről stb.

Az első közgyűlést 1775. okt. 22-ikén tartották Brezoviczán, de előzőleg úgy az alkotmányt, mint az egész rendszert és annak gyakorlati végrehajtási módozatait lényegesen leegyszerűsítették. A közgyűlés nagymesterré gróf Draskovich Jánost választotta, helyettesévé pedig Niczky grófot.

Az új nagypáholy, illetőleg szabadkőműves rendszer neve „a magyarországi szabadság szabadkőművessége” (Latomia Libertatis sub corona Hungariae in Provinciam redactae) volt. Később a rendszert alkotójáról egyszerűen Draskovich rendszernek hívták.

Az új rendszer indokolásául annak bevezetőjében az alapítók megmagyarázták rendszerük létrejövetelüknek okait és szükségszerűségét. Az 1775 év X. hónapjának 22-ik és következő napjain” született meg a magyar viszonyoknak megfelelő szabadkőművesség, mely az országot két kerületre osztja. Az egész élén áll a nagymester, a két kerület élén külön-külön egy-egy helyettes nagymester állt. Az új szervezet azonban nem mutatkozott olyan jónak, mint ahogy azt az alapítók gondolták. Nem várt akadály volt az is, hogy 1776-ban Draskovichot Budára helyezték át, ahonnan nem tudott eléggé tevékeny részt venni az általa létrehozott szövetség vezetésében.

A bajok és nehézségek orvoslására 1777-ben újabb közgyűlést hívnak egybe, amelyen már résztvesznek az újonnan csatlakozott eszéki, likai és budai páholyok is. Az új közgyűlés lényegesen leegyszerűsítette az alkotmányt és újólag kinyilatkoztatta a külföldi páholyoktól való teljes függetlenségét s a szövetség főcéljául oly gondol-

kozású férfiak kiképzését tartotta, kik köztiszteletben állanak és nemes szívvel bírnak, a magyar királyságban egyesíteni és képesíteni arra, hogy legkellemesebb kötelességükké tegyék mindazt, amit az emberiség jóvolta követel, a legbensőbb buzgalommal előmozdítani. Minthogy azonban nem mindenki bírhat oly szellemmel, hogy saját erejéből, vagy mások tanácsa és példája után, a közönséges tömegben túlelmedjék. És minthogy nem mindenki képes arra, hogy az emberiség boldogságát előmozdítsa, célszerűnek véltük a szövetség tagjait két osztályba sorozni: a választottakra és a közreműködőkre. Az előbbieket azok, akik becsületességben és erényekben mások előtt világlanak. Ők a szövetség támaszai; az utóbbiak osztálya oly férfiakat foglal magában, kik bár becsületes férfiak, részint tehetségeik középszerűségénél, részint egyéb anyagi vagy erkölcsi körülményeknél fogva a szövetség kiválóbb szolgálataira! nem alkalmasak.”

„A szövetség legfőbb célja az emberiség javát minden lehető módon való előmozdítása lévén a felebaráti szeretet kötelmei első helyre teendők. Ezek abból állnak, hogy lankadatlanul törekedni kell, úgy egyes személyeknek, mint az egész emberiségnek némi hasznot tennünk. Egyes embereket jó tanáccsal, vagy tényleges támogatás által lehet segíteni; az egész emberiségnek pedig magasztos példaadással, különösen hasznos igazsággal, vagy felfedezéssel, vagy annak ismertetésével lehet használni.” Majd kiemeli a szabályzat azt is, hogy vigyázni kell a „testvérek” szociális magatartására, magánéletére, a jobbágyaikkal szembeni bánásmódra stb. Segíteni kell a szegényeken, javítani a bűnbejutottakon: „de különösen felkeresendők és támogatandók az olyanok, kik ártatlanul üldöztetnek, miáltal kettős kötelesség teljesítetik, amennyiben egyrészt az

üldözött ártatlanság megmentetik, másrészt pedig a gőg és önkény megtöretik. Ehhez képest a főmester gyakrabban fogja az elnyomottak nyomorát a testvérek előtt élénken és benső érzéssel ecsetelni, s őket meggyőzni afelől is, hogy a szövetség az egyedüli testület, melytől bizfos segítséget várhat s ennélfogva nem szabad megengedni, hogy az emberiség ebbeli várakozásában csalatkozzék.” Továbbmenve rousseau-i gondolatokat is találunk: „Törekvéseinkben, írják az alkotmány szerzői, kiváló helyet foglal el az elérendő egyenlőség szeretete. Megcáfolhatatlan igazság, főgy természet szerint mindnyájan egyformák vagyunk és hogy mindaz, mi az emberek közt egyenletlenséget okoz csupán a fortélyok és becsvágy műve, miáltal a kisebb rész hatalma, valamint a nagy többség nyomora és üldöztetése keletkezett. Tévedés azt gondolni, hogy a törvények a gyöngébbek elnyomattatása ellen kellően intézkednek. A szabadkőműveseknek, kik a nagyobb résznek általános boldogsága fölött örködnek, a törvények szigorú vizsgálata által meg kell az iránt győződniek, hogy éppen a törvények, melyeket a hatalmasabbak alkottak, még mindig az elnyomattafás eszközeiként s annál veszélyesebben alkalmazhatnak, mivel a szentség bélyegét hordják magukon. Tekintjük csak adózó alattvalóink sorsát és látni fogjuk, hogy azok a rájuk rótt terhek alatt csaknem összeroskadnak, holott általános hiszem, hogy azokra nagyobb teher nem róvatik, mint amennyit a törvény megenged. A nyomor e képe híven ecsetelve, csak undort kelthet. Szükséges tehát oly eszközökről gondoskodni, melyek által a visszaélésnek elejét lehet venni.

Távolról sem szándékozunk azonban az elfogadott vélemény vagy törvények által létesített társadalmi rendet felforgatni, nem akarunk és óhajtunk egyebet, mint az egye-

düli segédeszközt, mely rendelkezésünkre áll, felhasználni arra, hogy a hatalmasokat magunkhoz vissza vezéreljük, az alantosakat pedig magunkhoz felemeljük.” Végül beszél a szabályzat még a főmester erkölcsi kötelességéről és többek között ezeket mondja: „Kétséget nem szenved, hogy a főmester, ha teendőit minden tekintetben híven teljesíteni akarja, számtalan akadályokba fog ütközni, de a fenkölt lélek, méltóságán alul tartja olyasmire törekedni, mit elérni együgyűnek lehetséges. A főmester továbbá kell, hogy üldözések eltűrésére s azok leküzdésére eltökélt szívvel bírjon; mert senki sem támaszt több ellenséget, mint az, aki az őszinteséget és az igazságot szereti. Ily esetekben valódi szabadkőművesnek és méltónak mutatkozik ama jelmondatra: „Az erényt semmiféle borzadály meg nem rettentheti!”*

A magyar szabadkőművesség kátéjából talán íul sokat idéztünk, de a fenti sorok mélysége és helyenként szinte forradalmi hangja mélyen bevilágít abba a lélekbe, amelyik ezt minden valószínűség szerint egyedül és pusztán lelkiismeretének szavát követve kiformálta. Draskovich lelkiifejlődését sajnos nem ismerjük, de a Latomia libertatis nem csupán egy humanista lélek becsületes vallomástétele az elnyomott „emberek” mellett, hanem a társadalmi valóságokat felismerő íársadalomvizsgáló csodálatos mélyen látásának bizonyítéka és szembezállás, bátor kiállás az elnyomók és elnyomottak harcában a lentlevők igazsága mellé. A XVIII-ik század nagy magyar szabadkőműves irodalmában nem látunk talán Hajnóczyt és Kazinczyt kivéve ilyen merész látást és határozott társadalomjavítási szándékot. Vájjon a Draskovich rendszer alá tartozó testvérek felismerték-e főmesterük programjának nagyszerű

*Abafi fent idézett könyve 86-91 oldal.

és jövőt formálni akaró erejét, vagy ők is, mint annyi más akkori szabadkőműves csupán a fényűzést és összekötést, avagy az ismeretlen titkokat jöttek keresni a szabadkőművesek titkos műhelyeibe? Kérdések, amikre ma alig-alig tudunk felelni. Valószínű azonban és ezt a fentmaradt gyér adatok is igazolják, hogy Draskovich nem állott elveivel egyedül és gondolkozása, korát érettségben jóval felülmúló világfelfogása sok követőre találhatott. Hatása még a magyar jakobinusokon is érzik, bár működése legjava jóval megelőzte azokét.

1778 folyamán a fentidézett alkotmány és célkitűzések szemelőtt tartásával végleges formájában megalakult a Draskovich rendszerű tartományi páholy. A két páholy nagymesterré Draskovichot választotta, felügyelőkké Pászthory Sándort és Knezevich ezredest, fővizsgálóvá gróf Splény Ferenczet a pozsonyi páholyból, szónokká Barich Béla és titkárrá Pansenwein kapitányt a pesti páholyból. Draskovich rendszere tehát kiterjed nemcsak Horvátországra, hanem Pestre és a Felvidékre, sőt mint később látni fogjuk részben Erdélyre is. A nagy lelkesedéssel megalakult magyar nagypáholy rövid életű volt. Vezére nemsokára a bajor háborúba vonult és amikor visszajött, szétesőben találta rendszerének annyi fáradsággal felépített piramisát. 1779-ben közgyűlést hívott össze, hogy az döntsön az egyes páholyok valamelyik más nagypáholyhoz való csatlakozásáról. Ugyanazon évben pedig Erdélybe helyeztetvén át hosszabb időre kénytelen eddigi működési területét elhagyni. Erdélyben Draskovichnak szintén voltak sikerei. Az egyik szebeni páholy a rendszeréhez csatlakozik, Csíkszeredán pedig önálló páholyt létesít. Tevékenységét azonban nem tudja sokáig folytatni, mert elbetegesedvén kénytelen visszavonulni sztáriai birtokára és hosszas szenvedés után fiala-

lon, 47 éves korában, 1787 február 21-én meghalt. Halálával híveit nagy csapás érte, de a hívők emlékét és tanait megőrizni továbbra is kötelességüknek tartották. Sajnos, írásait és a rendszerére vonatkozó összes írásokat halála alkalmából barátai rosszul értelmezett kegyeletből megsemmisítették, így ma már működését csak nagy vonalait”ban tudjuk magunk elé képzelni. Nemes és önzetlen egyénisége a XVIII. század magyar szabadkőművességének egyik legnagyobb hőségévé avatják. Találóaan írja az akkor még fiatal, de már szabadkőműves Kazinczy Ferenc sírirat gyanánt róla:

„Kit földöz e szent sír, név és jel nélkül?
örök díszl önte ki Flora reá, sa csapodár
Zephyrek

Nyájas csókjaikkal nyitogatják gyöngé
virágít.

S Sylphek s Sylphidák nyája seregli
körül. Jel s név, oh idegen, nem kell e sírra.
Titokban Tette a jót, s itt is szent titok őrizi
nevét”.

Draskovich életének és működésének ismertetése után ismét visszatérünk a felvidéki páholyok életére, amelyre e nagy magyar szabadkőműves vezérnek kétségkívül erős és maradandó hatása lehetett. Draskovich maga valószínűleg pozsonyi tartózkodása alatt bírhatta rá e páholyt a rendszeréhez való csatlakozásokhoz, amelynek élén akkoriban Splény Ferencz kanonok, később váci püspök állott. Híresebb tagjai voltak még gróf Gyulay Ferenc, báró Orczy László és Pászthori Sándor. Maga a helytartó Albert herceg is szabadkőműves volt és nagy támogatója a pozsonyi páholyoknak.

Ezalatt az eperjesi „Erélyes utazóhoz” címzett páholy tovább folytatta rózsakeresztesi tevékenységét. Heinzel a páholyt csupán előkészítő iskolának tekintette a rózsakeresztességhez, ami természetesen a „testvérek” ellenszenvét ébresztette fel. Épen ezért az alacsonyabb fokon levők követelték, hogy őket is mielőbb „avassák be” a „felsőbb fokokba”. Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy e páholyoknak voltak nő tagjai is. 1779-ben úgy a rózsakeresztes kör, mint a páholy élete erősen lehanyatlik. Ugyanígy stagnált a Selmecebányai „Erényes emberbarátokhoz” címzett páholy is. E páholy egyetlen ismert író tagja Cornides Dániel, a híres történész volt, akit Jénából visszajövet vettek fel a skót fokba. Ugyancsak gyengén működtek a hetvenes évek végén a szepességi páholyok. Egyedül Török Lajos rózsakeresztes tevékenysége visz még valamilyen életet a páholyba. 1779-ben Cornides visszatért Késmárkra és rózsakeresztes kört szándékozott létesíteni. Allás-talansága azonban eltéríti eredeti elveitől és tervéről kénytelen lemondani.

Kassán- szendrői Török Lajos még 1773-ban rózsakeresztesi kört akart alapítani. Az alapítás azonban csak később sikerül és így létrejön a kassai „Égő bokorhoz”, melynek egyik legismertebb tagja Schafirath Lipót. A kassai páholy nem sokáig állott fent. Török eltávozott és így a nagy lelkesedéssel és annyi nehézséggel megújított „láng” csakhamar ismét kialudt.

Természetesen a felvidéki páholyok gyors születése és elmúlása nem jelentette a szabadkőművesség végleges eltűnését e területről. Később, szerencsésebb körülmények között újból megindul a munka és a „titkos műhelyek” ajtaja előtt a „kopogtatók” egész serege kéri majd a bebocsátást.

Pozsonyban a szabadkőműves élet szintén nagy változásokon ment át. A hetvenes években Albert főherceg jóakarató támogatása és közreműködése mellett főként arisztokraták és főtisztviselők vesznek részt a páholyok munkáin. Később alacsonyabb rangú emberek is bejutnak a „szentélyekbe”, főleg a már bentlevő főnemeselek szolgálói, zenészei, írnokai és nevelői. Egyszóval bizonyos demokratizálódási folyamattal találkozunk Pozsonyban is, ami azt eredményezte, hogy a páholy nem arisztokrata elemei külön kezdtek szervezkedni és új páholy létesítését halasztták el. Az új páholy megalakításának gondolatát Zisler József, a primási zenekar karmestere vetette fel, aki már rokonsága révén régóta összeköttetésben állott a szövetséggel. 1777-ben meg is alakul a tervezett páholy „Biztonsághoz” cím alatt.

A pozsonyi szabadkőművesség további fejlődésében komoly válságot jelentett a kormányzéknek Pozsonyból Budára való áthelyezése. E válság hatása alatt ismét új átcsoportosításokat veszünk észre a szabadkőműves vezető körökben. A „Biztonsághoz” címzett páholy hanyatlásnak indul. 1781-ben már csak 41 tagja volt, köztük 11 komornyik, szakács, lovász és portás. Mint érdekességet jegyzi fel Abafi, hogy 1785-ben felvettek a pozsonyi páholyba egy Fináczy Ferencz nevű kereskedőt, aki 4 mázsa 18 fontot nyomott. Mivel értékes és jószívű ember volt, a páholy föltétlenül ragaszkodott a felvételéhez, de a felvételi szertartást kénytelen volt Fináczy lakásán megtartani, mert a kövér „kereső” nem fért volna be a páholy ajtaján.

1782-ben a „Biztonsághoz” kebelében harc tör ki. A páholy egy része a „voltairianusok” ellen fordul és egész sereg testvér eltávolítását követeli. A harc követ-

kezménye az lett, hogy a tagok száma 60-ról 24-re le-
apadt. Sok baj volt a szervezés és hovatarozandóság kér-
désével is. A hosszas vitának végül József pátens ren-
delete vetett véget, amely egyszersmind e páholy halálát
is jelentette. A páholy hivatalos megszűnése és az arról
szóló okmányok kiadása 1786. január 30-ikán következett
be. A szerelvényeket a következő évben a budai „Első
ártatlansághoz” címzett páholy vette meg.

Közben Eperjesen tovább vajúdott a páholyélet.
1782-ben az egyesülési tervek bizonyos lendületet adnak
a vajúdo munkáknak, de csak rövid időre. Nemsokára
Miskolcon új páholy alakult, de az egyik testvér felesége
miatt itt is bajok keletkeznek, a szépen meginduló munkát
a pletykák egyelőre megakadályozzák. De Heinzeli
távozása véget vet minden komolyabb munkának. Ő lévén
a felvidéki szabadkőművesség igazi megszervezője és leg-
lelkesebb vezére, eltávozásával válságba juttatta a városa és
a szomszéd helyek szabadkőművességét. A rózsakeresztes
munka még folyt egy darabig Eperjesen, de az „Erényes
utazóhoz” csakhamar megszűnt. 1784-ben azonban Splény
János vezetésével új páholy alakul „Az alvó oroslánhoz”
cimen. 1783-ban létezett még Sátoraljaújhelyen is páholy,
de erről semmit se tudunk.

Meg kell még emlékeznünk az „Erényes világpolgára
hoz” címzett miskolci páholyról is, amelynek alapítója
Szendrői Török Lajos, Kazinczy Ferencz apósa volt.
Török 1775-ben Bécsben lép a szövetségbe és már kez-
detben a rózsakeresztesekhez csatlakozott. Török célja keze-
détől fogva rózsakeresztes kör létesítése volt és abbéli
szándékában rendi felettese, Heinzeli melegen támogatta is-
Fáradozásait csakhamar siker koronázta. Úgy a rózsáké-
resztes kört, mint az annak fedezésére szolgáló páholyt

sikerült létrehozni. A páholy 1781 május 18-án Miskolcon ünnepélyes keretek között megkezdte munkáit. Törökön kívül nevezetesebb tagjai voltak: Vay József alispán, Ragályi István alispán, Fáy Barna főjegyző, Óváry László földbirtokos, Kail János híres vegyész stb. Első feladatának „új láncszemek” bevonását tartotta.

A páholy működését egy nevetséges incidens látszott ideiglenes megakadályozni: Egyik „testvér” (Vay) felesége uigyanis férje Írásai között kutatván, azok között szabadkor; műves iratokat is talált és mivel gyűlölte urát, azzal fenyegetőzött, hogy feljelenti őt a hatóságoknál. A „testvérek” egy része félt a túlbuzgó asszony bosszújától és távol tartotta magát egy darabig a munkáktól. Később minden elsimult, a páholy gróf Török főmestersége alatt tovább folytatta belső és külső megerősödését. A belső, vagy szellemi megerősödés abban állott, hogy a páholy nem elégedett meg azzal, hogy csupán nagy közéleti állásokat betöltő férfiak felvételével erősítse tagállományát, hanem arra törekedett, hogy minél több „jóézésű” és „szellemileg értékes” „testvért” igyekezzék munkáiba bevonni. Török álláspontja az volt, hogy csak a belül egységes, erős akaratú és értékes „láncszemekből” álló páholy jelent azután súlyt kifelé, a „profán” életben. A tagok lelki összetartása céljából elhatározta, hogy állandó oktató és nevelő munkákat fog tartani és létrehoz egy gazdagon felszerelt páholy könyvtárt is. A „Királyi művészei” megtanulása szinte elengedhetetlen feltétele minden jó szabadkőművesnek. Az 1781-ben felvetlek között szerepel Király József alispán, Bernáth László megyei főjegyző és gróf Aspremont János, aki mint tudjuk, egyike volt kora legáldozatkészebb embereinek. A Ludovica alapítására adott 10.000 forintja és a Nemzeti Múzeumnak

ajándékozott 24.000 forint a századvég legnagyobb „szabadkőműves” jótékonyágai közé tartoznak.

A páholy munkáit gyakran látogatták más páholyok szabadkőművesei is. Így 1781 végén Orczy József, a pesti „Nagyszívűséghez” páholy főmestere tett ünnepi látogatást.

A következő évben nagy problémát okozott a páholyának az osztrák nagypáholy megalakulása, amely hivatalosan is közölte létrejöttét az összes többi páholyokkal csatlakozás végett. 1782 tavaszán a csatlakozás feltételeire való megbeszélés végett Török főmester Bécsbe utazik. Az utazás csaknem 200 forintjába került a „testvéreknek”, de a várt eredmény nem maradt el. A páholy föltételei alapján a csatlakozás létre is jött még ugyanabban az évben.

A páholy szertartásának nyelve latin volt. E latin rituálé egyik fentmaradt példányát Kazinczy Ferenc másolatából ismerjük.

Mialatt a páholyok erősödni kezdtek, a „testvérek” egy része tovább folytatja titokban alkímiai „kutatásait”, de erről csak a „beavatottak” tudnak. Nagyon sok új tagot vesznek fel, köztük sok igazán értékes „láncszemet” is.* Ilyenek: Komáromy György képviselő, Péczely István jegyző, Ragályi József alispán, Fráter István debreceni szenátor, Radvánszky Ferenc, Fáy Abrahám is. Az újonnan felvettek között mindössze egy volt, Nugent Ferenc kapitány, aki nem viselkedett „szabadkőműveshez” méltó módon. Botránnyos viselkedése miatt néhány évvel felvétele után a kassai páholy tagjainak nevében maga Kazinczy Ferenc szólította fel elkövetett hibájának jóvátételére. Ő azonban erre nem volt hajlandó, ami természetesen kizárá-

* Abafi: A szabadkőművesség története Magyarországon. 203-204.

sát vonta maga után. A páholy egyik legnagyobb eseménye 1784-ben Kazinczy Ferenc felvétele volt. A felvétel január „hó 16-án történt.

Sajnos, a páholy napjai meg voltak számlálva. József császár pátense véget vet a testvérek működésének. Gróf Pálffy nagymester értesítette a pátensről a páholyt és kérte a testvéreket, hogy munkájukat a „további intézkedésig” szüntessék be. De mivel felszabadító végzés nem jött, a páholy kénytelen volt végleg bezárni műhelyét. A „testvérek” egy része később még gyakran találkozott magánházaknál, legtöbbször azonban vagy hallgatásra kényszerült, vagy mint Kazinczy Ferenc, a megengedett páholyok munkáit kereste fel. A páholy végleges felosztásának idejét Abafi 1788-ra teszi, A szerelvények egy részét Ragályi István alsószuhai kastélyába vitték, ahol valószínűleg tarthattak munkákat még, mert egy pincészerű szobában, ahová titkos lépcső vezetett, 1864-ben találtak szabadkőműves tárgyakat és néhány jegyzőkönyvtöredéket is.

A Selmebányái „Erényes emberbarátokhoz” címzett páholy a 80-as évek elején is nehézségekkel küzd. Időközben Nógrádmegyében fiókpáholy is alakult. A pletykák, mint minden kis városban, úgy itt is ártnak a páholyéletnek, de komoly akadályt még nem jelentenek. A páholy egyébként főként alkimiával foglalkozott, ezirányú működését azonban nemcsak a „profánok” előtt rejtette el, hanem az alacsonyabb fokokban „dolgozó” testvérek előtt is.

A 80-as évek elején Balassagyarmaton találkozunk még páholyalapítási kísérlettel, amely a selmebányaiak segítségével sikerrel végződött. Itt is a rózsakeresztes irány erős befolyását látjuk. Tagjai sorában voltak Balogh Péter főispán, Tihanyi Tamás alispán, Balogh Antal törvényszéki elnök, Gyürky István főispán, Madách Sándor megyei

főügyész, Madách Péter főorvos stb. Sajnos a páholy működését nem ismerjük, de a tagjai sorában éli kiváló közéleti férfiak névsorából bátran állíthatjuk, hogy értékes munkát fejtett ki. Nem lehetetlen, hogy e páholyoknak voltak író tagja is. Talán Bacsányi maga szintén ide tartozott.

A nyolcvanas évek elején virágzott a besztercebányai „Koronázott Remény”-hez páholy is, amelyről tudjuk, hogy nem vett részt az osztrák nagypáholy alakulásában, de a magyar tartományi páholy hivatalos jegyzékében sem szerepel.

A felvidéki páholyok működését nemcsak a helyi de az általános európai események is állandóan befolyásolják. A monarchia belső alakulása hol kedvezően, hol megkárosan hat a felvidéki szabadkőművesség életére. A történelem folyton mozgó erői vonalából vizsgálva a páholyok életét, úgy találjuk, hogy az 1780—85-ös évek közötti lendület mintha ideiglenesen megtörne és a szövetség működését az egész monarchiát megrázó belső harcok, a reakció és a felvilágosodott abszolutizmus összezapása megbénítja.

1785. után a Felvidéken már nem annyira a vezető társadalmi rétegekre, mint inkább a műveltség terjesztőire, fenntartóira, egyszóval a lassan kialakuló intellektuel rétegekre bir a szövetség működése vonzó erővel. 1785. előtt főként főurak és gazdag birtokosok vagy magasrangú megyei tisztviselők lépik át a titkos szentélyek kapuit; 1785. után a felvilágosodás apostolai és zászlóvivői: írók, egyházaikkal meghasonlott papok és osztályaiktól megvetett, anyagilag tönkremenő nemesek keresik a „fényt” és maguk sem véve észre igazi jelentőségüket a fényt ők maguk adják, viszik a páholyok jövőt váró, hitet és lelkesítést

terjesztő „testvérei” közé. Hogy mi vonzotta íróinkat és a felvidék íróit a titkos műhelyek felé, azt nehéz pontosan megállapítani, de sok Írónál, mint később látni fogjuk leginkább a szövetség világot összefogó erejének hite hat. Íróink azt hiszik és a látszat ebben a részben mellettük szól, hogy a szövetség a „föld kerekességét valóban átöleli” és a „jobb jövőt” akaró emberek legnagyobb, legtöbbet ígérő összefogása. Az írókra nagy vonzóerővel bír az is, hogy a köztudat szerint a nyugati államokban a leghíresebb tudósok, művészek, írók és államférfiak élénk tevékenységet fejtenek ki a szövetség „felvirágoztatása” érdekében. Kazinczy nyilatkozatai, amelyeket a szabadkőművességről különböző helyeken felvétele előtt tett, jól mutatják, hogy ismeretlenül és szinte-szinte csupán képzeletére támaszkodva a „magyar irodalom atyja” milyen sokat várt és hitt a szövetség szerepéről az emberiség jövőjének kialakulásában. És e túlzott optimizmusban Kazinczy nem áll egyedül, Aranka, Pálóczi, Horváth, Kármán, Báróczi és a többi író-szabadkőműves, mindannyian valami olyasmit tanulnak a szövetségtől, amit más társadalmi összefogás keretében nem is reméltek elérni.

A Felvidéken az írók bevonulása a páholyok titkos műhelyébe főként Kazinczy műve, aki mindent elkövet, hogy a szövetség valóban azzá legyen, amilyennek ő elképzelte és amilyené titkos vágyaiban lett. Sajnos a külső körülmények Kazinczy felvétele után sokkal kedvezőtlenebbek a szövetség működésére, mint azelőtt. A felvidéki páholyok nagyrészt kénytelenek beszüntetni munkáikat József pápens rendelete következtében és a társadalom egyes részében is széles körben indul meg a tudatos ellenérők szervezkedése. Hadd lássuk hogyan alakulnak e tekintetben a Felvidék viszonyai 1785 után.

A besztercebányai páholy 1785 utáni működését különösen egy botrány, a helyi püspök ellenakciója teszi ismertté. Gr. Berchtold Ferencz katolikus püspök ugyanis már kezdettől fogva ellenséges magatartást tanúsít a szövetséggel szemben, figyelteti a helyi páholy tagjainak működését és az alája tartozó papok segítségével sikerül is sokakat visszariasztani a szövetségbe való belépéstől. A papok egy része megtagadja a haldokló „testvérektől” a szentségek kiadását is. A főpap többször hivatkozott arra jelentős egyházi és polgári személyek előtt, hogy a páholy működésére nincs semmi szükség, mert az csak a város „csendjét zavarja” és a polgárok eddigi egymásközi békéjét „rontja meg”.

A püspök akciója természetesen a testvérek ellenakcióját váltotta ki. Eleinte próbálták Berchtold grófot meggyőzni álláspontjának helytelenségéről de mindhiába. A főpap változatlanul tovább harcolt a képzelt ellenség ellen és kirohásaiban egyre hevesebb hangot használt ellenfeleivel szemben. A besztercebányai „testvérek” eleinte tehetetlenül álltak a támadások pergőtüzében, később azonban, amidőn a békés meggyőzéssel se mentek sokra, követelni kezdték az ellenük jogtalanul kiadott körrendelet visszavonását. A püspök 1785. február 3-án gróf Eszterházy Ferencz udvari kancellárnál tett jelentést a szabadkőművesek okozta erkölcsi „károkról” és ugyanakkor papjai „egységes eljárásra” oktatta ki. A megtámadott besztercebányai szabadkőművesek elkeseredésükben és tehetetlenségükben magához az uralkodóhoz fordultak. Kérésükre meglepő gyors és kedvező elintézés volt a felelet.

Az uralkodó a primás által küldött a túlbuzgó püspök ellen leiratot és felszólította őt nyilvános szabadkőműves ellenes tevékenysége abbahagyására. Az 1790-es

év újabb fellendülést jelez a felvidéki páholyok életében. Pozsonyban feléledt az „Egyesüléshez” címzett páholy és élénk tevékenységbe kezd. Besztercebányán a „Koronázott reményhez” próbál újra dolgozni Radvánszky Lajossal az élén. Balasagyarmaton az „Erélyes zárándokokhoz” kísérli meg az ujjászervezkedést. Valószínűleg működött a kassai páholy is, de minden bizonnyal kevesebb taggal mint azelőtt. A páholyélet fellendülését itten nemcsak az; általános politikai viszonyok nehezítették meg, hanem a helyi reakció egyházi vezetőemberei is. Kassa rövid ideig; a haladó magyar szellem és irodalom egyik központja volt, természetes tehát, hogy a szabadgondolkodás ellenfelei is éppen itt próbáltak legerélyesebben szembeszállni valódi és képzelt ellenfeleikkel. A felvidéki nagy magyar város akkori szellemi életére jellemzőek Kazinczy feljegyzései. 1789-ben Kassán súlyos betegségbe esvén Kazinczy, egyik ismerőse Mihályi Kovács István, evang. lelkészt felkérte, foglalná a beteget jövő vasárnapi imádságába. Az megfelelt a kívátnak, imádkozván: „Uram, van községünkben egy beteg férfi, aki egészséges állapotban téged ismerni nem akart; add ah Uram, hogy mostan megismerjen ő stb. Kazinczy felépült, a lelkészt pedig Szilágyi Sámuel superintendens nyilvánosan megdorgálta, megjegyezvén: adná Isten, hogy Kovács oly vallásos lenne, mint Kazinczy. A lelkész magába tért s állítólag utóbb maga is tagja lett a szabadkőművességnek. Méltó utódot talált Fekete György kath. lelkészben, aki ez időtől a szabadkőműveseket a szószékről támadni kezdte. Így Bacsányi János is megjegyzi, hogy Kassán „a francia szellemenben gondolkozókra erős vigyázat van és hogy minden okosan beszélőt mindjárt Jakobinusnak neveznek; kivált a papok úzik régi praktikájukat.” (Abafi 341-ik old.)

A kassai szabadkőművesek egy darabig tűrik az ellenük intézett támadásokat, később azonban ellentámadásba mennek át. Egy német védőiratot fordítatnak le Paksi Szatmáry Simonnal és a fordítást a kassai cenzor elé terjesztik. A cenzor, aki maga is szabadkőműves volt, mindent megtett a mű megjelenése érdekében a helytartótanácsnál. Végül mégis jelent a könyv 1792-ben „A Frey-Maurer, avagy Szabad-kőműves rendnek oltalmazása” címen.

Az előfizetési felhívás szerint a könyv Erdélyben Aranka Györgynél volt kapható. Terjesztői között szerepel az akkor ismert írók közül Toldi János, Dajka Gábor, Szombathy János és Péczely József is. Sikeréről és hatásáról nem sokat tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy sokan olvasták, mert legtöbb köz és nagyobb magánkönyvtárban fellelhető ma is.

1793-ban a kassai páholy a „Rettenhetetlen erényhez” (Intrepida Virtutis) nevet vett fel és még ugyanabban az évben röpiratot adatott ki „A szabadkőművesek nem Jakobiták” címen. Az ujjászervezkedő páholyt azonban ismételten támadja a szabadkőművesség egyik régi helyi ellensége: Fekete György katolikus lelkész. Újévi prédikációjában a „testvéreket” „királygyilkosoknak” és „istentagadóknak” nevezte, akik titokban és nyíltan egyaránt az államnak „felforgatására” törnek. A kassai „testvérek” eleinte megvetéssel viseltettek Fekete György irányában, később azonban tanácsot kértek a pesti páholytól. „Eleinte, írták panaszló levelükben, ez embert mint egyszerű rabulistát megvetéssel véltük mellőzhetni, most azonban midőn becsületünket és biztonságunkat veszélyeztetve látjuk, nem maradhatunk, oly közömbösek, hogy biztonságunk megóvásáról ne tanácskoznánk. És mivel irán-

fátok k. tt. ép annyi szeretettel és bizalommal viseltetünk, célszerűnek láttuk benneteket megkérdezni, hogy ily körülmények közt mitévők legyünk és miképen lehetnénk képesek ez ember szemtelenségének véget vetni s amaz akadályokon, melyeket az emberiség javának szentelt működésünk elé gördít, diadalmaskodnunk. Méltassatok tanácsokra és segíségekre.”

A pesti páholy válaszát nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy úgy a pestiek, mint a felvidékiek röpiratok kiadásával próbálják a közvéleményt igazságukról meggyőzni. De ez sem sikerült sokáig, mert a kormányzóság „egyelőre” minden szabadkőműves ellenes és mellett írt röpirat megjelenését szigorúan eltiltja. Szuhányi Ferenc exjezsuita könyve is csupán a cenzúra megkerülésével jelenhetett meg. Szenzációhajtászó műve: a „Felfedezett áll-orca, mely nyilván kimutatja, hogy a szabadkőművesek valóságos Jakobinusok”. 1793. — nem arat nagy sikert, mert példányait lefoglalják és szerzője ellen eljárást indítanak. „Abaújmegye közgyűlésén pedig kihirdetik a tilalmat. Nem érdektelen incidens az, ami a kihirdetés közben történik. A közgyűlési tagok közül valaki Kazinczyhoz fordul és megkérdi: „hogyan, hát a szabadkőművesek mégis csak Jakobinusok?” Mire Kazinczy bátran visszavág: „Az államügyekbe avatkozni s a királyt orgyilkos módon eltávolítani nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták szokása”.

Kazinczy érdekesen meséli el felvételét kiadatlan önéletrajzában. A nagy magyar író aki, 1756-ban született, aránylag fiatalon, 28 éves korában kerül a „testvéri láncba”. 1783 tavaszán Kazinczy Pesten járt. „Egy este — írja — egy barátommal gyűlénk össze, tiszta és tisztátlan lelkek, mint a szent Péter leple, s a beszéd a kőműveségre

fordult. „Mily boldogság, mondta az egyik, oly társaságba lépni, melynek célját, törvényeit, tagjait egyen kettőn kívül nem ismerjük, s csak azért, hogy ez által pillonghassunk, csak azért, hogy azt mondhassuk magunknak, hogy mi jobbak vagyunk mint mások.”

„Én pedig, mondám nagy tüzzel, nem ismerek nagyobb szerencsét, mint azt, ha valaki kőművessé lehetett. És hogy valaki közületek azt ne gondolja, hogy én magamat kőművesnek akarom vétetni, kimondom, hogy az nem vagyok, de hogy meg nem szünök mindent elkövetni ami szükséges, mindaddig, míg azzá nem lehetek. Nem elég-e az a biztatás, hogy ott minden vallás tiszteletben van? S mindenki azt követheti e részben, amit lelkiismerete javall? Nem elég, hogy az uralkodás ellen munkájokban semmi sincs? És hogy ők új tisztet s kötelességet senkire nem tesznek, de azt, amire minden köteles, még szentebbül kívánják? Rossz és érdemtelen tagot semmi társaság nem óhajt, semmi nem tűr. A kőművesség tehát jókat keres, jókat vesz fel. Es aztán az a szép egység, mely nem születést, nem fényt, hanem érdemet tekint! Ferenc császár, a Mária-Terézia férje egy lózsiban egy consiliariussal, egy concipistával, egy hadnaggyal, egy franciscánussal, egy kálvinista vagy egy rác pappal, s ott feltett süveggel mindenik, s ott mint barát és testvér! Képzelték-e istenibb pillantást, mint az volna, ha őket látnók a virtus nevében egyesítve?”

Ketten hárman ellenem kiáltanak: „én meg hagyom, mondám, kinek-kinek a maga vélekedését, s elégnek nézem, ha a magamét elmondhatom. De még egyszer: meg nem szünök mindaddig zörgetni, mihelyt megtudhatom, hol kell, míg azzá nem leszek. Gyönyörűség annak a társaságnak lenni tagjává, melyben Kelemen pápa a XIII

és XIV, s Fridrich (porosz király), Ferenc (császár) és Swieten (miniszterelnök) voltak.”

„Késő éjjel eloszlánk — írja Kazinczy — kiki szálására. Fráter István megszólít, maga maradván velem, ha igazán szándékom-e kőműves lenni? „De hogy kételkedhetel szavaim felől?” mondám, s ismét előbbi tüzemmel.

„Tehát barátom, én vagyok az, aki neked kimutatom az utat.”

„S te az vagy-e? kiálték, s nyakába borultam; imhol már kőművesi csókkal csókollak meg.”

„Most, monda Fráter, nem mondhatok többet; de imhol a kőművesi tilalom: soha többé szándékról senkinek sem szólasz; én elindítom dolgodat, s mikor ideje lesz, neked hírt adok.”

A nyár folyamán Kazinczy ismét Pestre jött, de felvétele nem intéződhetett oly hamar el. Pesti tartózkodása alatt tudta meg Berzeviczy Gergelytől, hogy gróf Török József, a debreceni kerületi tábla ülnöke szabadkőműves és hogy a legközelebbi páholyülés b. Orczy József elnökletével szeptember elején lesz: Berzeviczy azt ajánlotta Kazinczynak, hogy nyerje meg Török pártfogását. Barátja tanácsát megfogadva, Kazinczy felment Törökhöz. „Mutatám, írja, hogy vele titkosan akarok szólni; de oly sokan voltak körül, hogy lehetetlen volt szólanom Hazamentem megíráim levelemet oly szándékkal, hogyha Törökkel szólhatok szólok; ha nem szólhatok kéni fogom, hogy levelemet olvassa meg. Mindég tele volt szobája, így tizenkettedfélkor hozzá belépek. „Méltóságos gróf, mondám, én már tegnap óhajtottam a méltóságos úrral szólhatni. Nem lehetett. Most is mindég jönnek mennek a vendégek, vagy zárkózzék el egy-két pillanatra velem, vagy vegye által e levelemet, olvassa meg s adja vissza.” A legöldöklőbb lomhasággal átalveszi s olvassa.

Nyílik az ajtó s belép egy valaki. Török megszólal: „Uram, Kazinczy úr engem arra kér, hogy tegyem kőművessé. Én nem tudom micsoda pajkosság volt az valakiben, hogy rajtam magát mulassa, s Kazinczy urat megcsalja azt mondván, hogy én kőműves vagyok s boldogíthatom szándékában. A levél szép, de nem nekem szól.” Az az impertinens ember általveszi leveletem, olvassa s én csaknem összeroskadtam haragomban. Ezzel elmegyem.

Török folytatja az olvasást. Jó egy második s Török ennek is kezébe adja a levelet. „Méltóságos gróf, mondtam, ezt nem vártam. Levelem mutatja, hogyha a gróf személyében megcsalatkoztam is, szándékom liszteletes, s lépésem nem gondolatlan. Ezt a gróf, profánus létére is kénytelen tisztelni. Mi ád just a grófnak az én titkom közössé tételére? Mi köze ezeknek az uraknak az én dolgomhoz?”

„Követem az urat, monda Török; a váratlan megszólítás s ez az egész előttem nem ismert dolog engem egészen megzavart. Nem kellett volna nekik mutatnom, de a tett meg van téve. ímhol visszaadom az ur levelét azon szent ígérettel, hogy az úr megszólításával visszaélni nem fogok. Higyjen nekem az úr, az urat megcsalták, midőn engem mondtak annak, a ki az urat szándékában boldogíthatom; azonban belé vonatva a dologba, engedjen az úr nekem egy kérdést. Azt beszéli az egész világ, hogy Girálton és a Szirmayak közt vagyon egy lózsi. Az úr azon a tájon lakik: miért nem keresi az úr a felvételt ott és miért itt?”

„Én ott kőműves soha nem leszek, mondtam, soha! Azok a maguk vad libertinismusokkal, mely nem ismer semmi szentet, semmi tiszteletet, nem az én embereim.

Szánom és szeretem némelyikét, de társaságukat s a velük létet kerülöm.”

„Úgy nem szolgálhatok az úrnak csak tanácsommal is. Uram, itt mindég jönnek mennek; nem szólhatok szabadon s én nem akarom azt gondoltatni, hogy titkunk van. Minek ez? Nem tetszik enni jönni? Menjünk.” A grádicson megfordul: „Uram, amit az úr nekem a giráltság felől monda, jutalmat érdemel. Gyönyörködve hallám azt. Hallja tehát az úr: én kőműves s életem egyik boldogságának azt tartom, hogy az vagyok. Az úron azonban nem segíthetek, mert az nem rajtam áll. Annyit mondhatok, hogy septemb. 1. itt lózsi nem lesz; az úr tehát nyugton lehet. Be fogom jelenteni az urat ott, ahol kell, s egy hét alatt venni fogja a válaszat, s talán egy más valaki által. Azonban e pillanat óta az úr candidátus, s az elsőtilalom az, hogy ezentúl sem kőművesnek, sem profánusnak szólani a dolog felől nem szabad. Az úr szem előtt van s minden lépését lesni fogják. Az asztalnál tegyen úgy az úr, mintha velem semmi dolga sem volna.”

Nemsokára Kazinczy hazautazott Pestről, de a megbeszélte és várvavárt értesítés csak nem érkezett meg. Eltelt az ősz és már a tél is beköszöntött, amidőn Kazinczy levelet kapott, amidőn a felvétel idejét, január közepét, közölték vele. Kazinczy Szulyovszky Lászlóval utazott oda, akit páholytartás céljából rendelték Miskolcra. Természetesen Kazinczy nem tudta útítársáról, hogy ő is szabadkőműves és éppen az ő felvételére megy. Csak Miskolcon a szállodában árulta el Szulyovszki „testvér” voltát az örvendő Kazinczynak. A felvétel január 16-án volt gróf Török Lajos nagymester vezetése mellett. Miután az esküt elmondta, gróf Török Lajos és gróf Vay József szabadkőművesi testvérukké fogadás jeléül megcsókolták. Úgy

Török mint Vay nemzetes közéleti emberek voltak. Az utóbbi egyike volt az 1790-iki országgyűlés főszonekainak. Róluk írta Kazinczy, hogy „világot teremtenek Miskolcon, mely az egész tájra, mely az egész hazára kilövelé sugarait.*

Sajnos nem ismerjük „Az erényes cosmopolitához” címzett páholy részletes történetét. Valószínű azonban, hogy nem sokáig állhatott fent, mert József császár pátens rendelete véget vetett 1785-ben a vidéki páholyok életének, így tehát Kazinczy se tudja tovább folytatni működését, kénytelen a pesti páholyhoz csatlakozni, amelyik éppen akkor kezd erős fellendülésnek indulni.

Kazinczy szabadkőműveségi tevékenysége oly nagy és a fentmaradt adatok (főként a levelezése) szabadkőműves vonatkozása is olyan kiterjedt, hogy azt csak egy nagyobb tanulmány keretében lehetne áttekinteni. Ezúttal, meglegszem szabadkőművesi tevékenysége főbb irányainak felvázolásával és annak a néhány új adatnak bemutatásával, amiket Kazinczyra vonatkozólag a régi Pestetich levéltárban találtam. Abafi Lajos- Kazinczy- szabadkőműves tevékenységét három részre osztja: irodalmi működésére, levelezésére és a különböző páholyokban folytatott munkásságára. Irodalmi működésében Kazinczy már kora ifjúságától kezdve egyik főcéljának az emberiség nagy eszméinek terjesztését tartotta. Mint a felvilágosodás századának minden igaz gyermeke, ő is rendületlenül meg volt győződve arról, hogy az emberek megjavíthatók, csak fel kell őket világosítani hibáikról és meg kell mutatni nekik a követendő utat. Irodalmi eszményképei a német

* Abati Lajos. Kazinczy Frcncz mint szabadkőműves. Budapest. 44 oldd!. Észám nélkül,

* Balassa Jozsct. Kazinczy mint szabadkőműves, Budapest 1930.

és a francia írók voltak. ízlésvilágának kialakulását ez a két nagy irodalom befolyásolta, de Kazinczy mindkettőt be tudta állítani a magyar irodalmi viszonyok közé és csak azt vette belőlük át, ami igazán emberi és jövet alkotó volt.

Irodalomszervező tevékenységének egyik legkiemelkedőbb momentuma az „Orpheus” megindítása volt. Az „Orpheus” nevet Kazinczy szabadkőművessé való felvételekor kapta és mint a szabadkőművesség iránti rajongásának szimbólumát tűzte az általa megindított folyóirat és irodalmi szervezkedés zászlajára. E folyóirat előszavában írja: „Nekem egyik tárgyam a Józan Gondolkodás lesz. Okaim vannak azt Világosodásnak, Aufklaerungnak, Eclaircissementnak nem nevezni; mert ezt némelyek az Indifferentismussal, Irreligióval s az úgynevezett Materializmussal vagy Deismussal cserélik fel általában, s sikoltnak, mint a Helvetius baglya, ha sötét barlangjukba a nap melegítő sugara behat. Kerülni fogom a mérges érdeklését annak, ami embertársaim szemei előtt szent; mert azt csúfsággal illetni, szeretetlenség; és azért is, mert én, bizonyos tekintetben, a mostani zsidók s Mahomet religiója iránt is tisztelettel vagyok. Sem azon nem leszek, hogy új religio apostolának neveztetessem, mert érzem jól, mely chimerei szándék az, amely a köznépet a gubába, vagy bársonyba öltözött köznépet megvilágosítani igyekszik; mert érzem, hogy a világosság elfogadására kevés emberek és csak a jószívűek alkalmatosak; mert érzem, hogy van olyan igazság, mely a rossz ember szívében mindig az, ami a gyermek kezében a tűz és kés. Az, amit én a józan gondolkodás alatt itt értek az, ami a megtévelyedteket az igazabb út felé vezet, a bolondságnak telibe tükröt vet és ezen két igyekezet által a szív javulá-

sára, elcsendesedésére s az igaz nem phantasmai boldogságra utat nyit; a babonaságtól megtisztult religio, az eleve — állatásoktól ment philosophia!” Az „Orphans”, későbbi számaiban ugyancsak igyekezett Kazinczy programjának megfelelni. Horváth Adámmal a lélek hallhatatlanságáról vitatkozván egészen modern, dogmamentes dialektikus felfogást vall. „Mi nem lehet a lélek, azt megtanulták a philosophusok, de miből álljon? mi legyen? azt senki sem fedezi fel . . . El akarván vonni elmémet a természet mindenkben egy törvényt, egy rendet követő munkáinak szemlélésétől, mely azt tanítja, hogy minden amit látunk lesz, van, volt ... s újra lesz, van volt, de sohasem az mi volt, hanem mindig valami egyéb, úgy hogy nemcsak formáját, hanem az Énjét, Egoját is változtatja; — elmeredvén, elvakulván, elszedülvén a tanítótermészet simplex szavától való eltávozásom alatt, visszatérek ahonnan eredtem s meglegésem azzal, hogy ha magára nézve másféle is bár a felfedezhetetlen igazságde én reám nézve az, aminek képelem. Ezeket úgy mondom, mint philosophus, nem mint keresztény. Lesz bizonyosan, aki ezen egyenességemet kárhóztatni fogja, de hát árt-e a religiónak, hogy szabadon követjük a természet teremtőjének mellénk adott kalauzát az értelmet?”

Kazinczy olvasmányai, fordításai és irodalmi tervezései egyébként a meg nem nyugvó, örökké kutató és a haladásba vetett hitét soha fel nem adó gondolkodót árulják el. Fiatal éveiben, a Martinovics összeesküvést megelőzőleg természetesen több bátorsággal és nyíltabban állhatott ki ő is a progressio eszméinek védelmére, mint fogsága után az általános csüggedés és reményvesztés korában Hosszú fogsága se töri meg; halkabban bár, de most is felemeli védőszavát az elnyomottak érdekében és

régi barátaival felújítva a levelezést, tovább éleszti a „nemzeti haladás tüzét” egy jobb kor reményében.

Kazinczy haladó szellemének egyetemes voltára jellemzőek fiatalkori fordításai és fordítás-tervei. A kor nagy haladó gondolkodóit mind át szeretete volna magyarra ültetni, de természetesen fiatalosan eltúlzott terveit csak részben valósíthatta meg. Így lefordította a szabadkőműves II-ik Frigyes értekezését a törvényhozásról, nekifogott Rousseau Contrat socialja átültetésének is.

Az „Orpheus” egyébként csaknem kizárólag szabadkőművesekből alakított lap, amelynek hatása bizonyára még nagyobb lett volna irodalmi életünk fejlődésére, ha a kis lap anyagiak hiányában nem szűnik meg. Az „Orpheus” munkatársai közül szabadkőművesek gróf Ráday Gedeon, Bacsányi János, Horváth Adám, Földi János, Aranka György és Darvas Ferenc.

Kazinczynek nagyon sok szabadkőműves munkája (kéziratos) volt még, de úgy beszédei, mint „kőműves” c. kicsi munkája az idők folyamán vagy elvesztek, vagy valahol lappanganak. Nagyon sok értékes anyagot tartalmaznak a Szirmay könyvéhez írt megjegyzései is. Itt nemcsak Hajnóczyt és a Martinovics összeesküvés több más kiemelkedő alakját védi, hanem magát a Szirmaytól megtámadott szabadkőműves szövetséget is, amelynek még csak a megbírálására sem tartja Szirmait méltónak.

Kazinczy szabadkőműves tevékenységét azonban nemcsak szétszórt és részben még ma is kiadatlan kéziratai, írástörédékei mutatják, de hatalmas levelezése is, amelyet a szabadkőművesi gondolatok szempontjából eddig még senki sem dolgozott át. Itt nemcsak a szabadkőműves tárgyú levelezésére gondolok, hanem azokra a nagyszámú és látszólag közönyös levelekre is, amelyekben

nincs ugyan a szabadkőművesekről szó, de amelyek mégis írójuk őszinte és sajátosan egyéni szabadkőművesi gondolkozását árulják el. Azt tudjuk, hogy Kazinczy milyen sok írotársával állott összeköttetésben. Természetesen maga Kazinczy sem tudhatta, hogy barátai közül kik tartoztak a „testvéri láncba” és kiket üdvözölhet „atyafiként.” így tehát azoknál, akikről sejtette, hogy szabadkőművesek először csendesen puhatolózott, de amikor megjött a válasz, kitörő örömmel köszöntötte új testvérét.

Írotársai közül Aranka Györggyel és Horváth Adámmal folytatott hosszú szabadkőműves tárgyú levelezést, de e levelezésen kívül több mint 100 levele foglalkozik nyíltan, vagy burkoltan szabadkőműves problémákkal. Aranka és Kazinczy levelezése legérdekesebb ebből a nagy anyagból, mert a Kazinczy szerepét *Erdélyben* betöltő Aranka nemcsak lelkes szabadkőműves, de egyike a magyar irodalmi élet legjelentősebb szervezőinek.

Kazinczy Arankával még akkor ismerkedik meg egyelőre levelezés révén, amikor az ifjú lelkesedés és a szabadkőműves „neophita” buzgalom határtalan bizalmi tölti el lelkét az „emberiség jövőjét” illetőleg. Az optimizmus nemcsak a magyar irodalom atyjának, de a kornak is sajátos vonása. A Kazinczytól keresett „jobb lelkek” Európaszerte a középkor és a rendiség ideológiai bilincseitől igyekeztek megszabadulni és amidőn az előítéletek kényszerzubonyát levetették talán nem is sejtették még, hogy legnagyobb rabláncaiktól szabadultak meg. Európa „lelkiismerete” ébredezett: Voltaire és Rousseau műveit a távoli Magyarországon épúgy olvassák, mint északon és a gondolatok érlelődése nagy tettek elkövetkezését sejteti.

József uralma a magyar felvilágosodás szempontjából döntő jelentőségű. A nagy császár korát megelőző reformeszméi, szembehelyezkedése az uralkodó nemesi életszemlélettel, soha nem látott forrongást idéznek elő. Rövid néhány év alatt tiszta „frontok” alakulnak ki. A reakció hatalmas táborával szemben, ahol a kiváltságos osztályok mellett ott találjuk az érdekeiket még föl nem smerő elnyomottak nagy részét is, új erők gyülekeznek. Ezek az erők egyelőre nem politikaiak, csupán lelkiek, de jelentőségük az, hogy a haladás zászlója alatt a kor legjobb magyar szellemi erőit: az írókat és tudósokat sorakoztatják fel. Találón jellemzi ezt a korszakot Kazinczy a „Pályám emlékezetében” amidőn így ír róla: „gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövődének össze, hogy tartanak össze az egymástól elválasztó színes különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny s hazafi és idegen, tisztviselő s magános, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdemet találtak . . .”

Kazinczy igaz „embert” kereső kutató útján, az „alvó nemzet” lelkiismeretének ébresztése közben talál Arankára és az egymásra talált „jobb lelkek” hosszú időn át ápolják nemcsak a barátság lángját, de az ifjúkor egymásban és jövőben hívő illúzióit is. Mindketten a magyar nyelv és irodalom lelkes harcosai, de a nyelv megújulásáért folytatott küzdelmük nem a l'art pour l'art hideg; formszeretetéből fakad, hanem a velük egy nyelvet beszélők társadalmi, nemzeti és emberi helyzetén való őszinte javításiakarásból. Kazinczy Arankával Ráday Gedeon közvetítésével ismerkedett meg, bár egymás irodalmi munkásságát azelőtt is ismerték. Aranka egyik régebbi leveléből tudjuk, hogy a marosvásárhelyi literátor csendes

magányába Kazinczyt és társait „mintegy házi istent” tisztelte.¹

Kazinczy legelső Arankához írott levelében (1789 júl. 10.), amelyet néhány nappal a nagy francia forradalom kitörése előtt írt irodalmi hitvallást tesz. „Ha engemet esmérnél, tudnád, hogy én éppen nem vagyok Vallásbeli fanatizmussal profánálva; engem Fiának nevez a Bölcsesség, de kéntelen vagyok még is meg-vallani, hogy magát tartom a Kálvinistát a Magyar Litteratura elővitelére választott Népnak. Igyekezik a Pápista, de haszontalanul. Faludi — az imádott Faludi hány helyit vét Nyelvünk ellen. Nézzük el Szabót, Rájnist, Révait, Batsányit. A Lutheránus pedig arra van kárhóztatva, hogy Magyarul meg ne tanulhasson. És ennek forrását az Oskolákban találom. A Kálvinista Universalis Nyelve a Magyar; a Pápistáé a Culináris Deákság; a Lutheránusé a Tóth és Német.” Majd a francia és német irodalmat hasonlítja össze „Mit mondál Te a Német Nyelvről a Frantziával összehasonlítván? Én a Pucelle d’Orleanst véghetetlenül tisztetem. Rousseaut religióval olvasom, Colardeaut, Doratot sokszor gyönyörködve olvastam; de a Német Litteraturát a Frantziánál alább valónak nem állítom.”

Második levelében Kazinczy rövid életrajzát közli és kíváncsian várja Aranka munkáit. Barátja figyelmébe ajánlja Halmágyi Lászlót, aki szintén szabadkőműves volt, hogy az ő közvetítésével könyveik hamarabb kicserélhessék. Egymás munkáinak megismerésével írja Kazinczy „nagy módunk lesz a Magyar Országi és Erdélyi Magyarságot

¹ Lásd Dr. Perényi József: Aranka György és Kazinczy Ferenc Erdélyi Irodalmi Szemle. 1927. 1. szám.

és közelebbre vonni egymáshoz”¹ (1789. augusztus 13.) Első két levelük után még barátságosabb hangon leveleznek tovább, de még nem tudják egymásról, hogy mindketten egyazon szövetségnek „láncszemei”. Levél levelet követ és egyelőre irodalmi kérdésekről, egymás műveinek hibáiról erényeiről vitatkoznak s csupán akkor kezd Kazinczy komolyabban érdeklődni barátja világszemlélete iránt, midőn őt az „Orpheus” munkatársai közé be akarja vinni. 1789 december 21-én írja: „Mihely Orpheusom kijön, azonnal Postára teszek belőlle egy Nyomtatványt. Kérni foglak *aztán*, hogy szerezz rá vevőket ... Azonban Te nekem néha olyan tudósításokat is küldhelnél, amelyek az Erdélyieket interessálhatnak, a millyen majd Erdély állapótjának leírása lenne”.

Közben Kazinczy megtudja, hogy Aranka szintén szabadkőműves és kitörő örömmel siet „testvérként” üdvözölni. 1790 január 25-én (azaz 1790 január 15-én) ír Kaszáról levelet Arankának. A megszólítás alá ezt írja: „Arankát Szerzetes Barátja Orpheus szent tsókkal öleli.” Majd így folytatja: „Érezd szentül szeretett Barátom! érezd mennyire ragadott el azon támadott örvendezésem, hogy téged nem tsak Barátomnak, hanem szerzetes Atyámfiának szólíthatlak. Az a szent öröm, a melly indulatosan szőri-lana, ha ölelhetnélek meljemre, megnémít; nem tudok egyebet mondani, hanem hogy — szeretlek.”

„Én a Miskólczi virtuosus Cosmopoliták Tagja vagyok. A □ mindazáltal dolgozni régen meg szűnt; mert Előljáró Atyátokfiai el-széledlenek és a Fejedelem rendelése gátlást vetett barátságos összevgyüléseinknek. Azólta munka és Ő nélkül vagyok.”

¹ Kazinczy Arankához írott levelei a Kazinczy levelezése I.—II. kötetében vannak.

„Horváth Adám is Barátunkká leve. Pesten vétetett fel 19 a 9 br. s én őt (szokásból ki ment rendtartásunkhoz képest) Arionnak neveztem. O minden tekintetben érdemes szorosabb szövetségünkre.”

„Küldöm a Museum 3-dik darabját. A negyedik most van sajtó alatt.”

„A Generalis gyűlése Abaujnak Magyar tűzzel mene végbe. Nem adunk életet, míg szabadságaink helyre nem állíttatnak.”

„Barátom! hivatalbeli dolgaim vonnak el, és félek hogyha még többet írok, mindenem itt marad. Szorulj jellemre, és fogadd el szent tsókomat.”

Aranka válaszáat Kazinczy levelére nem ismerjük, de bizonyára szintén „testvéri” válasz lehetett az ő „atyafiúi” köszöntésére, mert Kazinczy még az év március 3-án Clujból s ezúttal még részletesebben ír barátjának a szabadkőművességről. Ez a levele talán legszebb vallomása a szabadgondolkodás mellett, a babonák és a „superstitiók” ellen.

„Nagy még a setéség, kedves Barátom! — írja — és nekem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken napok támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, .mint eddig voltak, míg egünket estveli homály fogja vala be. Én meg-makalsítottam magamat ki tsikarni a Supers» ilio kezéből a véres tört, és irtóztató képéről le-kaparni az áll-ortzáat. Voltaire, Rousseau, Helvetius, a Sanssouciba lakott Philosophus, s a Kőművesség úgy adnak paist balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Persenst készítettekkel az Istenek az Andromeda megszabadítására. Tsak attól tartok, hogy lángoló felgyulladásaim által el rontsam igyekezeteimnek boldogulhatásait. Olvassa meg a akinek esze és szíve van Orpheusom bévezetését, olvassa

meg pag. 90. azt, a mit Rousseauból fordítottam és azt a mit Kallós által fordítottam Helvetiusból; — olvassa meg tulajdon gondolkozásomat Orpheusom II-dik kötetében a Lélek halhatatlansága felől, s látni fogja ki vagyok, s áldani fog ha én már régen nem leszek is. Valakinek fel kelle támadni, mert már többé szenvedni nem lehet, a mit tsinálnak, stb.” Majd Aranka levelére válaszolva írja: „Hadd feleljek már Leveledre. Nem tudom, mennyire hatoltál a Kőművesség gráditsain: tudod pedig, hogy itt a felsőbb gráditson lévő az alsóbb gráditson lévő azon grádit sokra nézve, a mellyeken ez véle nincs, profanusnak tartozik nézni. Én tehát vaktában nem szóllok, mert a Kőművesség előttem szent. Hogy egy □-ban harmadik: személyt viseltem, azt mondhatom; de azt is mondhatom, hogy nékem a három Angliai grádusomnál, mely inas, legény, Mester, több nincs és nem is lesz könnyen, Historice gradusokat esmérek, de reájok nem vágyok. Él-tévedéseknek nézem azokat, vagy — ó miért kell ezt” vallhatnom! — némelly kötelességekről elfelejtkezett Beutelschneiderek mívelnek. Eggy Consiliarius Budán 1781-ben nékem egy skatulyát ad kezembe, ki-nyitom 36 kötényt találtam benne, majd fekete, majd veres, majd zöld, majd sárga, majd fejjér pántlikával. Beszélgeiek, úgy szóll, mintha ő építette volna a Salamon Templomát, és mégis — Hallottál é valamit az Illuminatuak felől? Ezek az emberek Bécsben is dolgoznak, még pedig nagyon. Az ó-tzélók a mennyire sejdíthetem, (mert hogy én soha nem vétettem fel közzéjek, arról esküszöm néked a Mindenható Építő Mester előtt!) volt evertere superstitionem, opprimere Tyrannismum, benefacere. Nem az é az élet” leg-édesebb boldogsága? Maradjon a szegény Báróizi a maga Alchimiájával, melly néki soha sem tsinál aranyt,

maradjon Orvosság tsinálásaival, mely testét elgyengítette, veszszen Gróff Thun a Geisterbeschörungjával, melly olly bolondság, a mit még a gyermek is megnevet, nékem az mind nem kell. — — En nekem a Kőművéség olly társaság, a melly egy kis karikát tsinál a leg-jobb szívű emberekből; mellyben az ember el-felejtí azt a nagy egyenetlenséget, a melly a külső világban van; a mellyben az ember a Királyt és a legalatsonyabb rendű embert testvérének nézi, a mellyben el felejtkezík a Világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy Lélek. t. i. a jónak szeretetén dolgozik, öröm könnyeket sír, a mellyben kiki igyekszik ember társainak nyomorúságát a szerint a mint tehetsége engedi, könnyíteni, a mellyben kiki olvasni, íanulni, szerzetes atyjafiait munkái, írásai, példái által Janitani tartozík; — az illyes társaság nékem kedvesebb, miní a melly aranyat, vagy ollyas életet-hosszabbító orvosságokat isínál, hogy a ki véle él, szemem láttára nyomorék koldussá lesz; a melly Non-sensekkel mulatja magát, ördögökeí kivan segítségül, s több efféle haszontalanságok, esztelenségek, bolondságok körül forgolódik. Az én ítéletem szerint elég mindig egy □-ban a három megnevezett gráduson dolgozni, hogy először azoknak meglépése alatt a szék Mester (Meister von Stuhl) az alatta valóinak elemeli tehetségét, s szíve minéműségeit szintén a fenéki ismerje, másodsor, hogy az ott előforduló tzeremoniák a Tagokat bizonyos feierliche Stímmungban tartásák, és így az öszve-gyűlések tsendesen és annak rende szerint folyjanak, harmadsor: hogy azokból a Bruder Redner alkalmazosságokat szedjen az Oratiók írására. De ez maga még nem elég. Minden □-nak lehet valamelly különös ízét venni materiául. Bécsben a Bornn-ja a tudományok elővitelét vette ízéiül. Blumauer, Ratschky, Alxinger, Leon,

Haske, s mások ott olvassák el verseikét; a többi szent kötelességnek tartotta tartalék nélkül adni elő ítéletét. Ott vevék elő, hogy mivel Card. Migazzi és P. Fast ez s ez betsülletes okosabban gondolkozó Plébánust eltakarja nyomni, mint kellessen rajta segíteni: ott vélték elő, hogy így s így lévén ez s ez — mit kell tsinálni, és ki lessz az Executor. Eggyre reá bízták, ez meg-ígérte, hogy hűségesen el jár a dologba s úgy ment a veszedelemnek, mint Curtius, vagy Horatius Codes. No, Barátom! Ez tetszik é, vagy az Alchymia és a Cacomagia? — —”

„Pesten lévén Novemberben, azt a tanácsot adtam-hogy egygy Magyar Nyelven folyó Π állíttasson fel. Gyalázatjára van Nyelvünknek, hogy tsak nemeiül és deákul dolgozhatunk. Effeciusa kezdett lenni, de meg csökkent, mert az Atyafiak el-vesztették minden reménységeket, hogy a Kőművéség jó lábra állhasson. Szeretném tudni, mis vethetne gátlást? Fogtok é ti dolgozni? O édes Barátom,, édes Arankám, be kedves gondolat türük szemem elibe. Ha te egynehány eggyetértő meg-hitt Barátot szerzenél, a ki öszve esküdne, hogy nemhogy profanusnak nem szöll,, de még Kőművesnek sem, tsak hetet, vagy kilenizet, sera nékem hirt adnál, berepülnék hozzád Erdélybe s constituálva« volna a □-rok. Hogy Szebenben volt egygy, azt tudom-Azt is tudom, hogy a ki fel-vevődött, mint egygy 75 frtot fizetett taxa pénzt. Egyebet nem tudok, nem is akarok mihelyt illyet hallok. A pénz-gyűjtés szent szándékból jöhet: Nervus rerum pecuniae! de a pénz az Éva almája, a melly minden rosszat hozott-bé, valahol megfordult. Aláisony imposiörságra vezette a legjobb szívü Kőműves perceptoris is. Példám van M. Országön. A Meister v. Stuhlt arra, hogy el-játszotta azt; hogy nem éppen részre hajlás nélkül fordítódott költségre, etc., etc. Van, van igen

is szükség fundusra, de hát nem kész é mindenikünk nem tsak utolsó krját, hanem még a vérét is oda adni azért, a mi az előbbi esetben fundust kívánt? Sokat is mondtam. Gondolkozz erről, édes Barátom, s ha esmérsz vagy hat hét tökéletes szívű embert, a kinek a feje vagy üress a bolondságtól, vagy megtisztulhat, szólj nékiek, mondjad, hogy valamit illyest kezdeni lehet; ha még Profannok, formálj jó ideát a Kőm. felől biztasd, hogy azok lehetnek, s légy rajta, hogy egy □ állítasson fel nálatok. Én nekem, tudod, nincs a dologban semmi intereszém, csak az, hogy óhajtom a szerzet elterjedését és meg vagyok győződve, hogy ez a legtokéletesebb oskolája az emberi szívnek. Ha mind ezáltal velem az eránt correspondálni kívánsz, előttem igen kedves lesz és előre fogadhatom, hogy barátságos utasítással szándékosan boldogíthatlak, ' sőt hogy kész leszek némely dolgogról historice iudósiiani is és Oratióimat, mellyeket egykor másszor mondtam, közlöm véled. A mi pedig ezeknél mind több, egyenes utat mutathatok az igaz eredeti forrásra, a honnan némelylek el tévedtek.

Hát azt tudod é, hogy van az Asszonyoknak is kőmívessége? Van; én két félét esmérek. De ez a Nem nem arra való, hogy közzénk egyveledjen: nem is oly kőmívések ők, mint mi: Az ő társaságukat is annak nevezik, de egyébjáték Hieroghlyphjeik, symbolumaik. Eggyik társaságot éppen másnak neveznek. Hasznos dolog ez Atyámfia! mert sok függ attól, hogy Asszonyokat formáljunk. Ennek is lehetnék eszköze. — Es már ezek mind oda ragadnak, hogy hozzád, ölelésedre, látásodra kívánkozam”. Végül így fejezi be levelét: „Szerzetes é vagy Vitéz Atyafi? Mind a kettő. Mert a kőmívési □ éppen olyan, mint a Maltheser. Eélig pap, félig katona. Néha tömjén van kezébe, mellyet a Teremtés Istenének nyújt

bé, néha kard, mellyel az ártatlanságot védelmezi.

Élj boldogul, tsókollak a háromszor három által, s
Atyafi szeretettel, barátsággal, hűséggel maradok, Kassán
25. 3. 790,

Orpheus".

Kazinczy levelét azért idéztük csaknem egész terjedelmében, mert az a nagy magyar literatornak talán legszébb vallomása a szabadkőművesség mellett. De e vallo-
más nem csupán egy őszinte lélek kinyilatkoztatása az „em-
beri szíveket” formáló „legtökéletesebb oskola” mellett,
hanem kritika is a kor magyar szabadkőművessége felett.
Kazinczy nem hiva a szövetségben ekkortájt oly annyira
elterjedt „eltévelyedéseknek”; sem az alkímia, sem a
szellemidézés, avagy a halált legyőző életelixír megtalá-
lásának csábító” délibábja józanságát pillanatnyilag sem
ingatják meg. Nem szereti a formákat sem és bár az
emelkedettséget, „ünnepi” hangulatot adó komolyságot a
munkák alatt szükségesnek tartja, a szövetség munkájában
a lényegyet keresi, a „jobb lelkek” találkozását egy tiszt-
ultabb világ megteremtésének akarásában. Kazinczy mint
minden hitét és meggyőződését igazán komolyan vevő
lélek, szeretné ha a szövetség minél jobban „elterjedne” és
a hármás lángok kigyúlása egyszersmind a magyar nem-
zeti érzés táplálását, ébresztését is szolgálná. Fájdalommal
panaszodik tehát amiatt, hogy a páholyokban még a
magyarok is német, vagy latin nyelven végzik a „királyi
művészet” szertartásait. Szeretné ha a titkos szentélyek
mélyén „szerzetes” társai „atyafiai” ajkán a magyar nyelv
csendülne meg. A nők szabadkőművességéről és a túlsá-
gosan nagy díjakról is helyes, a kérdés lényegére mutató
véleménye van. Aranka szabadkőműves voltát és az erdélyi

páholyok eddigi tevékenységét azonban alig ismeri, ami viszont a páholyok egymásközi gyér érintkezéseiből magyarázható. Anyapáholya József császár rendelete folytán megszűnván, Kazinczy kénytelen szabadkőműves fevékenységét azokra a látogatásokra korlátozni, amikre hivatalos ügyei elintézése közben Bécs és Pest páholyaiban alkalma nyílik. De mert utazni még sem tud elég gyakran, lelke belső kényszerűségét követve levelei révén keresi a szétszóródott testvéri láncot, a magányukban élő, vagy üldözött „testvéreket”, hogy velük lelke legbelsőbb, legrejtettebb „szerzetestársi” titkaikat kicserélhesse, Arankával való barátsága igazában szintén akkor mélyed el, mikor megtudja róla, hogy ő is az emberi haladás „legerősebb kovaszát” alkotó szövetség láncszeme. Tiszta lelkesedésében most már azt hiszi, hogy Aranka lesz az Erdély szabadkőművesség új lángra lobbantója.

E levélből látjuk, hogy Kazinczy milyen élénk figyelemmel és milyen erős kritikai érzéssel szemlélte a magyarországi szabadkőművesség fejlődését, a páholyok külső és belső életét. Alig volt a szövetségnek olyan problémája, ami szerető és féltő érdeklődését elkerülte volna. Érdeklik a szertartások, a nyelv, a felvételek, az anyagi természetű kérdések, de mindenek felett a formák mögötti lényegét, a szertartások és a szónoki szóvirágoktól eltakart embert keresi. Hiszi, hogy e formák nem önmagukért vannak, hanem a mindnyájunkban mélyen bent élő örök lóság és szeretet kibontakozását elősegítő eszközök, „láncok”, amik az egyénekben külön-külön élő és elforgácsolódásra ítélt nemes erők egyesítői, „szent kapsok” amik a jobb és igazibb emberi élet után sóvárgókat összekötik.

A szabadkőművesség nagy eszmei tartalma és annak *átütő*, forradalmi ereje mellett Kazinczy látja a hibákat és

a nehézségeket is. Tudja, hogy a nagy eszméket gyarló emberek képviselik, de éppen ezért a nemzet legigazibb „lelkiismereteihez” az írókhoz fordul és őket akarja minél nagyobb számban bevonni a szövetség munkájába. A feladat nem könnyű, hiszen előbb óvatosan puhatolózni kellett, nehogy durva visszautasításban legyen része, vagy pedig olyan profánok előtt tárja fel testvéri mivoltát, akik ezzel adott helyzetben visszaélhetnek. A hozzá közel élő írókkal könnyebben boldogult, de Arankánál eleinte nem biztos, hogy puhatolózásaira minő feleletet kap. A kedvező válasz után annál nagyobb volt öröme. Kazinczy Arankában nemcsak jó barátot és „igaz atyafit” falált, hanem megértő és hűséges munkatársat is. Azt remélte, hogy barátságuk elmélyülése után ő lesz irodalmi tervei leglelkesebb erdélyi terjesztője és megvalósítója Aranka művei kiadására vállalkozik, de leveleiben rámutat hibáira is. Könyveket ajánl olvasásra és mindenképp szeretné Összehozni, ha másként nem, legalább levélben íróbarátaival: Különösen Horváth Ádámot a „szeretetre méltó kuruczot” ajánlja figyelmébe, továbbá Révait, Dugonicsot, Báróczit és a pozsonyi kispap írókat.

Kazinczy baráti igyekezete természetesen akadályokba ütközik. A közöny, a földrajzi távolság és a mindenre ránehezedő önkényuralom tervei kibontakozását nagyon megnehezítik. Hiába adja át a barátja kéziratát a cenzornak, az a kinyomtatást nem engedélyezi azzal az indokolással, hogy Aranka műve „erkölcsöket vesztegető”. De Kazinczy nem csüggedt el, új utakat, új módokat keres céljai megvalósítására és fáradozásai folytán Aranka könyve még ugyanabban az évben meg is jelent. Kazinczy barátja műve kiadásáért azért is fáradt oly sokat, mert annak szellemét, irányát az Orpheus programjába beleillőnek vélte. Az

Orpheuszal kapcsolatban is nagy tervei voltak Erdélyben. Arankától és Benkőtől történeti munkákat várt nemcsak azért, mert a felébredt nemzeti szellem elsősorban múltjának szemléletére vágyott, hanem azért is, mert bántotta Szirmay Antal szigorú megjegyzése és figyelmeztetése „hogy ne románokat, hanem valóságokat írjon”, mert „nem csak a férfiak, de asszonyaink is jobban fognak rajtok kapni. Ne nézzen más nemzeteket. Azok már minden valóságoktól ki koptak, azért írnak Románokat, ez csak; a külső írók eszének viszketegsége. De szegény Nemzetünknek még tulajdon nyelvén Históriaja sincsen” írja Szirmay. „E mellett az Nemzetünknek betegsége, hogy mindenkor meséket szeretett irkálni, mint Hallernek az a Hármás Históriaja, vagy öreg Patainak az Indusokról kt bocsájtott meséji. Ezen betegségből Nemzetünket ki kel! gyógyítani, nem pedig régi rossz ízlésébe meg gyükérsíteni őket. Ide nem értem pedig a jó verseket és szép-gondolatokat. Mert a ki ezeket nem szeretné, az ember sem? volna”. Úgy látszik Kazinczy megtagadta Szirmay tanácsát» mert e levél vétele után nemsokára már barátai közül többet történeti munkák írására biztat és a magyar élet elmúlt „valóságaival” való foglalkozást az „Orpheus” egyik u| programpontjának tekinti.

Arankával 1790—91-ben többször vált még levelet. Sajnos kettőjük levelezése nem teljesen ismeretes. Az ismert levelek nagy részében Kazinczy és Aranka inkább irodalmi kérdésekkel foglalkoznak. 1791 január 7-én írt Kazinczy levélben ismét találunk szabadkőműves vonatkozást. Így többek között az ugyancsak szabadkőműves magyar irodalmi munkásságáról a következőket írja: „Pesten a Nagyszívüségnél (magnitas) nevezet alatt jövének ki 3 kis darabok 1. A veres Barátnak elmélkedés

rsei a Templom Düledékjei közt. ford. De la Plume. (Nagyvátai János). 2. A vallás tserélés, ugyan ő általa. 3. L'horoscope de la Pologne. Ez mind a Nagyvátaié. Ez az ember mintegy 35 esztendő ember. S. Pataki Kálmánista Deák, s Losontzi concreator vala. Onnan mint az ifjú Motsárinak a nevelője le-mene Pestre Psilosophiában doctorisáltatni, hogy concurrálván pro cathedra Philos, a pápista iskolában Professor lehessen. Eggy sok tehetségű ember. Kőmíves).

Nagyvátival később Aranka is levelezni kezd és benne az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság számára hasznos munkatársat talál.

Kazinczy és Aranka barátsága 1791 tavaszán rövid időre elhidegül. Aranka bizalmatlansága Kazinczy Ferencz megjelenendő könyvével szemben méltó elkeseredést vált ki a magyar irodalom önzetlen előharcosából. Ezt mutatja 1791 február 19-én Lőcséről írott rövid és megszólítás nélküli levele. Mikor éppen 165 f. 40 frt. füzetek ki nyomtatásért és rézremetszésért, s azt reményelem, hogy ennek a pénznek legalább egy részét vissza fizeti egy néhány hét alatt Erdély, veszem Leveledet, hogy pénzt akkor várjak, mikor a Mesziást bé-küldöm. Átkozom azt az órát, a mellyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtattassak, költsék, magamat jövedelmemnek egy részétől megfosszam, ha a köz dologért fel-vállalt igyekezeteknek ez a jutalma! Kazinczy I" Aprilis 8-ikán Aranka békítő levelére már enyhébb hangon válaszol ő is, de a régi meleg barátság csak nem áll helyre köztük: Ismét panaszodik, hogy a Mésziasára „már 13 Praenumeránsa” van. „Sacrediablel 13. „Cela faist honneur à Notre gout! Ki kellene trombitáltatni más nemzeteknél, vagy leg-alább a Ninive írójánál; úgy ugyan elhiszik, hogy egy Párisi kortsolyásnak több

tudománya s Aesthesise van, mint Magyar Országban az földes Uraknak. És még is tsendes vért kívánsz. Ha, ha, ha! Az van! hogy is ne volna tsendes, mikor a Messziásra 13 Praenumeráns van!

Kazinczy még aznap, 1791. április 9-ikén újból ír Arankának és tudatja, hogy állásából elbocsátották. „Négy órával azután, írja, hogy leveletem útnak indítám Kassa felé, egy parantsolatját veszem a Helytartó Tanátsnak d. d. 1-a Apr. a mely engemet azért, hogy a Római Pápa helyett Kálvin János prófétát tartom a Jézus Christus leg-hívebb, leg-kedvesebb Ige-Magyarázójának, benigne elmozdít a hivatalomból. Régen elláttam, hogy e lesz belőle, és így az újság olly kevés sensatiót tsinált bennem hogy Apathiámat minden tsudálhatná”. 1793 január 5-ikén ismét panaszkodik Arankának a „A tzopfos és tzopftalan papok” ellen. „Őket a frantzia veszedelem, írja Kazinczy, elkese-rítette alles zu wagen, s készebbek mindent, mint a leg-kisebb csekélységet is elveszteni. Az újságokat nagyon herélik a Censorok”. „Magam láttam a Deákban, mint törlé-ki a Budai Censor a Custine humanitásának igen ártatlan emlékezetét”.

Az 1793 április negyediki levelében ismét a cenzorok ellen tör ki. „Emlékezel e édes Barátom, mit írtál ugyanazon leveledben azon tzikkelyben, hogy Erdélyben alacsony sorsú emberek lagnak s ezek nem gondolnak az-zal, hogy ... Értelek, talán te is Értettél engem. Kezet fogok veled!”

Azután még egy levél 1794. május másodikáról, az utolsó Kazinczy lefogása előtt szintén az elnyomott gondolat, az írói lelkiismeret tiltakozószavát rejti a sorok mögé. Aranka „oratioját” bírálva ezt írja: „Liberté, liberté, chéris Combats avec tes défenseurs. Ugyan ki az, a ki ezeknek

a fellengős szóknak eléneklését hallván, kacaghat? Ha álom is, szép álom. Hazaszeretet, virtus, igazság, világsodás, szelidülés oly nevezetek, a melyeknek hallására tiszteletnek és hév megdöbbenésnek kell bennünk támadni”.

Ezek a sorok Kazinczy elfogatása előtt az utolsó szavak, amiket nem sejtve még a rá váró szomorú sorsot barátjához intézett. Pedig a végzet ekkor már nagy léptek-íkel közeledett felé. A mit sem sejtő Kazinczy ellen vall Szentmarjai és vallomása alapján elrendelik letartóztatását.

Kazinczy fogságával szabadkőművesi működése hőskora lezáródik. De az Arankával és többi író és „szerzetes” társaival folytatott szabadkőműves levelezésén kívül még a pesti páholyban történt látogatásairól is meg kell röviden emlékeznünk. Kazinczynak a pesti páholyban folytatott tevékenységéről főként a dégi Festetich levéltár gazdag szabadkőműves anyaga tartalmaz sok új adatot. A már fentebb közölt rózsakeresztes esküjén kívül az egykori „Vereinigung” páholy jegyzőkönyvei, hivatalos iratai és látogatáskönyve őrizték meg „Kazinczy munkásságának emlékét. Kazinczynak legértékesebb természetesen az a levele, amelyet Szlávy György felvétele érdekében Kaszáról a páholyhoz intézett. A „Vereinigung” páholy egykori jegyzőkönyve e levéllel kapcsolatban, amelyet 1794 augusztus ötödikén Olvastak fel Aigner, Pajor, Kilián, Széplaky, Gyurky stb. jelenlétében szószerint a következőket tartalmazza: „Sind zwei Emphelungsschreiben, und zwar eines von Br. Franz Kazinczy von 19 wodurch der Profane Georg Szlávy Oberstuhlrichter von Biharer Comitát, dann der zweiter von dem abwesenden Br. Gyurky.

Méhy Molnár zur Aufnahme vorgeschlagen werden, wegen erstreten ist den Br. Br. aufgetragen werden Erkundigung einzuholen, und der Hoch würdiger behält sich selbst vor, vorläufig auch an den Br. Kazinczy zu schreiben”*) A jegyzőkönyv a két (Pest és budai) páholy közös összejövételéről szól és a jelenlevők felsorolása után Kármánról azt a megjegyzést is tartalmazza „Kármán lässt sich entschuldigen”, ami minden távollevő kötelessége volt, ha a munkán nem vehetett részt.

Kazinczy levele a jegyzőkönyvhöz van mellékelve a következő megjegyzéssel: „Beantworten den 7 Aug. 1794.

„Hochwürdigster!

Georg Szlávy, Oberstuhlrichter im Biliarer Com. ein Mann, von Jahren zwar jung, aber doch so angesehen, das er würdig befunden war, in der wichtigen Deputation, die dieses Comitet an D. Kön. Hoheit den geliebten Palatin meines Vaterlandes in Febr. dieses Jahres ab-gesandt hatte, mitdeputirt zu werden, bat mich ihm den Eintritt in unsere Orden zu einschaffen. Es ist mein Stolz, sagen zu können, das er, durch einige Mitglieder unseres Orde ns zu den Eintritt aufgemuntert, nicht sie, sondern mich zur wegweisung wählte, doppeltmein Stolz, denn ich bin entschert, das ich der guten Sache einem Vortrefflichen Menschen einen *muthigen Wegleichter*, zuführe. Leicht wäre es mir gewesen ihm in Kaschau den Eintritt zu verschaffen ihm das Licht . . . Ihrem Hamer erblicken zu lassen; dort, in dem schönen

*) E jegyzőkönyvmásolat és az alább közöli levél a dégi Fesiefech; levéltár 9-ik jelzésű kötetének 103- 104-ik oldalán van.

Tempel der Weisheit u. freundschaft, wo das Licht unseres Ordens in seiner heiligen unter... *)

...Lohr, unvermengt mit dem Irrlicht, der feozsophen goldmacher, und Geisterbeschwörer leuchtet. Nehmen Sie mich, und meinem Suchenden gütigst auf. Die attestât von seiner Würdigkeit will ich mitnehmen, denn ich begleite ihn selbst hier, und lese dort mit Ihrer Erlaubnisz eine Einweihungs Rede vor.

In Kaschau ist die Restauration vorgestern vorsich gegangen. Joseph Viczay, Doctor der Medizin isf Deputirter Meis. V. St. werden Sam. Fried und Peter Neumányi.

Assistenten, Baron Gabriel, ötvös Schatzmeister, Heinzely Controlor, Daniel Dobay Redner. Schrot isf Zeremoniren Meister geblieben.

Umtassen Sie mich, mit Ihrer mir so sehr schätz baren Liebe . . . enlharre mit. , . Regmetz, bey, Ujhelly in Zemp. Com. den 19. der. July 5794.

Hochwürdigster
Ihr ewiger Verehrer
Francz Kazinczy.

N. S. Ich stehe mit der Kaschauer □ in keiner Verbindung denn seit mir Br. Trentius die Ehre erwies, in seiner □ incorporirt zu werden, platze ich das Glück unter seiner Kinder hinzugehören, mehr, als das ich mich hier hätte einschreiben. Dies geschach aus, weil ich Bruder jedes Systems für meine Bbr. ansehe, und merke ist gegen alles was nicht so wie sie denkt; unmaurerisohen hasz-

*) A pontozott helyeken Kazinczy írása kiolvashatatlan.

A levél hátlapján: Praes. den 28 July 1794.

aláírás

Br. Kazinczy Ferencz.
Regmetz, bey Ujhely in
Zemplener Comitát
19 t. July 1794.

den 5 t. August in der Loge vorgetragen, und zur Nachfrage empholen.

Kazinczy a felvidéki szabadkőművesség lehanyaglása után a pesti és bécsi páholyok meleg „otthona” baráti és „testvéri” közössége után vágyik. A bekapcsolódás számára nem volt nehéz, mert a pesti „atykfiak” hívják többször, hogy keresse fel munkáikat, a bécsiek pedig új írói összeköttetések megszerzésének reményével csábítják. Az elhagyottait gyorsan végrehajtó Kazinczy természetesen felhasznál minden alkalmat családi és hivatalos ügyei elintézése mellett, hogy a fényes császárváros és az akkor fejlődni kezdő Pest-Buda szabadkőműveseivel közelebbi kapcsolatokat teremtsen. Bécsben gyakran megfordul és mindannyiszor felkeresi írotársait, a testőröket és a magyar hírlapírás első hősi előfutárjait. De a magyarokon kívül megismerkedik a felvilágosodás ismert nagy Íróegyéniségeivel, akik a testőrírókhoz hasonlóan, csaknem kivétel nélkül mind szabadkőművesek. Megismeri Blumauert a jezsuitából harcos és tekintélyrombolóvá átalakult költőt, aki akkoriban nemcsak a szabadkőművességnek, de Bécs irodalmi életének is egyik legjelentősebb vezéralakja. Élcei, epigrammái. Aeneis travestíciája a katolikus egyház tekintélyének kigúnyolása szellemes, de néha durva formában. Blumauerháza különben irodalmi találkozóhelye a hasonló szellemben dolgozó Íróknak és tudósoknak Ratscky, Alxinger és Gottlieb a leglelkesebb tagjai ennek a társaságnak

és minden fiatal író öröme és büszkesége volt ha e zártkörű irodalmi szalon küszöbét átléphette.

Váczy¹ szerint Kayinczy bécsi tartózkodása idején gyakran megfordul e társaságban s nagy fogékonysággal vési elméjébe az ott érintett eszméket, kivált a szabadkőműves haladás eszméit, a költői műfajok elméletét, a humanismus nemes példáit. Sok új ismerettel gyarapszik, s ízlése is nagyban fejlődik. Kivált Alxingerrel jut közelebbi ismeretségre, a ki barátilag érdeklődik közpályája s író működése iránt. Alxinger gazdag ember és gyermektelen lévén, lemond hivataláról s egészen az irodalomnak él. Többször beutazza Németországot, meglátogatja Wielandot. Nagy pártfogója az íróknak és tudósoknak. Hartka Lőrincznek tízezer frtot ajándékoz, hogy egyedül „a tanulásnak fekhessen”.² Kazinczy kritikai tehetsége is sokat köszönhet Blumauer társaságának, mert amint az összegyűlt írók felolvasták művelhet „a többi szent kötelességének tartotta lartalék nélkül adni elő ítéletét. Annak is tanúja Kazinczy, hogy a felvilágosodott gondolkodás híveit mikép igyekszik e társaság segíteni gr. Migazzi Kristóf bécsi érsek és váci püspök, valamint Tást Patrícus áskálódásai ellen, mert amit e társaságban elhatároztak, azt hűségesen végre is hajtották. Akire rábírták a végrehajtást: „úgy ment a veszedelemnek, mint Curtius vagy Horatius Codes”.³

Természetesen Kazinczy bécsi utazásai alkalmából nemcsak Blumauer körét keresi fel, nyugtalan és minden új iránt fogékony lelke elviszi más szabadkőműves körökbe is. Az osztrák főváros élénk szellemi élete nagyszerű

¹ Váczy János. Kazinczy Ferencz és kora. Első kötet, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1915. 249-250.

² Lásd Kazinczy; Pályám emlékezete.

³ L. Kazinczy F. levelezése. II. köt. 53.

kincsesbánya az ismereteket mohon habzsoló ifjú számára és a szellemi élet legkülönbözőbb szféráiba a szabadkőművesség tükör-zárat felnyitó varázsszavai juttatják be.

Blumaueréken kívül a szabadgondolkodás két nagy apostolával: Born Ignáccal és Sonnenfels Józseffel ismerkedik meg. Mindketten szívesen fogadják Kazinczyt és lekötő nyájjasságuk nemcsak a jóhírű magyar írók és iskolafelügyelőnek szól, hanem s talán elsősorban a távoli „keleten” dolgozó szabadkéműves „testvéreinek” akiben eszméik lelkes bajnokát sejtették.

Váczy szerint (1. fentidézett könyvét 250—251 oldal). Kazinczy Sonnenfels környezetéből főként a „politika és általános műveltség fontos kérdéseiről” nyert alapos tájékoztatást, Born baráti körében pedig a természettudományok gyors előretörésébe nyer bepillantást. „Born Ignác a bányászati ügyek igazgatója, kapnik-bányai születésű lévén, különös szeretettel fogadta őt, sokat beszélt neki az uralkodó családdal való ismeretségéről s egyszersmind akkori nevezetes tudományos kísérleteiről, amelyek Selmecbányán a foncsorozás rendszerének javításához vezették. Ez a rendszer hírnevet szerzett neki az egész tudományos világban”.

Kazinczyt érdekli Bécs előkelő társadalmi élete, de szívesen elbeszélget a főváros apró pletykáiról is. „Minden, ami a közönséges életből kiválik írja Váczi, érdekli Kazinczyt Bécsben is, mint hazánkban s már előre készül megismerésére. Hogy Angelo Solimannal, az afrikai király fiával, aki mint magánzó él ez idétt Bécsben, érintkezhessek, finom tokaji aszút küld neki, hogy a tudós szerezsen kénytelen legyen őt meglátogatni. Kazinczy célját eléri s innenül fogva levelez is vele, többnyire franciául.

„Valamit Bécsben látni kell, igyekeztem meglátni” írja Kazinczy. A templomok, nevezetesebb épületek és a műkertek után a képtárakat s a művészek dolgozótermeit, a műárusok boltjait szemléli behatólag. „A művészet iránti szeretete, a szépírás remekeinek csodálata folyvást növekszik benne, s műérlése annyira fejlődik, hogy későbbi látogatásakor nem egy hivatásos műirót megszégyení. A színházban is megfordul néhányszor, különösen a Hamlet és Clavigo előadásain s bizonyára itt határozza el, hogy e darabokat magyarra fordítja. Szóval az irodalmi, tudományos, társadalmi és művészeti élet mindazon jelenségét megismeri, amelyet csak ismerhet az akkori műveit osztrák, de aminek ismeretével még vajmi kevés magyar dicsekedhetik.”

Váczy Kazinczy munkásságának legkitűnőbb feldolgozója; jól látta Bécs óriási hatását Kazinczy irodalmi ízlésének és világfelfogásának kialakulására, de nem vette észre eléggé mindebben az osztrák főváros nagy szabadkőműves szellemi életének háttérben lappangó, de mégis irányító kezét. Kazinczy ha nem is lett volna bent a „testvéri láncban” bizonyára úgy is eljut nem egy nagy író és államférfiú környezetébe és élénk szelleme, enciklopédikus tudásvágya a felvilágosodás eszméinek útjára vitték volna, de nem annyira és nem oly gyorsan mint ahogy ez szabadkőművessége révén történt. A páholyok ajánlólevelei, a világszolidaritásban hívő „testvérek” egymást támogató jótakarása olyan előnyök voltak számára, amiket nem mindenki tudott megszerezni. A rendi társadalom merev korlátain, az előítéletek drótsóvényén nehéz volt áthatolni.

De Kazinczy mégis megkísérelte a „lehetetlent”. Szembeszállt kora uralkodó előítéleteivel és mint jellemzően

ő maga mondja egyik fegyvere ebben a harcban a sansoucii filozófus: Rousseau volt, másik a szabadkőműveség.

Kazinczy a bécsi páholyokon kívül legsűrűbben a pestieket látogatta. Valószínű, hogy itteni barátaival jelentős szabadkőművesi tárgyú levelezést is folytatott de a fentebb közölt levélen kívül ennek a bizonyára értékes levélanyagnak nem sikerült még nyomára jönnöm. Pesten a „Magnanimitas” meghitt falai között nem csupán régi barátaival jön össze, hanem megismeri azokat a fiatal írókat és tudósokat is, akik a kilencvenes évek Pest-Budájának oly jellegzetes magyar szellemi arcát alkották. A elégi Festetich levéltár szabadkőműves anyaga csaknem teljes épségben megőrizte a századvég pesti és budai szabadkőműveségének emlékeit. Így aránylag könnyen magunk elé tudjuk varázsolni a nagy magyar literátor titkos pesti útjait és bár a szűkszavú jegyzőkönyvek inkább csak rendi kérdésekkel foglalkoznak, mégis a konvencionális keretek és formák mögül megérezzük az azt betöltő lelket, a költők és társadalomjavítók jövőt alkotni vágyó szellemkezét. A páholy ismert tagjai a pesti társas, politikai, tudományos és szellemi élet vezéralakjai: eleinte nagyrészt németek, később mind nagyobb számban magyarok. Mivel működésükre később még vissza fogunk térni, itt csak névleg említjük legnevezetesebbjeiket fel: Cornides Daniel, Hoffmann Lipót, Berzeviczy Gergely, Kreil Antal, Lackovich György, Kovachich Márton, Madách Sándor, (Madách Imre öse), Liedemann, ifj. Rádai Gedeon, a piarista gimnázium igazgatója Schaffrath, azután Karimán, Pajor Kilián, Nagyváti és Horváth Adám a páholy legkiválóbb tagjai. Kívülük más páholyok testvértagjai is nagy számmal keresik fel az összejöveteleket és a „Mag-

nanimitas” páholylátogató jegyzéke neveiket hűségesen meg is őrizte az utókor számára. Az előkelőbb látogatók közül találkozunk Fesslernek, Blumauerknek, Martinovicznak, Sigraynak, Podmanickynak* és Kazinczynak a nevével. Kazinczyról a látogatási könyv legelőször 1790 szeptember 24-ikén emlékezik meg. Sajátkezű aláírás» mellett ott találjuk a szabadkőműves módon irt évet, napot és hónapot is. 1790 október elsején ismét megjelenik a páholyban, de ezúttal nevét Orpheus Kazinczynak írja. Azután sokáig nem jár a már egyesült pesti és budai páholyba, míg végül 1793 március 15-én ismét jelen van és a jegyzőkönyvi aláírások szerint ugyanezen a gyűlésen Sigray, Kármán, Kilián és Madách Sándor is részt vesznek. Hogy mi volt Kazinczy szerepe az erősen fejlődő páholyéletben pontosan nem állapítható meg. Ő maga Arankához írott levelében említi, hogy Pesten létekor a magyar nyelv bevezetését ajánlotta a páholyban, de ennek sajnos a jegyzőkönyvekben nyomát nem találtam. Minden bizonnyal nem lehetett hatás nélkül rá sem a rousseauista Podmanicky, sem Sigray és Martinovics, akikkel itt is a látogatási könyv adatai szerint összejött. Kármán és Pajor ismeretsége pedig minden bizonnyal ép oly értékes volt számára mint régi barátai, Kovachich, Cornides, Horváth Adám és Nagyváti viszontlátása a „szent testvéri láncban.”

Szlávy felvétele érdekében a páholyhoz intézett levele már az utolsó ismert kapocs, ami a szövetség munkája-

* Podmanicky művét a páholyban hivatalosan is bemutatják. A nyomtatott írásművecske pontos címe : „Discours prononcé le jour de St. Jean 5787. ds. la loge de la Réunion des Étrangers à Paris par le frère F. B. Podmanicky. A Philadelphie M. D. C. C. L~X. XXVII.”

val összekötötte. Nemsokára úgy ő mint a szövetség olyan viharba jutnak, amelyben elmerül hosszú ideig a világjavítás álma és hajótörést szenved a szabadkőműves-ség hajója is. A Martinovics összeesküvés börtönbe veti Kazinczyt, a rideg valóságra ébredés egyelőre véget vet emberformáló szándékának. Bár szerepe ebben a nagy és az akkori idők erőviszonyaihoz mérten le nem kicsinyelhető összeesküvésben nem minden részletében ismert, mégis Kazinczy életét és gondolkozását ismerve bátran állíthatjuk, hogy nem a véletlen sodorta őt a magyarországi társadalmi viszonyokon forradalommal segíteni akarók sorai közé. Lelke, ez a tiszta és önzetlen humanista lélek lobbant lángra a francia forradalom tüzeiben és vitte el a forradalmárokkal való rokonszenvezésig. A „Pályám emlékezetében” írta ezekre a „régmúlt” időkre visszagondolva a francia forradalomról: „Oda intézé szemeit a világ két hemispheriumáról minden Nagy és Szép dolgok s még több rútak, undokak, borzasztók, rettenetesek, bár nagyok. Mint aki nyugalmas partról nézi a vésszel, habbal küzdőkei, nem örül ugyan a veszély és elhalás látásának, nem óhajtja ugyan, hogy őt is veszély érje, de szereti látni a tüneményt, mert az nagy, mert az nem mindennapi”.

Kazinczy hosszú ideig tartó börtöne nem feledtetik soha el vele ifjúkora álmait: a „nagy idők” utópiáit: változatlanul akar és tud is később a körülölte megváltozott és „újnak” gúnyolt világban az emberek és a magyarság megjavításában hinni. Pedig ezalatt sok minden történt. Sivárrá és vigasztalanná vált újból a magyarság és a haladás ügye. A fáját átkozva áldó Csokonay nem hiába írja Arankának 1798-ban: „El vagyok csüggedve a szomorú idők miatt. Nálunk nem a hazának fiai változnak el, hanem a Haza. Boldog vagy oh kisdéd Erdély, bár a csi-

nos Európának legvégsőbb szélein fekszel. Te fogod le a legutolsó magyarnak szemeit, mikor mi már vagy österreichok, vagy rusnyákok leszünk Árpád hét kapitányának a sírja felett. Éljetek szerencsésen magyar Helvetia szerencsésebb polgárai, mi csak igyekezni akarunk, nektek munkálkodni is lehet. Munkálkodjatok”. Milyen kevés kellett az akkori reménytelen viszonyok között, az Európát alapjaiban megrázó társadalmi és nemzeti harcok véres vajúadásának korában a szomorú kor magyar lantosa számára, hogy az erdélyi bátor kezdeményezést is jövőmutató zászlónak lássa.

Másfél évtizeddel később Csokonai Erdélyimádását Kazinczy Ferencz is megismétli. Gyermekkori vágyát teljesítve valósággal leborul Erdély képzelt és valódi nagysága előtt.* Régi barátai közül csaknem kivétel nélkül azokat keresi fel, akikhez valamikor „testvéri láncok” fűzték. Cserey Farkas, Aranka György, Sipos Pál, Bánffy György, Gyöngyösi János és Naláczy István nemcsak az irodalom és magyarság rajongás révén ferköztek lelkéhez közel, de azért is, mert emlékeztették az egykori közös törekvéseikre a szabadkőművesség nagy ember javító szándékaira és a tovatűnt ifjúságra.

Kazinczy élete utolsó felében sem változott meg. Nem felejtí el régi terveit és az egykori, „testvérek” közül sokakat keres soraival újra fel. Gondolkozik új „lángok” felélesztésén is, de hasztalan. Sem az idők, sem a hitükben megtört egykori lázadók nem alkalmasak a múlt felébresztésére. És akarva nem akarva Kazinczy kénytelen belátni, hogy a régi meghitt titkos összejövetelek helyeit jobb és célszerűbb az új nemzedék ébredő gondolkodását

* Lásd dr. Kristóf György. Kazinczy és Erdély. Cluj-Kolozsvár, 1932.

a nemzeti és emberi haladás nagy eszméi felé terelni. A xnullf megvédésének tiszta szándékából Szirmaynak a magyar jakobinosokról írott könyvére még harcos megjegyzéseket tesz a megtámadott szabadkőművesség mellett, de e lángoló sorokat senki sem olvassa korában¹. Kazinczy azonban nemcsak a múltat védi, öregen is fiatal lelke keresi és megtalálja a nemzeti jövőt formáló fiatalokat, Erdélyben az ifjú Bölöni Farkast a későbbi Északamerikai utazás kitűnő szerzőjét és a demokrácia első nagy erdélyi aposolát veszi észre és fogadja pártfogásába. Magyarországon pedig tovább küzd eddigi eszméiért. És amikor 1830-ban meghalt a körülötte felnőtt új nemzedék ha más utakon is, de az ő szellemét követve haladt egy emberibb és magyarabb „új világ” felé.

Bacsányi János Kazinczy mellett a felvidéki magyar „szabadkőművesség legjelentősebb alakja. Bár egész határozottsággal róla épügy, mint Bessenyeiről nem állíthatjuk, hogy a „testvéri láncba” tartozott-e sőt azt sem tudjuk, hogy mikor vették fel és melyik város „keletén” „látta meg a világosságot”; mégis élete alapos vizsgálata, eszméi, barátai azt sejtetik, hogy ő is a szövetség jelentős „láncszeme” volt. Legalaposabb életrajzírója Horánszky Lajos többek között ezt írja szabadkőművességéről.² „Bár nincs rá adatunk, de nem szenved kétséget, hogy az ottani (Kassa?) szabadkőműves páholyba is belép, mi nemcsak a forradalom által feltámasztott új eszméknek, hanem az irodalmi törekvéseknek is erős fellegvára volt. Az ott élő irodalmi úttörők valamennyien tagjai e páholy-

¹ Szirmay könyvét Kazinczy jegyzeteivel 1918-ban adták ki Pesten.

² Horánszky Lajos. Bacsányi János és kora. Budapest 1907, 76-77.

nak. A szabadkőművesség akkori nagy jelentősége, melynek műhelyében az újjáébredés nagy eszméinek kohója szítja a tüzet, nem lehetett idegen azon irodalmi úttörők szelemi világától, kik a magyar nyelv és irodaloméltre támasztásának egyik leghatalmasabb eszközét az emberi, jogok eszméinek kultuszában látták. A francia forradalom által életrekelte eszmék hatalmas áramlatával szoros kapcsolatban áll a nemzeti művelődés ügye, s akik a kor alacsony színvonalán felülemelkedni tudnak, belátják, hogy ezen új irány szellemében kelhet életre a nyelv és irodalom ügye s a nemzeti öntudat eszméje is. Ezen törekvéseknek volt hatalmas védőbástyája e korban a szabadkőműves páholy, hol az úttörők munkásságát nem béníthatja meg a hatalom önkénye, s a kortársak alacsony színvonalon álló műveltsége. Drága kincs volna az az anyag, mely feltárná előttünk azon küzdelmek világát, hol titkos falakon belül az újjáébredés munkájának eszmenyi küzdelme lefolyt. A szabadkőművesség akkori nagy jelentőségéből folyik, hogy azoknak táborából két oly hatalmas úttörő lélek, hazájának műveltségi viszonyain felük emelkedő két oly kiváló szellem, mint Kazinczy és Bacsányi bizonyára nem hiányozhatott”.

Horánszky Bacsányi kutatásai sajnos nem derítettek fényt szabadkőműves voltára. A felvidéki páholyok levéltáraiból alig maradt meg valami és csupán a még ma is megfegtetlen titkosírású dégi rózsakeresztes iratok nyújthatnának némi támpontot a nyolcvanas és kilencvenes évek íróinak páholy munkásságára vonatkozólag. De talán világhosszgot deríthetnének azoknak az íróknak esetleg előkerül levelei és írásai is, akikről biztosan tudjuk, hogy szabadkőművesek voltak és Bacsányival baráti kapcsolatot tartottak fent. Lelki fejlődésére például épen a szabadkőműves

Orczy Lőrincz hat erősen, aki iránt Bacsányi nemcsak barátságot, de mély tiszteletet is érzett. Erős szociális-érzékét, a szegények és elnyomottak iránt érzett rajongását részben az öreg Orczy nemes humanismusa ébreszti fel az ifjú költő lelkében.

Kazinczyval Bacsányi eleinte jó viszonyban volt, később az irodalmi vezérségre törő Kazinczy barátja iránt elhidegült, sőt féltékeny lett sikereire is. Annál érdekesebb az Arankával való kapcsolata. De mielőtt e két irodalom-szervező levelezését taglalnám vessünk néhány pillantást a költő lelkét és eszményeit formáló korra.

A kor, a nagy vajúdasok viharos évtizede.

Az 1789. július 14-ikén kitört a francia forradalom. hire hamar eljut az új eszméket mohón szomjazó Bacsányihoz. Lelkesedés és öröm, félelem és rettegés kíséri a nagy eseményt és különösen az írók lesik feszült figyelemmel a francia társadalom mélyében átmenő döntő nagy átalakulást, amelynek vészes hullámai már a kezdet kezdetén át átcsapnak Gallia határain. A francia forradalmat előkészítő nagy író-filozófusok s köztük elsősorban Voltaire és Rousseau munkái Magyarországon is kedvelt olvasmányai a felvilágosodás eszméin felnőtt nemességnek, érthető tehát, hogy az eszmék megvalósítani akarását, a nagy kísérletet, a század optimista szellemében felnőtt művelt magyar olvasó rétegek lázas érdeklődése kíséri. A Rousseautól ihletett századvégi lélek remegve lesi a nagy utópia megvalósulását: az egyenlőség, szabadság és testvériség eszméinek megszületését a régi világ romjain. És mint mindig most is az írók hirdetik elsősorban a váltomzások szükségességét, ők állanak a haladás szolgálatában a régi feudális világ megszüntetését hol békés, hol harcos eszközökkel ők akarják kierőszakolni. Mirabeau lázító

szavai a magyar Bacsányi vágyálmait is felkavarják és az akkori magyar irodalmi életnek Kazinczy mellett talán legismertebb vezére az új idők hajnalhasadását látva örömmel kiált fel: „Magyar nép! Feljött már napod valahára.” — majd „a francia-orosz változásokra” címen verset ír, amiért később megfigyelik és üldözik, de azért ő az elnyomók elé bátran állítja a francia példát, szerinte és sok más akkori magyar író vágyai szerint is a régi világ beteljesedő végzetét.

Bacsányi lázító sorai Erdélybe is lejutnak és a csendes Aranka György, a mindenért lelkesedő minden művészi és emberi kísérletet, próbálkozást örömmel vevő lelke is fellángol írotársa szavaira. Levelezés indul meg közöttük és az eleinte udvarias, de hideg sorokat lassanként bizalmas, meghitt közlések váltják fel, ami csak őszinte, egymás művészi és világfelfogásában rokon lelkek között jöhet létre. 1791 Boldogasszony havának hatodikán írja ismeretlenül első levelét Bacsányi Arankához. Kéri hogy a kassai „Magyar Múzeum” számára, amelyből már örömmel olvasta szép verseit engedje át a Schlözer-könyvét cáfoló tanulmányát. Kéri továbbá Arankát, hogy mondjon verseiről ítéletet. „Nagysád ítéletét, írja Bacsányi, akár mely kemény lenne is az (mert azt óhajtanám) mint illik, igen nagyra fogom becsülni, mert tapasztaltam némely leveleiből, hogy azon kevés számú tudós hazafiakhoz tartozik, akik a magyar tudományos dolgokról illendőül annak rendi szerént ítélnének. Mivel nem lehet azt la gadnunk, hogy igen kevés bír közöttünk mind elegendő értelemmel s jó ízléssel, mint pedig az igazságnak mon dására megkívántató mérsékletes egyenességgel.”

Bacsányinak Aranka kritikai érzékét dicsérő szavai nem állanak egyedül. A magyarországi és erdélyi írók

és tudósok nagyrészt hasonlóképen vélekednek Erdély nagyirodalomszervezőjéről. A fiatal Íróktól eltekintve, akik hódoló, de sokszor nem őszinte dicsőhimnuszokat zengenek róla és verseiről, a legnagyobbak is: Csokonai, Kazinczy, Kármán tisztelettel említik nevét, dicsérik kritikai érzékét és a legnagyobb elismeréssel beszélnek kultúrpolitikai tevékenységéről.

Bacsányi 1791 folyamán, tehát abban az évben, amikor Aranka megkezdi tevékenységét a Nyelvmívelő és kéziratkiadó társaságok létrehozása érdekében sűrű levelezési folytat vele, a levelek hangja egyre bizalmasabb. Már második levelében, melyet 1791. március 17-ikén irt „drága kedves barátomnak” szólítja Arankát és örömmel üdvözli tervét az az erdélyi tudós társaság felállítására vonatkozólag. „Régen tisztelem én már mint ismeretlen^ kedves uram barátomnak nemes lelkét, szép tehetségét s jó ízlését, de kivált egy darab időtől fogva, úgy mint amió-iától fogva a tudvalevő statisztica disseriatiócskát és főképp en ezen napokban az erdélyi ns. rendekhez egy tudós társaságnak felállítása végett nyújtott levelét olvasom szerencsém volt: azóta többet érzek magamban csupa tiszteletnél.”

Ugyanaz év július 4-ikéről írott levében ismét szóba kerül a Nyelvmívelő Társaság.” Igen nagy örömmel értettem az Erdélyi ns. Magyar Társaságnak szerencsés felállítását. Valóságos boldogságomnak ismerem, hogy egy oly megbecsülhetetlen nagyérdemű hazafinak, ki azon jeles dolognak szerzője s mintegy teremtője volt, én is barátságban lehetek. Csak ez az egy cselekedete is halhatatlanságot érdemel. Áldják is már hazánk fiai barátságot nemzetének ily munkás szeretetéért, de áldani fogják majd még inkább a késő maradékok is.”

Augusztus 8-ikán újból ír Bacsányi Arankának és ismételtén szóbakerül a Nyelvmívelő Társaság. „Méltóságos úr! — írja — olvadozott magyar lelkem, a bécsimagyár újságokban olvasván, hogy a magyar nyelvmívelő társaságnak felállítása iránt ugyancsak végzést hozott ns. Erdélyország. E jeles dolognak első előmozdítói között kétség kívül az én kedves barátom uram is lévén, annál érzékenyebb volt örömem, mennél nagyobb dicsőségnek, boldogságnak tartom oly nagy érdemű hazafiaknak szíveségeikkel dicsekedhetni. Igen szeretnék iránta bővebb tudamást venni.” „A magyarországi társaságból nehezen lesz valami a jövő diéta előtt. Ismételtén kéri Aranka szigorú bírálatát mert ő „jó poéta” akar lenni, vagy ha az nem lehet, inkább — semmi.”

„Nincs alábbvaló teremtmény ítéletem szerint a tudós világban egy versfaragónál, kinek sem íze, sem bűze. Azért szeretem én magamra nézve is a kemény, de értelmes krízist. Kedves barátom uram pedig competens bíró.”

Az október 3-iki levelében ismét az erdélyi nyelvmívelő Társaságról érdeklődik. 1792. április 13-án pedig panaszkodva írja, hogy az udvarnál fel akarják adni a franciaországi változásokra írott verse miatt. Egy „Frangyepán” c. verset is küld levelében, de nagyon kéri Arankát, hogy azt ne mutassa meg senkinek, mert „hamis az ember míg eleven.”

Következő két levele semmi különöset sem foglal magában, da annál érdekesebb az 1793. február 10-éről írott levél, melyet egy hónapos bécsi útja után írt.*

1793. március 19-ikéről írt soraiban Bacsányi ismét a múlt levelében küldött versei iránt érdeklődik. „Igen nagy nyughatatlanságban vagyok utolszori levelem, vagyis inkább

*) Ezt a levelet a a rózsakeresztesekről írott fejezetben már ismertettük.

az abban küldött versek miatt. Ártalmamra lehetnének, ha el találtak tévedni. Kérem azért, méltóztassék tüstént felelni, s tudtomra adni ha kezéhez vette-e, vagy sem? Veszedelmes a mi állapotunk itten. A józan észnek mindenkori ellenségei új erőre kapnak. Egész spanyol inquisitiót akarnak behozni”. „Személyem ellen különösen agyarkodnak s minden módot elkövetnek, hogy árt-hassanak.” „A darázs vesztét érezve csíp legmérgesebben. Szomorú állapot, hogy a magyar litteratúrának ezer meg ezer akadályait oly nehéz elhárítani. A setétségnek apostolai az ész ellen fordítják minden erejüket, mert látva tapasztalják, hogy ezzel együtt terjed a világosság, ezzel együtt fejlődik ki a népnek észbeli tehetsége.”

Nemsokára 1793. április elsején ismét így ír a sötét korviszonyokra célozva: „elég egoista mondja ugyan: felix, qui latuit; én nem így gondolkodom, néha valójában sok és tehetős az ellenség.

„Nézd a régi homályra szokott sok, gyáva miképpen

Üldözi mindazokat, kikről a józan okosság

Élesztő tüze sugárit tündökleni látja!

Nézzed az ostobaság véres zászlóihoz esküdt

Vakbuzgók mi dühös — törekedve rohannak előnkbe.”

Bacsányi sorai az elmaradottság feletti kétségbeesés viszhangjai. A vérmérsékletében csendesebb Aranka ugyanilyen keserű szavakkal korholja a közönyt, a megnemértést és próbálja eloszlatni az erdélyi vezető rétegekre ránehezedő sötétséget. A magyar nyelv jogai melletti izgatása ép olyan forradalmi tett mint Bacsányi lángoló, zsarnokságot ostorozó költészete. Mindketten az ész és a haladás nevében előítéletek várainak lerombolására vállalkoznak. De útjaik nemsokára különválnak. Aranka megelégszik a világot formáló nagy események szemlélésével. Könyvei és a

tudomány fellegvárába visszavonulva még barátaival se igen meri a francia forradalomról alkotott nézeteit közölni, csupán saját magának jegyzi fel a nagy események történetét és tesz rájuk megjegyzéseket.

Aranka Bacsányival folytatott levelezése az 1793. május 6-ikán írott levéllel megszakad. Úgy látszik Bacsányinak nem eshetett jól Aranka szigorú bírálata, mert erősen igyekszik védeni stílusát és verseit. Hivatkozik az ízlés sokféleségére és kéri, hogy az „Európai hadakozás”-ról küldött versét égesse el. Ragaszkodik elveihez és büszkén jelenti ki „én nagyon szeretem az igazságot mind feltalálni, mind kimondani.”

Ezek Bacsányi utolsó ismert szavai Arankához. Nem-sokára az igazság „megtalálása” és „kimondása” börtönbe juttatja őt. De vele börtönbe jutnak a legjobb, legigazabb magyar írók: Kazinczy, Verseghi, Szentjóni Szabó László és Hajnóczy is. A vérmező komor síkján vérbefojtódik a „franciául gondolkodó” hazafiak tragikus kísérlete: a Martinovics összeesküvés. Aranka legjobb barátai s köztük Kazinczy és Bacsányi hosszú időre börtönbe kerültek és nyomukban a némaság lesz úrrá az egész országban. De Aranka most is továbbfolytatja munkáját: szervez és izgat a magyar irodalom ügyéért, kutatja nyelvünk és történelmünk régi emlékeit és az erdélyi magyar kultúrtörökvések intézményesítésére törekszik. Kiábrándulások természetesen őt is érik úgy az eszmék, mint az emberek részéről. Nem hisz többé az emberiség megújításában a haladás diadalában, úgy mint eleinte fiatalon, a francia forradalom hajnalán. Most már ő is a vért és pusztulást látja és az elbukott európai forradalom kiábrándítja Rousseau nagy egyenlőség gondolatából is. A világtörténelem izgalmas eseményei Aranka előtt bebizonyíthatták költőtársának nagy igazát, aki

a háborúba induló Európa fegyvercsörtetése közben bátran ki merte mondani „hogyan az ész művében van az érdem”, „nem a győző karban, nem a vad elmében”.

De mindhiába, hasztalan kiált fel a költő „Ó népek? mi lesz belőletek”. Az ész és a költészet fellegrárai éppolyan önmaguk építette börtönök, mint a bátrak jutalma: elhallgattatás, börtön, vagy halál. És mégis Európa végzetes örvénylésében annál szebb és tiszteletreméltóbb azoknak a Kazinczytól várt „jobb lelkeknek” működése, akik vezérük kufsteini váragsága idején se csüggedtek el, hanem védtek, ápolták az uralkodó önkényuralommal, a közönnyel szemben is a magyar nyelvet és ezen át a magyarságot. És mialatt Parisban a guillotine alatt hullanak el a régi uralom hívei, addig Erdély templomot épít művelődésének. Létrehozza az első magyar színházat és intézményt teremt a múlt és jelen feladatait vállaló tudósoknak. A Nyelvművelő Társaság a zavart és ellenmondásos kor erdélyi közművelődési törekvéseinek egyetlen eredménye. A feladatok nagyságához képest kicsi és erőtlenséggel, de a történelmi idők nehézségeit és az emberek közönyösségét illetően mégis csak bátor kezdeményezés az irodalmi és művelődési problémák megoldásának rendszeres és tudatos megszerzésére. Kiindulópontja a későbbi Erdélyi Múzeumnak és hogy e nagy gondolat nem tudta a remélt eredményt elérni az rajta kívüli tényezőkön múltott.

Bacsányi János Arankával folytatott levelezése éppúgy kettészakad a Martinovics összeesküvés leleplezése után, mint ahogy a börtön némasága tesz hosszú időre pontot Kazinczy reformátori tevékenységére is. Bacsányi Verseggyel, Szentjóni Szabó Lászlóval és Kazinczyval együtt várja a kiszabadulás óráját, de a hosszú börtön kiszakítja közülök és az élők sorából Szentjóni Szabó

Lászlót. Közben a világ is nagyot változik körülöttük, A francia forradalom romjain Napóleon császársága épül fel és Bacsányi aki elsőnek szabadul ki fogoly íróársai közül a nagy francia imperatorban sejtí nemzete felszabadítóját. Lefordítja magyarra Napóleonnak a magyarsághoz intézett kiáltványát, de a várt viszhang elmaradt. A fáradt és öntudatlan nemzet főurai és nemesei osztályérdeküket követve ismét a Habsburg császárság mellé állanak és nemesi insurrectióval felelnek az újkor legnagyobb hadvezérének-baráti felszólítására. Bacsányi kénytelen Napóleon seregét-követve otthagyni hazáját és Parisban telepedni le, ahol nyugdíjat élvez. Valószínűleg itt érintkezett az akkori francia főváros szabadkőműves köreivel, legalább is erre mutatnak a párisi tartózkodására vonatkozó kortársi feljegyzések. Biztonsága azonban nem sokáig tart. Napóleon leverése után őt is elfogják, nagy pör indul ellene, tevékenységéről részletesen be kell számolnia, de a törvényszék kedvező ítélete után sem szabad élete végéig száműzetési helyét Linzét elhagyni. Túlélve kortársait, elfelejtve és elhagyatva nemzélétől és embertársaitól hal meg Linzben egy jobb kor küszöbén, amelyet eszméivel ő is előkészített, de meglátni már nem tudott.

Nagyváthy János szintén a szabadkőművesek közé tartozott. Kazinczy Arankához írott levele említi munkáit azzal a megjegyzéssel, hogy ő is „kőműves”. Életét és működését alaposabban még nem dolgozták fel, de az eddig; róla írt tanulmányokból és főként Ballagi értekezéséből elég tisztán áll előttünk alakja.¹⁾ A felvilágosodás egyházellenes szellemét tükrözi vissza a papokról írt verse:

*) Lásd Ballagi Aladár: „Nagyváthy János élete”. Könyvismertetés. Irodalomtörténeti Közlemények 1891.

„Édes embertársam! Értsd meg létedet
 Ne add árendába a papnak eszedet
 Gondolkozz, vizsgálódj; erre való az ész;
 Aki vakon hiszen, papnak számára lesz”.

Életére és irodalmi munkásságára vonatkozólag Kazinczy leveleiben sok értékes adatot találunk. Aranka-val folytatott levelezése pedig nagyrészt kiadatlan. Valószínűleg szabadkőművesi kapcsolatai hozzák közel őt az erdélyi nyelvmívelőkhöz.

Ráday Gedeon egyike kora legnagyobb szabadkőműves egyéniségeinek. Kazinczy Ferencz írói jellemének kialakulására és a korszak magyar irodalmi törekvéseire jelentős hatással volt. Róla írta később a hálás Kazinczy: ¹⁾ „el volt végezve s nagy részben azon veszélyek emlékezete miatt, melyekben atyja oly közel volt az elsülyedéshez, hogy ő minden idejét tanulásban éli el s erejét egészen a nemzeti műveltség emelkedésének fogja áldozni”.

Ráday tanulmányait Frankfurtban végezte Hazajövet birtokán Ladányban telepszik le és minden szabad idejét könyvek olvasásának szánja. ²⁾ Óriási könyvtára és szeretetreméltó egyénisége messze vidékről is barátokat vonzanak kastélyába, amelyik lassanként irodalmi központja és találkozó helye lesz a magyar irodalomért lelkesedő fiataloknak.

Ráday Gedeon életét a szakadatlan önképzés, tanúias és javítaniakarás vágya tölti be. Olyan korban él amikor hazánkban a nemzeti öntudat gyerekcipőben jár, a felvilágosodás eszméi pedig csak lassan és óvatosan törnek előre. Voltaire, Rousseau és az enciklopédisták művei

¹⁾ Nemzeti Könyvtár XXX VI. kötet 25-ik olda.

²⁾ Váczi János: „Ráday Gedeon” Irodalomtörténeti Közlemények 1891.

csempészáruk még, de megízlelésük lelkeket hódít már meg és ejt rabul. Érdekes véletlen, hogy a szociális változások szükségességét hirdető és az emberi társadalmat alapjában megváltoztatni akaró írók hívei elsősorban arisztokraták és nagybirtokosok és csak később és kis részben lecsúszó félben levő nemesek, akiket inkább a divat, mint a meggyőződés sodor a lelki és társadalmi forradalmakra vágyakozók táborába.

Ráday Gedeon nem tartozik a felvilágosodás híveinek ehhez az elégületlen és forradalmi balszárnyához. Ő inkább a tudós enciklopédista típusa, akit minden érdekel, de elsősorban a tudomány és irodalom klasszikus munkái. Életének, ifjúkorának és lelkifejlődésének jó része a század sivár évtizedeire esik, a nagy közöny és a tespediség idejére, amikor a jobb kort várok és a szellem harcossai számára legbiztosabb menedéket a könyvek és a magány látszottak nyújtani. Mindkettő gondolatokat és tetteket érlelő elefántcsonttorony, ahová nagyon sok őszinte és mély lélek menekül e században; némelyek pihenni, mások az új harcra erőt gyűjteni. Ráday is ilyen „nyugatos” magyar, aki külföldi tanulmányútjai után hazajön álmokai és terveket temetni és magával hozza azt a Németországban szerzett kielégíthetetlen lelki szomjúságot, ami egész életén át új és új dolgok megismerésére hajtja. A politikai életnél sokkal jobban érdekli őt a szellem világa: könyveket gyűjt és barátokat keres, akikkel gondolatait kicserélhesse. Egyik legfőbb törekvése megszerezni minden magyar könyvet, amit e század közepéig írtak. Péceli kastélya tele van nemcsak a kor magyar íróinak, de a külföld népszerű szellemi vezéreinek is az alkotásaival. Könyvgyűjtő szenvedélye és később szabadkőműves összeköttetései hozzák őt össze a kor jelentősebb magyar íróival

és bár ő maga is ír, szerénysége visszariasztja a szerepléstől, verseit később gyűjtik össze mások, kiadásukat, sikerüket ő már nem érthette meg. Ráday Gedeon nemes lelkületét nemcsak az a szerénység jellemezte, ami megakadályozta írói törekvései teljes kibontakozását, hanem az az önzetlen és hiúságtól ment segíteni akarás, aminek számtalan emléke maradt ránk. Bod Pétert korszakalkotó „Magyar Athaenasának” megírásában könyvtára egész magyar anyagának a rendelkezésére bocsájtásával segíti elő, Kazinczyt pedig tanácsokkal látja el, buzdítja, pártfogásába veszi. Író társai viszont bibliofil szenvedélyének kielégítésében állanak rendelkezésére Bod Péter Kazinczy Ferencz, Barothi Szabó Dávid és Bacszányi János lelkesen gyűjtik könyvtára számára a ritka magyar könyveket. Így válnak kölcsönösen egymás segítő társaivá és Ráday kastélya anélkül, hogy akarná irodalmi, szellemi központtá nő ki. Első ismert verseit 1735-ben írja. Az emberi élet és az elmúlás problémái izgatják. Költeményeiben inkább a németeket, mint a franciákat követte. Legtermékenyebb korszaka 1760—70 közé esik. Többek között megkísérli lefordítani az Aeneist és átdolgozza a Zrinyiászt.

Műveiből a 1787-iki Magyar Múzeum és később az Orpheus közöl szemelvényeket. Ráday Gedeon szabadkőműves volt. Nevét nemcsak a felvidéki, de a pesti páholyok látogatási könyvei is említik, de sajnos nem tudjuk, hogy hol és mikor vették fel. Kazinczy 1782—83-as pesti tartózkodása alatt jut még szorosabb barátságba vele, akkor amidőn a tudós Ráday II. Józseftől báróságot kapott. Ráday nézetei, politikai elvei, emberbaráti szándékai nagy hatással vannak Kazinczyra és nagyon valószínű, hogy a szabadkőművességről alkotott jó véleménye is ekkor kezd kialakulni, Kazinczyra való mély hatását élet-

rajzírója Váczi jellemzően a következő szavakban foglalta össze: Ráday Kazinczy „mintaképe” volt de „nemcsak a híres ember, a külföldi és hazai költészetben járatos és fejlett ízlésű esztétikus, nemcsak a roppant olvasottságú műkedvelő, a fordító, a levelező, a formalizmus nagy hive, a külforma gazdagítója vonzotta a hasonlóan roppant fogékonyságú ifjú Kazinczyt, hanem az ember finom és gyöngéd modora, a férj példaszerűsége, az atyja kegyessége, a jó barát hűsége s az alattvalók nemes szívű ura is. Sohasem felejtette el Kazinczy azt az órát, melyben 1772-ben mint sárospataki diák először látta Rádayt.”

Miként Rádayt és Nagyváthit úgy Verseghyt és Kármánt, vagy Cornidest és Földi Jánost is tárgyalhatnánk a felvidéki szabadkőművesekről írott fejezetben. Egyrészt életük és írói munkásságuk, másrészt baráti és írói összeköttetések egyaránt kínálkozó alkalmat nyújtanak a Kazinczy csoporttal való együttes tárgyaláshoz, de miként Kazinczy nemcsak a felvidéki páholyokban dolgozik, ők is több „keleten” fejtenek felváltva szabadkőművesi munkát ki, ezért a velük való foglalkozást és jellemzésüket inkább a pest-budai páholyokkal kapcsolatban fogjuk elvégezni. Hiányos szabadkőművesi tevékenységük így több oldalról kap majd megvilágítást.

Írók a pest-budai szabadkőműves páholyokban

Mialatt Bécsben, Nagyszébenben és a Felvidék egyes városaiban megindul a szabadkőművesi élet, az ország belső részeiben, a nagy magyar Alföld és a Dunántúl városaiban még csak kísérletezések folynak új páholyok alapítására, a „testvéri lánc” „Bővítésére. Legtöbbször Pesten próbálkozik néhány már másutt felvett „Testvér” „új lángot” gyűjtani, kísérletük azonban az ötvenes és hat-

vanas évek derekán kudarcot vall. Mindössze egy katonai páholy tud ideiglenesen megalakulni, de tagjait és működését alig ismerjük. Abafi* szerint 1768-ban ebben a pesti katonai páholyban avatják „inassá” Le Claire francia ezredest és a később oly híressé vált Niczky István grófort. Egyéb emlék e rövid életű páholy működéséből nem maradt ránk. Gróf Niczky István szabadkőművest működése már inkább ismert. Nevével már talákoztunk a Draskovich életével és rendszerével kapcsolatban. Niczky egyike kora legtehetségesebb magyar emberbarátjainak, aki már 26 éves korában 1773-ban helytartósági tanácsos, majd Körösmegye főispánja. Sajnos felfelé ívelő pályáját korai halála szakítja ketté, de 1777-ig, halála évéig is sokat dolgozik Draskovichal együtt egy a hazai viszonyokhoz szabott, a magyar körülményeknek megfelelő szabadkőművesi rendszer létrehozásán. Ő képviselte a páholy-szövetséget a polgári hatóságokkal szemben, mialatt Draskovich ugyanezt a képviseletet a katonai hatóságoknál látta el. Draskovich már fentebb részletesen tárgyalt „magyar” szabadkőműves rendszerét, a *Latomia Liberae Hungariae*) csak Niczky segítségével tudja megteremteni, akivel hazájába való visszatérése után lép szorosabb barátságba. Látja Niczky törhetetlen hitét az emberek megjavítani akarásában és a két barát, a két rokonszemtől lelkesített „testvér” teljes erővel lát a nagy munkához; a magyar szabadkőművesség szerintük örökké tartós „várának”, „templomának” felépítéséhez. Vájjon sejtették e, hogy a nagy buzgalommal felépített vár álomkastély csupán, utópia, amit az élet és a társadalom igazi nehézségeivel nem számoló optimista lélek fest ábrándként

*) Abafi Lajos. A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest 1900, 35-ik oldal.

önmaga biztatására, mások lelkesítésére a képzelet egére. Elgondolásuk első közös alappillére a „független, önálló magyar szabadkőművesség” volt. A későbbi lépés már nehezebb: programot adni, fáklyát gyűjtani a felvilágosodás eszméin felnövő szabadkőművességnek ■ és kiterjeszteni a szövetség munkáját a páholyokon kívülálló „profán” világra is. Ezt a programot: a humanizmusnak magyar talajra alkalmazott kódexét adja a „Latomia Libertatis Hungariae”: a XVIII-ik század végének torzón maradt nagyszerű társadalommegváltó kísérlete.

Draskovich és Niczky rendszere döntő jelentőségű a magyarországi páholyok életében. Ezt a rendszert veszi át a budai szabadkőművesség is, ahol minden valószínűség szerint már a hetvenes években megalakul a „Nagyszívűséghez” (Magnanimitas) címzett páholy. Pátensét Mecklenburg herceg közbenjárására a londoni nagypáholy adta ki*). Abafi szerint a páholy már 1775-ben, tehát megalakulása után nemsokára áttért a Draskovich rendszerre. A „Nagyszívűséghez” kalapácsvezető főmestere 1776-ban Jeszenovszky kapitány volt, aki mögötte ekkor már ismert szabadkőművesi tevékenység és rózsa-keresztesei múlt állott. Jeszenovszky meghonosítja Pesten az alkímiát és a főváros környékén, valószínűleg Pom azon laboratóriumot létesített. A páholy élelének Draskovich pesti tartózkodása ad nagy lendületet, aki 1776-tól 78 közepéig jóformán egész munkásságát a szövetség megerősítésére szánja. A pesti páholy tehát Abafi szerint „minta-páhollyá” kezd átváltozni. Kazinczy szavaival élve a páholy célja az, hogy „minden jobb vármegyének minden jobb fejei oda kapcsoltassanak a felvétel által és hogy ezek a

*) Abafi Lajos. A szabadkőművesség története Magyarországon; 102-106.

föld savai készítsd el az elméket a vallásbeli tolerancia-tanításának elfogadására s gyakorlására ... A lózsi derekasan boldogult feltételében s talán nem volt vármegye az országban, mely a maga jobb fejei által összecsalódásban nem állott, ahova annak jóltevő világa nem sugárzott. Midőn József a maga tolerancia-e dictumát kiadta, a Draskovich Józsi már előkészítette volt az elméket, s amit József rendel, az a kőművesek gondolkozásához képest kevés is volt”.

Draskovich a pesti páholynek nagy jövőt és jelentős hivatást szánt. Azt remélte, hogy a fejlődő országaközpont rövidesen a szellemi élet vezető embereit is magához fogja vonzani; irányt és utat szab az ország többi részeiben külön-külön működő szabadkőművesi tevékenység számára. Számítása alapján véve nem volt elhibázott, de a fejlődés üteme Budán és Pesten még nem oly nagy, hogy e terv, a Draskovich által elgondolt mintapáholyt és annak eszményi programját illetőleg megvalósulhatoli volna. Természetesen úgy Draskovich, mint a többi „testvérek” mindent elkövetnek céljuk elérése érdekében: Buda és Pest legkiválóbb közéleti férfait, tudósait” bevonják munkájukba és a vidékről, sokszor egészen iávoli megyékből is igyekeznek új tagok bevonásával kiszélesíteni a „testvéri láncot”. A vidék és a Pest közötti nagy távolságon kívül sok más akadály volt. Nagy baj a testvérek szétszórtsága is magában a fővárosban, amelyet a hidak nélküli Duna választott ketté, megnehezítve különösen télen az egymással való érintkezést. A Buda és Pest közötti földrajzi és közlekedési nehézségek okozta távolságot áthidalandó létesítenek a főváros „testvérei” Budán „új fiók” páholyt, amely egyelőre bár, de megoldani látszik a legégetőbb problémákat. Így tehát a hetvenes évek végén

Buda és Pest szabadkőművesei két táborra szakadnak. Az egyikben: a pesti páholyban marad Draskovich vezetésével Jeszenovszky kapitány, Draskovich Samu, tábornok, báró Dávidovics Pál, tábornok, Faletti Batzenheim és Szentiványi József kapitányok, Persz Nándor főhadnagy, gróf Haller József helytartósági tanácsos, később krassói főispán, Szily József, megyei assessor, később alnádor, Puky László alispán, gróf Hegboch ezredes, Barics Béla, egyetemi tanár és még tizenöt testvér (1. Abafi könyvét, 104).

A budai páholy kalapácsvezető főmestere Orczy József volt, az úgynevezett Orczy-kert, a mai Ludovika akadémia megalapítója. Ide tartoztak gróf Klobusiczky József helytartósági tanácsos, később fiumei kormányzó, báró Splény József koronaőr, gróf Batthányi, báró Schaffrath Lipót piarista és egyetemi tanár, Farkas Antal, földbirtokos, azelőtt testőr, Philadelphi Máté orvos, Bernáth László, Rátonyi Gábor, Pogány Adám és Diez d'Aux Alfred. A páholy már az első évben 28 taggal rendelkezett. A következő évben találkozunk még sok kiváló magyar és néhány délszláv közéleti férfi, tudós nevével. Ilyenek voltak Ragályi István, Kollár Adám, Király Miklós, Doloviczényi Sándor, Vujánovszky István, gr. Szapáry Pál, Erdődy Lajos, Máriássy István és Millivoin György.

A pesti páholy éléről 1778-ben elkerül a harctérre menő Draskovich. Helyét gróf Haller József foglalja el, aki alatt tovább fejlődik a páholy, új tagokkal szaporodik a „testvéri lánc”, de pontos működését a rá vonatkozó okmányok elveszése miatt homály fedi.

A Draskovich páholyban erős hazafias szellem uralkodik, de ez az öntudatra ébredt nacionalizmus humanizmus zászlók alatt jelentkezik, más nemzetek értékeit

tiszteletben tartó, magáéra büszke érzésekkel végzi szabadkőművesi hivatását. Nem volt tehát igaza az eperjesi Rózsakeresztes körnek akkor, amidőn Pest és Buda szabadkőműveseit féltette az államellenes irányba való eltolódástól

1780-ban Abafi szerint a budai páholy feloszlik és a pestivel olvad ismét egybe. A nyolcvanas évek nagy szabadkőművesi eseményeit (osztrák tartományi páholy, József császár korlátozó rendelete 1785-ből) már az előző fejezetekből ismerjük: ezúttal csak a pesti páholyra való hatásukat fogjuk vizsgálni. Gróf Pálffy udvari kancellár például 1784-ben Pászthory Sándorhoz intézett levelében a következőkben foglalja össze a szövetség célját: „Szövetségünk feladata, hogy testvéreink között fentartsa és szítsa a fenkölt és hazafias szellemet, melynek elnyomása a nép többi rétegeiben el nem maradhat. Mint jó hazafiak tartozunk édes hazánknak azzal, hogy gondosan megőrizzük magunk közt ezen hazafias érzelmek csiráját és a nemzet csemetéit, melyek mihelyt kedvező alkalom nyílik, gondozzák, visszaállítják és terjesztik ugyanazon érzelmeket, melyek a magyar népet mindez ideig jellemezték”. Pálffy tehát a „hazafias” szellemet hangsúlyozza és így nem tesz mást, mint ügyesebb és diplomatikusabb formában esemélyszi be a „testvérek” lelkületébe az állam iránti hűség: gondolatát. Szerinte a szabadkőművesek „hazafias” gondolkodásuk és tevékenységük révén fognak majd „az utódkor” előtt „mint egy jeles nemzet helyreállító elismertetni”. József megszorító intézkedései, amiket Pálffy tudat a páhollyal, inkább a rózsakereszteseket, illuminátusokat, továbbá a kisebb helyeken működő páholyokat érintették. Pest és Buda szabadkőművessége tovább fejlődik. Megerősödését elősegíti a budai fiók-páholy megszűnése is. A nyolcvanas évek elején harc tör ki a tagok sorában. E harc, amelyet

a Draskovich rendszer hívei és ellenzői folytattak egymással, végül egy új páholy alapításához vezet, amely Budán 1781-ben létre is jön. 1782-ben „nagy kitüntetés” éri a pesti szabadkőműveseket. Abafi szerint Oroszország trónörököse, a későbbi I. Pál cár meglátogatja a páholyt. Mi sem természetesebb, Buda és Pest „testvérei” díszes és előkelő fogadtatásban részesítik a ritka vendéget és minden tag (akkoriban 78 volt a létszám) jelenlétével ünnepelte a leendő cárt.

A páholy élén 1783-ban is Orczy és Splény főmesterek állottak, mellettük helyettes főmester volt a piarista Schaffrath, szónok Barics egyetemi tanár. A páholy munkájához csatlakoztak még Máriássy József, báró Ráday Gedeon, Fáy Abrahám, báró Podmaniczky László, Laczkovich János huszárhadnagy, a későbbi „Marínovics összeesküvés” egyik feje, Kovachich Márton tudós, báró Brigido Mihály kanonok, majd szepesi püspök és Martinovics Ignác. Kívülök természetesen évről-évre nő az új *tagok* száma, ügyvédek, képviselők, katonák, írók, iudósok és néha egy-egy kalandor is bekerül az egyre szélesedő szabadkőművesi „láncba”.

A pesti páholy tagja lehetett még Katona István, a kitűnő történész és Hajnóczy István is, akikről tudjuk, hogy szintén szabadkőművesek voltak.

A páholy összetétele meglehetősen egységes és harmonikus volt. Fellendülését és hosszú időkre terjedő virágzását éppen ennek a szellemnek köszönhette, amelyet ihletett lélekkel és ügyes diplomáciai érzéssel Draskovich maga honosított meg. Abafi szerint gróf Széchenyi Ferenc, Széchenyi István apja is e pesti páholytak lehetett a tagja.

1784 augusztus 24-ikén „Az első ártatlansághoz”

néven Pozsonyban páholy alakul, ahonnan 10 Budára áthelyezett „testvér” magával viszi egy új, de hasonló nevű páholy alapításának gondolatát.

Így jön létre 10 magyar és német szabadkőműves közreműködésével a budai „Első ártatlansághoz” címzett páholy.

A páholy élete és működése lassan kezd kibontakozni: 1785-ben mindössze hét munkát tartanak a „testvérek”, akiknek egy része látva a közönyösséget, a pesti páholyhoz szeretne csatlakozni és a két páholy egyesülésének gondolatát veti fel. A tervet eleinte mindkét páholyban tetszéssel fogadják, de az egyesülés egyelőre mégis elmarad.

Ugyancsak Pesten a nyolcvanas évek elején más páholyalakítási kísérletekkel is találkozunk. Ezek közül sikerre vezetett az a próbálkozás, amely Murusi Sándor nevéhez fűződött. Mavrokordat Murusi a moldvai fejedelem öccse Nagyszebenben lép be a szabadkőműves szövetségbe és annyira megszereti az erdélyi kormányzóság akkori fővárosát és a „testvéreket”, hogy végleg Erdélyben akar letelepedni. Néhány évi ittartózkodás után azonban rendezetlen anyagi viszonyai és a páholyban körülötte kitört személyi viszálykodások miatt kénytelen új működési területet keresni. Így kerül Murusi a nyolcvanas évek elején Pestre. A hercegi ranggal rendelkező Murusi Sándor rossz anyagi viszonyok között él Pesten is, de azt reméli, hogy a szabadkőművesség révén csak ki tud majd szorult helyzetéből vergődni. Itten Strohmayr Ignác segítségévet nagyon sok olyan szabadkőművessel ismerkedik meg, akik a magasabb, úgynevezett skót fokok elérését óhajtották; céljuk érdekében pedig áldozatoktól sem riadtak vissza. 1782-83-ban Murusi így tett lovaggá számos olyan „testvért”, aki saját jóhiszeműsége és hiúsága áldozata lett.

Murusinak joga volt bárkit lovaggá avatni, hiszen erre Hesseni Károly hercegtől nyert felhatalmazást, de már törvénytelenül járt el akkor, amidőn egy új, úgynevezett „legmagasabb fokot” alkotott, amit pompázó szavakkal „Eques professusnak” keresztelt el. Ugyancsak jogtalanul szedte és pusztán egyéni célokra használta fel a rendkívül magas és még e korban is szokatlan lovagavatási díjakat.

1782 október 11-én Murusi és Strohmayer elhatározták, hogy templomos rendszerű páholyt alapítanak és azt „Szent Sándor a három ezüst haranghoz” névre keresztelik. A páholy alapítását követő időkben lázas kereséssel folyik az új tagok toborzása. Hetekig tartó keresés után mindössze Wieninger Tádé volt bécsi titkosügynököt tudniák ügyüknek megnyerni. Strohmayer is titkos rendőrségi ügynök volt és így a három kalandor jól érezhette magát a rokonlelekekből összetevődő társaságban, amelyhez nemsokára mások is csatlakoztak.

1783 január 20-án tisztviselőket választottak, majd Murusi visszavonul és magának csupán a skót alapba fizetendő díjak kezelését tartotta fent. Ez az összeg elég jelentős volt. Közel félezer forintra rúgott.

A páholy működését csakhamar Murusi és Strohmayer versengése nehezítették meg. Mindketten egymás előéletét jól ismerve sokat ártottak nemcsak önmaguknak „titkaik” kifecsegésével, de a még csak lassan erősödni kezdő páholyoknak is.

A harc Strohmayer és Murusi között változatlan heveséggel dúlt. Gróf Bánffy György és Pálffy beavatkozása vet véget ádáz küzdelmüknek és végül Pálffy gróf vizsgálatot volt kénytelen elrendelni a két egymással veszekedő „testvér” ellen. A vizsgálat lefolytatásai a piarista Schaffrath báró a Nagyszívűséghez címzett páholy akkori főmestere vezeti le és e vizsgálat eredménye lesújtó.

Murusi magát Széchenyi Ferencet is igyekezett „magasabb” fokra emelni, de terve nem sikerült. A „legnagyobb magyar” atya Pálffyhoz fordult tanácsért, aki most már egyszersmindenkorra véget vetett Murusi üzelmeinek. A páholyt 1783-ban végleg feloszlatta.

Murusi Strohmayerral kibékült, de ez már mitsem segített sorsukon. Egy-két fokemelés még fentartotta neveiket, de 1790-ben megszűnik minden kereseti lehetőség Murusi számára, aki 1890-ben Szentpétervárra költözik a cári udvarba, ahol leányai udvarhölgyek voltak. *) Ezzel a kalandos életű, romantikus Murusi nem éppen szabadkőművesi pályafutása véget ér. Természetesen az általa alapított páholy is elpusztul, tagjai más páholyokba lépnek és emlékét is csak a dégi levéltár porosodó írásai tartották fent.

Murusi gyorsan megszűnt páholyával szemben hosszabb és virágzóbb élet várt a Pozsonyban 1784 augusztus 24-én alapított „Első ártatlansághoz” címzett páholyra, amelyet a „Biztonsághoz” tíz kivált „testvére” hozott létre. E tíz testvér Budára áthelyezése után magával viszi a páholyt is és törvényes formák között megindítja szabadkőművesi működését. A tíz alapító: Kroyher Ferenc, Stettner József, Nisnyánszky György, Tiszapatak Károly, Susierschütz Alajos, Gansé Lajos, Roller Kajetán és Krischanek, többnyire helytartósági tisztviselők vagy ügyvédek, akikhez később írók, egyetemi tanárok és más szabadfoglalkozásúak is csatlakoznak.

A páholy első munkáján megválasztja tisztviselőit, majd 1784 végén, december 7-én felveszi Mayerhoffer Antal

*) Murusinak közel negyven ismeretlen levelét kaptam meg a Erdélyi Múzeum levéltárában Kolozsvárt.

kamarai számtisztet. A páholy működésére károsan hatott József császár reform-pátense. 1785-ben csak 7 munkát tartanak a „testvérek” és már-már attól félnek, hogy az új császári rendelkezés véget vet minden szabadkőművesi tevékenységüknek. Ez a félelem azonban nem volt indokolt. A reform-pátens rengeteg rövidéletű páholy életének végét jelzi; az „Első ártatlansághoz” ezzel szemben váratlan fellendülését éppen az annyira rettegett rendeletnek köszönheti. A pátens értelmében most már Budán csak egy páholy működhetett; így a „Hallgatagsághoz” kénytelen beszüntetni tevékenységét, tagjai pedig csaknem kivétel nélkül belépnek az „Első ártatlansághoz” címzett páholyba.

1886 február 6-án csatlakoznak a páholyhoz: br. Ráday Gedeon, Kovachich Márton, Podmaniczky József, gróf Splény József, Jeszenovszky József és még vagy húsz „testvér”.

Az új tagokkal megszaporodott páholy a következő határozatot hozta:*) „Az a fájdalom, melyet minden szabadkőműves testvér érzett, megértvén a közelebb kibocsátott legmagasabb rendeletből, hogy ő felsége nem viseltetik irántunk azzal a bizalommal, mely rendünk legtisztább szándékainak megfelelne, csak azon fájdalommal hasonlítható össze, mely az ártatlanul vádoltnak szívét önként elfogja. A miénket még növelte ama szomorú következményekre való tekintet, amelyek rendünkre jövőre háromolhatnak a korlátozott terjesztés és bizonyos rendőri felügyelet folytán. Kétkedve állottunk tanácskozva, mily áldozatot hozunk a megszeghetetlen hűségnek, mellyel mint szabadkőművesek kétszeresen tartozunk legkegyelmesebb király úrik iránt. Végre

*) Abafi: „A szabadkőművesség története Magyarországon Budapest, 1900. 261—263. o.

győzött bennünk a szabadkőművesség szelleme; szemünk előtt lebegett a feledhetetlen kötelesség: a jót, habár kisebb körben is, cselekedni, egyúttal pedig eltölt az a meggyőződés, hogy legkegyelmesebb fejedelmünknek szünetlen bizalmunk és alázatosságunk világosabb tanúságát nem adhatjuk annál, ha azt a cs. k. kegyet: szabadkőművesi munkáinkat az állam oltalma alatt folytathatni, hódolatteljes hálával elfogadjuk és az elrendelt legmagasabb rendszabályoknak magunkat alávetjük.” A páholy határozatát a tagok névjegyzékével együtt a helytartósági elnökhöz küldték be. (Abafi könyve, 263.) Ugyancsak február 6-án új tisztviselekart is választ a páholy. Megválasztották Kroyhert főmesterré. Hallert helyettes főmesterré, Darvast és Aczélt felügyelőkké, Steltnert titkárrá, Podmaniczkyt szónokká, Királyt kincstárnokká és Mahlernt szertartásmesterré. A páholy élete 1785—86-ban fejlődést mutat, de a sok felvétel az egység rovására van és az ellentétek csakhamar kiobbannak. 1787 Január hó 5-én huszonnégyen (köztük Aigner, Splény, Darvas és Ráday) kilépnek. A kilépés nem jelentett teljes szakítást, mert elhatározzák még 1786 december 30-án, hogy ismét két páholyt alakítanak, de e két páholy a hatóságok előtt „egy testként” kell továbbra is szerepeljen.

Az ellentétek tehát a kettéválással ideiglenesen megoldódtak és a „testvérek” mindannyian a további békés együttműködést határozták el.

1787 április 18-án főmesterré választották Podmaniczkyt, aki alatt a páholy munkája határozottabb irányt nyer és több eredményt tud felmutatni. Ebből az időből maradt fenn néhány előadásnak is az emléke. Aczél a szabadkőművesség keletkezéséről, Lányi a rendi titkokról, Mahlern a testvéri szeretetről, Podmaniczky pedig a szimbólumokról tartott előadást.

1787—89 között ismét emelkedik a tagok száma. Ekkor lép be többek között Majthényi László alispán, Haliczky András tanár, Miskei Pál táblabíró, Berzeviczy Imre testőr és Madách Sándor nógrádi ügyész.

1789-ben újabb válság fenyegeti a páholy életét. Július 16-án, a Jánosünnep alkalmából Podmaniczky azzal az indítvánnyal állt elő, hogy „a mostani szomorú helyzetnél fogva a páholy egy időre pihentessék.” Javaslata mély megdöbbenést kelt és a „testvérek” elhatározzák, hogy „a páholyt jobb időre nyugodni hagyják”.

A páholy utolsó munkáit 1789. ....július 18-án és 21-én tartotta. Működése ezzel véget is ért.

A „Hallgatagsághoz” címzett budai páholy 1786-ban feloszlott; tagjai az „Első ártatlansághoz” címzett páholyba léptek. De az az egyesülés nem volt szerencsés, mert a két különböző szertartású rendszer hívei egymással nem tudtak megbarátkozni.

1787 január 5-én éppen ezért új életre kel az ideiglenesen „elatatott” páholy. Az újjászervezők között találjuk Aigner Tóbiást, Darvas Ferencet, gr. Haller Józsefet, báró Ráday Gedeont, Splény Józsefet stb. Ugyancsak itt nyernek felvételt báró Orczy László, Szén Antal, Czirják Mihály és Szapáry László.

A budai páholyokkal egyidőben a pesti „Nagyszívűséghez” címzett páholy is tovább dolgozik. Működését a reform-pátens eleinte károsan befolyásolta, de a helytartóság 1786 február 9-iki engedélye ismét lehetővé teszi a munkát. Az újjá élesztési tervnek leglelkesebb hirdetői az egyetem német tanárai és néhány lelkes .tiszviselő, akik mindenáron otthont akarnak teremteni a szabadkőműves eszmék számára Pesten is.

1886 március 16-án Pongrácz Boldizsáréknál több

„testvér” találkozást ad a páholy felélesztésének megbeszélése céljából. Ezen a megbeszélésen ott találjuk a későbbi páholy egész szellemi vezérkarát. Ott van Barics Béla egyetemi tanár, Laczkovics György, Pestmegye helyettes alispánja, Millivoín György görög lelkész, báró Schaffraht Lipót, a piarista gimnázium igazgatója, Kreil Antal, Hoffmann Lipót, Cornides Dániel és Koppi Károly egyetemi tanárok stb. Az összegyűlt „testvérek” közül huszonhárom kimondta, hogy feléleszti a nemrégiben megszűnt „Nagyszívűséghez” páholyt, hivatalos nyelvül pedig a németet fogadják el. A választások során Kreilt főmesterré, Hoffmannnt titkárrá, Schaffrahtot szónokká, Baricsot kincstárnokká és Cornidest szertartásmesterré választották meg.

Az ünnepélyes megnyitás (április 5) alkalmából Hoffmann tartott nagy beszédet a szabadkőművesség céljairól. A szövetség főcélja szerinte a „jótékonyság”. Ennek gyakorlásával szép feladatot teljesít a szabadkőművesség; a szerencsétlenséget, a nyomort, az ínséget enyhíti; a jutalmazatlan szorgalmat, a félreismert tehetséget buzdítja; az elnyomott és sanyargatott ártatlanságot oltalmazza; a hamisan vádoltat, az igazságtalanul elítéltet hatalmas ellenségei ellen védelmezi; a hatalmaskodó gonoszságot lefegyverzi; az igazság szózatával küzd a gáncsolás kígyónyelve ellen; a meghasonlott barátságot kibékíti és megszelídíti az elkecseregelt szíveket. „Ha nem kérkedő hazugság az, hogy tagjait a szabadkőművesség az erény mintáivá képezi a profánok számára, akkor a szabadkőművességnek kiváló buzgalommal kell az erkölcs és a polgári társaság kötelességeit teljesítenie. Az egyes ember mindig tehetetlen, csak az egyesült erő képes nagyot létesíteni. Ennélfogva mindenekelőtt szükséges a páholyban az egyetértés szellemét táplálni, hogy az humánus céljait elérhesse. Szükséges

továbbá a felvételeknél nagy szigorral eljárni, mert egyetlen rakoncátlan testvér képes a páholy belső nyugalomát megzavarni s a profán világ megvetését a szövetségre vonni”. (Abafi fentidézett könyve, 276-271. oldal.)

Az életrekelet fiatal páholy első tevékenysége a tagfelvétel. Új „testvérként” csakhamar befogadást nyernek gróf Trebitsch Lajos, Degen Dániel könyvkereskedő (aki később Martinovics rendőrkézre juttatásában jelentős szerepet játszik), Prónay Mihály stb.

A páholy szellemi életében ekkor Kreil és Liedemann járnak elől, mindketten a szabadkőműves eszmék őszinte hirdetői. 1787 március 23-án gyászmunkát tartottak Draskovich volt nagymester „örök keletbe költözése” alkalmából.

Kreil és Hoffmann között nemsokára viszálykodás törvén ki a páholy élete ismét válságba jut.

A Kreil és Hoffmann közötti ellentét lassan simul csak el, különben is Hoffmann kiábrándulások érik és elkedvetlenedésének őszintén kifejezést is ad. 1787 augusztus 17-én a páholy nyilatkozatra szólítja fel és kéri a nála levő jegyzőkönyvek és iratok azonnali beszolgáltatását. Hoffmann a szigorú felszólításra kénytelen válaszolni. Feleletében kifejti kiábrándulásainak okait és kijelenti, hogy a bécsi szabadkőművességben nem találta meg azt, amit keresett, ezért azt tervezte, hogy Pesten már nem fog semmiféle szabadkőművesi munkában résztvenni (Abafi fentidézett könyve, 283—284. oldal); a „Nagyszívűséghez” felhívásának azonban nem tudott ellentállani, ezért megpróbálkozott még egyszer bekapcsolódni a „testvéri láncba”, azt remélve, hogy Pesten talán meg fogja találni az eszményeinek megfelelő „baráti kört”. Azt remélte, hogy a szabadkőművesség „itt abban a helyzetben volna, hogy minden tekintetben jótékony munkásságát idővel egész Magyarországra kiter-

jeszhetné. Szapora anyjává lehet minden társadalmi erénynek, a tiszta erkölcsnek, a népszerű tudománynak és hasznos irodalmi ismereteknek. Példájává emelkedhetik a jóra való-ságnak, a szorgalomnak és a tudományos haladásnak, kivált az egyetemi hallgatóságra nézve”. Úgy látja Hoffmann, hogy az ő „eszméit” testvérei félreértették és őt „uralom-vággyal” gyanúsították meg.

Hoffmann levelét a páholy szeptember 3-iki munkáján olvasták fel. A tagok egy része neki adott igazat, legtöbben ellene foglaltak állást. A vitának az lett a vége, hogy az önrzetében megsértett Hoffmann és a hozzá csatlakozott néhány hive ideiglenesen „fedezést” kért és kivált a páholyból.

A pesti szabadkőművesség irodalmi hatása ezekben az években kezd erősen kibontakozni. Ezért az itteni szabadkőművesség külső történetét egyelőre félbeszakítva, Pest irodalmi életével és szabadkőműves íróival fogunk foglalkozni, akik egyre nagyobb számmal lépnek a szövetségbe és nevükkel, tekintélyükkel súlyt adnak a sokszor belső harcoktól, kicsinyes személyi küzdelmekről megrendített páholyéletnek. Az írók közül elsősorban Kármán Józseffel fogunk foglalkozni, akinek szabadkőművesi „sejtelmei” nagyszerű bepillantást nyújtanak nemcsak a kor egyik legnagyobb magyar írójának lelkületébe, hanem a „szövetség” Kazinczytól keresett „jobb lelkeinek” utópiakereső világába is.

Kármán József szabadkőműves „sejtelmeiben”, melyet „egy fiatalabb testvérnek a szabadkőművesi rend céljairól” írt, vallomást tesz a szövetség mellett.*)

„Mióta fiúból lassanként ifjúvá érlelődtem, — írja Kármán, — legkedvesebb gondolataim egyike az óhajtás

*) Kármán József művei. Kiadja Abafi Lajos. I—II. Budapest, 1880. Az idézeti rész a a második kötetben van.

volt: vajha a rend kebelében élhetnék, e szép lánc egyik szeme, a nagy gépezet egyik kerekecskéje lehetnék. Méltán mondhatnám, hogy ez óhajlás eszméletemmel egykorú; mert egyáltalában nem emlékszem azon percre, melyben az keletkezett; amelyben először gondoltam azt; nyoma gyermekségem legelső, legrégebb korában vesz el.

Örömet emlékszem ez időkről, s ki előtt nem kimondhatatlan édes és drága ez emlékezet? Már csak azon oknál fogva, hogy e gyöngeség oly általános és mondhatnám oly szeretetreméltó, talán nem volna egészen rosszalandó az az öröm, mellyel szívem titkos történetének e részét a renddel való tekintettel előadom; de ezt nem teszem önzésből, eszmém elemzéséhez, fogalmaim világosabb megmagyarázásához tartozik, ami nélkül majdnem nevetségessé válhatnék. Már általában nem közömbös, legalább az én szememben, ami csak távolról is érinti a szív történetét. Rám nézve legtanulságosabbak voltak azon órák, melyeket ennek tanulmányozásában töltöttem”. Ezután leírja Kármán, hogy szellemidézéssel is foglalkozván, lelke a „titkok” befőgadására elő volt készítve. Bár — írja — e szellemidézéssel kapcsolatban „mindent összekapkodtam, ami e tárgyra vonatkozott, buzgalommal, sőt imádattal olvastam el minden könyvet, mely ezt tárgyalta s melyhez hozzá férhettem — és a végén annyit tudtam, mini kezdetben”.

„Ez időben eshetett, — írja, — hogy homályos értesítést nyertem egy társaság létezéséről, mely oly titkokat őriz, mik a beavatatlanra nézve hozzáférhetetlenek. Láttam férfiakat, kiket általánosan tiszteltek, olyanakul ismeretessé válni. Láttam e férfiaknál képeket, ábrákat, melyek azt még valóbbszínűbbé tették, és melyeket némi tisztelettel megbámultam. Egy most is még élő, mély belátású férfiú, kinek közelébe jutottam, és kinek házában ez időben né-

hány hetet töltöttem, zárt ajtók mögött szorgalmatoskodott. Ez amannak létezését még bizonyosabbá tette előttem és még élénkebbé óhajításomat, annak valaha tagja lehetni.

Ez óhajítás azonban ez időben csak a rejtelmesnek kedveléséből, a titkok utáni vágyból származott.

Később, midőn szülői házam magános köréből, és iskolai barátim kis világából ki mertem lépni, nagy válságon, fordulaton mentem keresztül. A való világban sokkal többet találtam, semmint ott rejtett kuckómban sejtettem volna, egy nagy város szórakozásai, az új látvány elfelejtetielem magányom képeit, melyeket a valóság elűzött . . . Az emberekkel való érintkezés tapasztalást adott és megkedvelteté velem a társalkodást; érettebb korom, ifjúságom megtanított a szerelemre, meg a szenvedélyes barátságra.

Az első pillanat mámora hamar röppent el. Túlcsigázott gondolkozásom módja nem lelt kielégítést a közönséges emberekben. Regények, melyekkel még mindig fel nem hagytam volt, jobb leányokat, nemesebb barátokat mutattak.

A rendről táplált homályos fogalmak mindinkább tisztultak. Benne a nemes emberek oly láncát láttam, minőket eddigelé hiába kerestem; hitvallásuk lévén a testvéri szeretet, melyet sehol se leltem. Megkettőződött óhajításom, e tiszteletreméltó körbe bejuthatni, mert szívem szükségévé vált, barátokkal bírni, kik azokul oly melegséggel viseltetnek, aminővel én az lehetni képzeltem, és minőkre addig sehol sem tudtam szert tenni. Emlékszem, hogy midőn felvételemkor kérdeztem azon ok iránt, miért kívánok felvétetni? azt feleltem: jó s nemes emberekkel óhajtok együtt élni. Óh, e feleletben annyi rokonérzés volt, melyet az a nyomaték, melyet rá helyezni iparkodtam, sehogys képes kifejezni.

Végre kiléptem az ifjúság korából, és beléptem a nagy társadalmi világba. Minden reményeim, melyeket a tapasztalatlan ifjú oly rózsás színben tud magának ecsetelni; minden kilátásaim, melyekkel magamat kecsagettem: mint feküdtek előttem feldúlva, összezúzva! Hivatás után fohász-kodtam, szoros rendeltetés után: — és sehol sem volt segítség”.

„Éreztem magamban ösztönt közreműködni, tévé kenyekdni egy új célért, résztvenni a nagy polgári társadalomban, és egyedül láttam magamat.

Ekkor e rendet, e nagy baráti szövetséget buzgalom-mai kerestem és megtaláltam. Nem vagyok képes kifejezni, mit éreztem, midőn megtaláltam, már az első napon áldottam azt, aki belé vezetett.

Kíváncsiság, mely a legtöbбекnél az első vezető s az első indok szokott lenni a belépésre, az előbbiek-nél fogva legcsekélyebb részét képezte óhajításomnak, és csak annyiban lehetett benne része, hogy titkokra nézve, melyeket találni reméltem és remélek: felvilágosítást véltem kaphatni. Megvallom, hogy a rejtelmes iránti előszeretetem még el nem hagyott; sokkal mélyebben és sokkal korábban vésetett az lelkembe, semhogy teljesen kiolthattam volna; csakhogy a jobb tapasztalás enyhítette s talán jobban vezette. Ez volt tehát első sorban, továbbá az igazi barátság, valamint az egyesült erő után való vágyakozás, ami engem vonzott.

Úgy hiszem, hogy e vallomásaimat előre bocsátanom kellett. Mert midőn föltettem magamban, hogy leírom sejtelmeimet a rend céljáról, előre kellett látnom, hogy a csatlakozás kikerülhetetlen, mivel a rend belsejéről még oly csekély ismeret valódi végcéljai helyett gyakran csak saját óhajításaimat fogom leírni; előre kellett látnom, hogy a tökéletes, a mélyebben beavatott gyakran mosolygani

fogja együgyűségemet; és hogy szemeiben másképp nem, mint ez őszinte vallomás által nyerhetek mentséget. Majdan, ha a sors engem abban részesít, hogy a világossághoz közelebb álljak, az együgyűségem fölött való mosoly nekem is üdvömrre és jótéteménnyé válhat, midőn a belépőnek óhajtásait a tökéletesnek jobb és biztosabb ismereteivel meg lesz engedve”.

Vallomását a szabadkőművesség társadalomjavító céljairól a következő szavakban fejti ki Kármán: „Az épület, melyen munkálkodunk, nem szükséges, hogy mindjárt hitetlenség vagy új vallás legyen: lehet azoknál jobb; nem szükséges, hogy az erkölcstelenség hajléka legyen, midőn az igaz erkölcs adta valódi boldogságnak temploma lehet. Az épület nem veszedelmes államfelforgatás, nem forradalom, habár hosszú évek során keresztül tett előkészítés által észrevétlenül javulást idéz is elő.

A tudományok országában, mely nagy tér a fölvilágosításra, a fölfedezésre! A régieknek hány ismerete élőtünk, újabbak előtt ismeretlen; ellenben ugyan mennyi az, mivel az újabbak többet tudnak a régieknél? Vájjon ezek titkos tanítás által, mely a régieknél oly közönségesen, sőt inkább mindig alkalmaztatott, nem vezethettek-e a mi szent rendünkre? Hátha ama sötét századokon át, midőn minden tudomány eltűnt, és a földet pusztá sötét csend fedte és amelyekbe épen sokan helyezik a rendnek keletkezését, hátha az lett volna a megőrző; és azután a letétemény gondviselője, ahol az emberiség genisai ölelkeznek és jobb tudományokat, mintegy kincset biztosságba letesznek!?

Arra nézve megegyeznek a vélemények, hogy nem minden tudomány való mindenkinek és hogy igazságok az általános használat, a nyilvános ismertetés által megszűnnek jótéteménynek lenni. Hátha tehát épen a titokzatosban rejtve

legnagyobb, leghathatósabb ereje? S az nem monopólium, hanem csak a szükséges óvatosság, ha a rend azokat csak kevesekkel és megpróbáltakkal közli.

Lehetnek (és aligha nem vannak is) titkok magánosok birtokában és lehetnek házukban is, amelyek, mihelyt ki nyilatkoztatnának, a háznak és magánosnak bukását maguk után vonnák. Nem lehet-e a rend is ilyféle titkok birtokában? Nem lehet-e, sőt nem kell-e, hogy keletkezésének, fejlődésének, viszontagságainak története e titkok közé tartozzék?

Sőt nevének is annak kellene lennie, de sőt még létezésének is. E föltevésből kiindulva, gyanításnak merek is kifejezést adni, melyet ha tévedek meg fog bocsátani a belátással bíró ember. Az első fokok titkai főleg a rend történetéből állanak, de belsejére nézve csak mintegy távol intést adnak. De vajon az első fokok feladata nem az-e csupán: megismerkedni a rend viszontagságaival, történetével? Valaha, midőn senki más, csak a felvétett tudott a rejtettek létezéséről akkor már az is nagy része volt a titkoknak, tudhatni, hogy léteznek és e szokást talán megtartották mai napig. Ami egyébként nagy nemes célról távol ujjmutatás adatik, az a tanoncra nézve érthetetlen.

E távol célokból más alárendeltek folynak ki. A minden emberekre kiterjedő jótékonyság nem annyira cél, mintsem tulajdonság, mint az erkölcsi tökély következménye, melyet a rend, tagjainál vagy feltételez, vagy elérni óhajt.

A testvéri szeretet nem annyira végcél, mint inkább az a szellem, mely a jelképekben a templom fölét törekvő szeretélangban oly szép kifejezést talál, a szellem, melynek mindenkit lelkesítenie kell; az utolsó végcél eléréséhez eszköz, a testvérülés és az egyesülés lényege.

Mind a kettő azonban azon értelemben, melyet valamely

cél természetéről fentebb kifejtettem. Mégis csak cél Csak arra, hogy jót tegyünk, hogy egymást segítsük és támogassuk, fölöttébb nagy lenne ez apparatus. De ezeket is kell céloznia, mert, ezek a rend természetéhez, consistentiájához tartoznak.

Itt alkalmazom a tanonc oktatás egy mondatát. „Itt az ember — úgymond — önnöntalálta, nem eltanult igazságokat lel”. Valóban lelünk nem is keresettebbé sőt nem is szándékozott célokat és előnyöket. A viszonyok különfélesége változatai számtalan alárendelt, levont célokat idéznek elő, melyek vagy esetlegesek, vagy helyiek, vagy pedig személyesek is. Egy nagy egész minden szempontból mindenkire nézve vonatkozásában más, anélkül azonban, hogy saját lényegéből veszítene.

Már-már hypothezisekbe és gyanításokba tévedek; minthogy azonban tőlem gyanításnál egyebet nem is lehet követelni, itt még egy fejtegetést kockáztatok.

Ugyan ama tételből magyarázom én ki a rendszerek különféleségét,, melyek rendünkben annyi meghasonlást és különbözést okoztak. Mindegyik más-más szempontot foglalt el, saját individuális viszonyaihoz képest, mindenik más-más utat vett de mégis anélkül, hogy veszélyeztetné az utolsó nagy végcél, hogy veszélyeztetné az egészet. Talán épen ez az, a mi tökéletességét inkább előmozdítja. Mindnyájan testvérek — mindnyájan egyforma testvéri szeretettel átka-rolandók.

Íme ennyit merész gyanításainkról! — Még egyszer! A tökéletes magasabbra emelkedett testvér nem fogja félre ismerni tiszta érületemet — testvéri nyájassággal fog engem gyöngéden helyre igazítani és együgyűségem fölött mosolyogva, tévedéseimet megbocsátani”.

Íme ez Kármán vallomása a szk.-ség mellett.

A dégi Festetich-levéltárban Kármán szabadkőművességére vonatkozólag az alábbi eddig teljesen ismeretlen adatokat találtam.

Kármán neve legelőször a dégi levéltár szabadkőműves anyagának 8~ik kötete 5-ik oldalán fordul elő saját aláírásával. Ez a jegyzőkönyv 5792 (1792) IX. hó 17-éről kelt. Az összejövétel célja: „Zu Gründung, und Eröffnung einer gesäizmässig, und vollkommenen neuen genannt zur Vereinigung.”

Kármán aláírását őrzik még a következő jegyzőkönyvek 1792. nov. 22, 1792 nov. 24. (ez utóbbin Sigray is részt vett.)

1794 VI. 13-iki tárgy „Aufnahme der Freyen Menschen Caspar Payor” felvételén ott van jóbarátja Kármán is. A jegyzőkönyv megőrizte Pajor mélyenjáró szabadkőművest esküjét és vallomását.

1794. VI. 24-ikén ismét együtt találjuk Kármánt és Pajort, továbbá Kilián könykereskedőt, Kármánék körének kiemelkedő alakját is.

1794. VIII. 5-én tartja a két páholy (pest-budai) közös összejövételét. Kármán ezen nem vesz részt, de ott vannak Kilián, Pajor, Széplaky és Gyürky. Ezen a gyűlésen olvassák fel Kazinczy ajánlólevelét Szlávgy György érdekében.

1794. XI. hó 4-én az egyik testvér, Wörös a jakobinusok ellen beszél. A munkán részt vesz Pajor is.

1794. XII. hó 2-ikán Pajor, Kármán és Kilián ismét Jelen vannak.

1794. XII. 4. jelen vannak többek között, Kármán, Kilián és Pajor.

1794. XII. 10-én csak Kilián jelent meg.

1795. IV. 14-én ismét csak Kilián nevével találkozunk az ismertebbek közül.

5795. IV. 14-én Pajor vett részt a munkán.

5795. V, 5-én amikor a páholy „elaltatása” kerül szóba ott van Pajor is. Kármánról a jegyzőkönyv a következőket említi meg: „Kármán ist in Lossonczt”.

Legérdekesebb az 5193. III. hó 15-iki munka jegyzőkönyve (zur Vereinigung in Orient von Ofen.) A megjelentek nevei között találjuk a Kazinczyét, Kármánét, Madáchét, Gyürkyét, Schaffrathét, Kiliánét és a Sigrayét.

Kármán másodfokra emeléséről az 1793. VI. hó 25-iki jegyzőkönyv emlékezik meg.

A pest-budai szabadkőművességnek a kilencvenes évek derekán kétséget kizárólag Kármán József volt a legjelentősebb alakja. Egyéniségével, kiforrott és a korai messze túlhaladó írásművészetével számtalanszor és sokan foglalkoztak már: mégis a Kármán-kutatások egyéniségének egyik legrejtettebb, kevésbé ismert, de alapos tanulmányozással felismerhető vonásáról a felvilágosodás eszméinek őszinte szeretetéről csaknem kivétel nélkül megfeledeztek. Kármán az utókor tudatában mint nyelv és stílusreformátor él. Az irodalom és művelődéstörténet még nagy érdemének iekinti azt is, hogy Pest és Buda nagy fejlődését és a magyar műveltségben elfoglalandó döntő szerepét előre sejtve, minden erejével már a XVIII-ik század végén hitt és küzdött Pest irodalmi központtá emeléséért. De irodalomtörténészeink megfeledeztek mindmáig arról, hogy Kármán lelkifejlődésében, irodalmi terveinek megvalósulásában minő szerepet játszottak olvasmányai és főként a szabadkőműves páholyban szerzett baráti összeköttetései. Rövid élete és még rövidebb irodalmi pályafutása a töprengő, tervezgető és a jót igazán akaró lélek képét mutatják. A „Nemzet csinosodá-

sáról” írott nagyszerű tanulmánya nemcsak ragyogó tollal megírt korkép, de jövőbe világító útmutatás, program egy megértőbb, „emberibb” és magyarabb nemzedék számára. Bátran leleplezi kora hibáit, az önszédítés tetszelgői ellen prófétai haraggal kel ki, az irodalom kezdő sikerei feletti örömtől óva int, mert fél, hogy „a magaszeretet erőt vesz ott, ahol önnön belső titkos ítéletünket sok csalfa száj visszahangoztatja.”* íróink „megbocsáthatatlan hibájának” tartja, hogy „kényeztetik nemzetünket.” Az írói hízelkedés Kármán szerint nemcsak a művészi méltóság lealacsonyítása, de ön- és nemzetcsalás is egyúttal. Majd felsorolja az igazi nemzeti irodalom és műveltség fejlődésének akadályait és feltételeit, végül pedig szomorúan mutat rá arra az elhagyatottságra és egyedülvalóságra, amelyben a nemzete jobb jövőjén töprengő író él. „Utoljára halasztottam írja Kármán azt az akadályt, melynek ott fenn is helyet találhattam volna és amellyel most lezárom azoknak elszámolását; a literátorok kevés becsülete. Igaz, hogy az egyező lépésekkel szokott járni a tudományok becsülésével és igaz az is, hogy nem szokott mindenkor elmaradni a becsület az érdemtől. De ki lesz hazánk fia közül, aki reá vegye magát arra, hogy a tudományoknak életét és egész erejét felszentelje, ha arra reá sem látszatik ügyelni a haza. Ha meggondolja, hogy a háládatos Anglia királyai mellé teszi tudásainak hamvait, piacain a nagy vitézek állóképei irányában fénylenek litteratoraiknak monumentumai és mi itt nem is olvastatunk.

Mi légyen a valóságos literátor ezen elmélkedésünkbe sokszor széljelhányt jegyzéseim eléggé mutogatták. Nem kivan az külső és hangból, vagy apróságból való becsülést, amely felett nagy lelke felemelkedett, hanem ami ennél ezer-

* Bp. 1879. I. kötet 84-85 oldal,

szer többet ér: a szívnek becsülését, amelyet könnyen adhatjátok és örömet adhattatok.

Az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus, az égből a bölcsesség szép világát; az terjeszt a nemzetekre dicsőséget és virágozást és közboldogságot, az teszi a jobbágyot meggyőződésből való kész engedelmű jobbágygá, az uralkodót a szívek uralkodójává, az embert emberré. Az vezeti végre a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire és a szív édes láncain a maga boldogságára/

Kármán vallomása írói hivatásáról és nemzete „esinosodásának” feltételeiről igazi szabadkőműves vallomások. Saját lelkén át világítanak a szövetség akkori célkitűzéseibe: a XVIII-ik század nagy illúziójának az „emberi boldogság keresésének” akkor még tisztán ragyogó utópiájába.

Kármán rövid élete éppen akkor lobban ki, amidőn „testvérei” egyrésze a bitófák árnyékában várja a nemzet elnyomóinak kérlelhetetlen ítéletét. Nem valószínűtlen, hogy Kármán színién Martinovics táborába tartozott. Nagyon sok jel vall erre. Korai halála talán a börtöntől, talán az akasztófától mentette meg őt, akiről sokáig azt hitték, hogy Bacsanyihoz hasonlóan, a társadalmi állapotok forradalmi megváltoztatására tör.

Igen érdekes és jelentős szerepet tölt be a pestbudai szabadkőművesek életében Báró Schaffrafh, a pesti piarista gimnázium igazgatója. Lelkes szabadkőműves. Majdnem minden munkán résztvesz, terveket sző, buzdítja a fiatalabb „testvéreit”, Írókat ajánl felvételre és lelkesedésében odáig megy, hogy egy alkalommal, amidőn a páholy új helységi szerzésének ügye nem volt elintézve a szabadkőművészi „munkák” megtartására a piarista gimnázium egyik helységét ajánlja ideiglenesen fel.

Schaffrafh felajánlását az I. kötet 16-ik oldala őrizte

meg; ahol az 5789 (1789) VT. 19-iki gyűlés második pontjaként szerepel: „Die am 26-ten festgesetzte □ wird aus Ursach des verändernden □ quartiers in den Piaristen Haus abgehalten.”

Schaffrath buzgalma és bátor szabadkőművesi ténékenységére nagyon meglep mert hiszen a pápa rendeletei határozottan tiltották a páholyokba lépést minden katolikus és így elsősorban a papok számára. Ennek ellenére úgy ő mint egyik kolozsvári rendtársa tagja a szövetségnek. Schaffrath ajánlja felvételre Csapodi Gábort és Nagyváti Jánost 1788 november 21-ikén.

Nagyvátita páholy 1789-ben veszi fel.

Ugyancsak Schaffrath révén kerül a szövetségbe Horváth Adám Kazinczy barátja is. 1789 január 4-ikéről őrizte meg a jegyzőkönyv a következő adatokat: „Ein gleicher an H. W. Schaffrath geschriebener Brief der Profanen Adam Horváth wurde ebenfals vorgelesen, weil er aber hier orts unbekant ist die Balotia wird weüern verschoben (?)”

5789 (1789) X. hó 16-ikán isméi szóba kerül Hörváih. „dem profanen Adam Horvaih, — írja a jegyzőkönyv — für welchem die Br. Szombatfalvi Nemes und Magyar ... geleistet haben, und von welchem noch in einer am 4-ten des IX-ien dieses Jahres abgehaltener Versammlung ein Meldung gelesen ist werden durch die B. Magyar die frag, puncienn... — und Helleuchiend aus... Balottirung zugesfellet.”

1789 november 18-ikán Horváthról a következők állanak a jegyzőkönyvben: „Sind die gewöhnlichen Punkten des Suchenden Profan Adam Horvaih vorgelesen, und dadie Balotta helleuchtend ausfil, so ist der 19. des XL um 6 Uhr bestimmt zu seiner aufnahmen.”

A felvételt a páholy 5789 nov. 19-ikén tartja meg.

„Erről a következőket jegyezte fel a jegyzőkönyv: „A. Horvat, Georgs Sohn, 29 Jahr alt, geboren zu Kömtöd in Comaromer District..., Reform. Religion, advocat und zugleichingénieur, adelichen Herkunft in Begleitung des — Bruders ... in unseren Tempel ein geführt und nach standhaft ausgestandener Prüfung zum Bruder Lehrling und Ritler des freimaurer Ordens aufgenommen und brüderlich gegrüst.”

Horváth felvétele után nemsokára nyelvháboru tör ki a testvérek között. Sokan követelik, hogy a magyar nyelv legyen a páholy hivatalos nyelve, de a többség a némethez ragaszkodik, a vitát végül 1790 május 14-én a következő határozattal zárják le. „Muliorum F. F. voto exaptato Dilatino idioma fia celebratióne determinata existente, versionem Ritualis germanici in Latinum requisiti F. F. Szatmári et Nagyváti in se assumserant.”

A páholy nevét is ennek megfelelőleg hol Groszmuthnak hol Magnanimitasnak írják.

A pesti „Groszmuth” páholy tagja Cornides Dániel, a kiváló történész a diplomatika fanára is, aki minden valószínűség szerint a Felvidék valamelyik páholyában nyerte felvételt. Nem lehetetlen, hogy rózsakeresztes is volt. Erre mutat álneve, melyet rendes nevével együtt a déghi rózsakeresztes iratok között kaptam: a „Kidron de Alenides”. A pesti páholyban már rózsakeresztes múltjával szakított. Egy páholyban dolgozik Baritzsal a pesti egyetem statisztika professorával, továbbá Hoffmann Lipóttal a német és Kreil Antallal a filozófia fanarával.

Kármánon, Pajoron, Schaffrahn és Kovachichon kívül Madách Imre egyik öse Madách Sándor is jelentős szerepet játszott a pest-budai szabadkőművesség életében. Felvételéről ugyancsak a déghi Festetich levéltár I. számú kötete nyújt felvilágosítást (158-159-ik oldal). A jegyző-

könyv felvételéről a következőket őrizte meg: „Vornach auch der . . . Suchende Alexander, Sohn des Johann Madách alt 32. Jahr, geboren den 21 Juny 1757 (1), Katholischen Religion, adelicher Herkunft, gebürtig zu Alsó-Sztregova im Nograder Komitat, fiscal der erstbesagte Komitat, bisher in Keinem bekanten, oder unbekanten Bruder aufgenommen, von Niemandem gereitzt, noch gelokt, sondern aus wahren Eifer hieher, gekommen, und daher vermittels der Ballotirung gewählt als Freymaurer Ritter, Lehrling und Mitglied dieser sehr ehrwürdiges □ genannt zur ersten Unschuld aufgenommen werden ist.

Madách Sándorral együtt veszi fel az „Első ártatlan sághoz” címzett páholy Széplakit is Losonc megyéből.

A szavazás eredménye: „9 fényesen világító” golyó.

Madách Sándor egyike lesz rövidezen a páholy leg-lelkesebb tagjainak. Később jelentős tisztségeket is visel. Nevét legkevesebb 30 helyt is megőrizte a dégi levéltár első kötetében elhelyezett páholyjegyzőkönyv.

Ugyancsak a pesti páholyba óhajtott bejutni Martinom vies Ignác egyik testvére is, de a páholy 1787 december 10-ikén a következő határozattal utasítja vissza felvételi kérését: „den vorgeschlagen Martinovics wird mit seinen Gesuch insolange abgewerfen, bis er sich durch verbesserte Sitten und einen regelmässigen Lebens wandel zu einen, würdigen Candidaten werden gebildet haben.”

Ugyanennek a gyűlésnek jegyzőkönyve tesz említési Podmanicky híres párisi beszédéről*, amelynek megküldését köszönettel veszi tudomásul.

Nem érdektelenek a dégi levéltárban fenmaradt pénztári jelentések, látogatási könyvek és a könyvkölcsönzés-

* Podmanicky. Discours prononcé le jour de St. Jean 5787 dans la loge de la Réunion des Etrangers.

sekről történt, feljegyzések sem. A látogatási könyvnek Kazincziról szóló feljegyzéseit már említettük. Érdekesebb látogatok még kivülről Fessier és Martinovics is, akiknek neveivel először az 1787 VII. 14-iki jegyzőkönyben találkozunk. Mindkettő után a következő sajátkezű megjegyzés áll „professor von Lemberg.”

A Groszmuth” látogatási könyve Blumauer nevééről is megemlékezik. A páholy vendégtagjait mindig Biner fogadta. Blumauer révén remélik a bécsiekkel való szorosabb összeköttetés megteremtését is

Íme néhány adat a látogatási könyvekből:

1789 I. 23. Martinovich.*

1789 II 13 Martinovich (ugyanekkor a rendes tagok közül megjelent Schaffrath és Lackovich is).

1789. II. 17. Martinovich.

1789. II. 25. Madách.

1790. VII. 18. Madách.

1790 VII. 12. Martinovich.

1790. VII. 21. Madách.

1790 IX 24. Franc. Kazinczy, Manassy stb. (Ugyanezen gyűlésen 'részt vett Nagy Váti és Schaffrath is).

1790. X. 1. Orpheus Kazinczy.

1792 VI. 13. Sigray.

A VI kötet 224-ik oldalán 1795. február 11-iki bejegyzés alatt szerepel Verseggy mint expaulinus, Kazinczy és Bulyovszky

A VIII-ik kötet 5-ik oldalán Karman József mellett Berzeviczy Gergely, Sigray József és Haller aláírásaival találkozunk.

Mint érdekességeket említhetjük fel azt a levelet, amelyet Kovács Márton dr. írt egyik szabadkőműves ba-

*Az aláírások mindenütt sajátkezűek.

rátjához felvétele érdekében. Ez a levél jól mutatja azt a vonzó hatást, amelyet a szabadkőművesség a kor intellektueljeire gyakorolt. A levél 1794 május 24-éről Érsekújvártól kelt.

„Ezen levelemnek fő tzéllja,* írja Kovács a barátság, de másodsor az, hogy ígért barátsága szerint kérem alázatosan ne sajnálja fáradtságát, engem azon Nemes és-böls, Szabad Rendnek bejelenteni, hogy énnékem alázatos kívánságom a volna, hogy engemet is méltóztatna azon Rend Tagjává bé venni még pedig mostanában mint-hogy sok időktől fogva ez feltett tzéloom volt. Kérem pedig szeretettel ne mulassza el ezt mindjárt tselekedni, én is valaha kívánom vissza szolgálni. írja meg pedig ha lehet hogy circiter mikor igyekezhetnem vissza, hogy arra keresztül menvén tzéloomat mennél hamarabb elérhetném.”

Végül így fejezi be levelét: „Ismét kérem pedig méltóztasson a dolgomat a Rendnél el intézni hogy bé mehessek mert ha azt el nem érhetem ollyba tartson mintha semmiben sem boldogultam volna eddig, mert a mi engem; vigasztalni foghat ha ollyan böls és józan férfiak barátságába juthatok, mert nékem így is egyéb dologban semmi megnyugvásom nincsen.

Ezzel maradok
Kedves Barátom Uramnak igaz barátja
Kovács Mihály.”

A Pest-budai szabadkőműves páholyok irodalmi jelentőségét a munkákon állandóan megjelenő vidéki „atyafiakon” kívül elsősorban a helyi „írótestvérek” tevékenysége ieszí nevezetessé. Az ifjabb Ráday Gedeonon, Kovachi-

* A levelet egykori helyesírásával közlöm.

chon és Schaffrathon kívül nagyon sokan buzgólkodnak még a szövetség keretén belül irodalmi és tudományos fervek megvalósításán. Legnevezetesebb közülök Kármán József, aki egész lelkesedésével igyekszik irodalmi életünk növját emelni és Pestet a gyorsan fejlődő de addig elhanyagolt várost irodalmi központtá tenni. Célja elérése végett indítja meg 1794-ben az „Urania” folyóiratot. Kármán 1791 ősztől kezdve néhány évig Pesten lakik és Waldapfel József e kor irodalmi életének egyik legalaposabb ismerője: szerint. „A budai protestáns zsinaton résztvevő édesapja révén juthatott a Rádayakkal bizalmasabb viszonyba, de a Markovichékkal szoros kapcsolatban álló Kovachich segítségével a szabadkőművesi kapcsolatai is sokfelé megnyithatták az utját (az ifjabb Ráday Gedeon páholytársa volt Kovachichnak.) Ő helyettesítette a következő évben Ráday Pált a színtársulat igazgatásában. Endrődy szerint a társaságot „a végső omladéktól megmentvén azt Kármán József vállával támogatta.” Már a szabályok elkészítését is rábízta Ráday, az igen szép elméjű és hasonló tehetségű nagy haza fira, ki részint a nevezetesebb német társaságoknak, úgy mint a hamburgi, berlini, bécsi stb. részint pedig melyek a magyar nemzethez nem alkalmaztathatnának, önnön maga találmányából elkészítette a munkát, nemcsak az egész társaságnak, hanem azoknak is, kik az olvasták megalégedéssel.*

Az „Urania” irodalomtörténeti jelentősége, Kármán írói és irodalomszervezői munkássága annyira közismertek, hogy a velük való részletesebb foglalkozástól bátran eltekinthetünk, de mint új és kevésbé értékelt tényt le kell szögeznünk újól a szabadkőművesség Kármánra gyakorolt mély

* Waldapfel József: Ölven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780-1883. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia 1935, 99-ik oldal.

hatását és segítő kezét terveinek végrehajtásában. Sajnos a Martinovics-összeesküvés elfojtása és Kármán korai halála miatt nagyszerű kezdeményezése nem lehetett azzá, amivé fejleszteni nemes szándékai szerették volna. A páholyélet megszűnése és az önkényuralom beköszönése egyelőre véget vetnek a jobb lelkek álmódzásainak és helyettük a fegyverek veszik át az Európa és Magyarország feletti uralmat. A Pest-budai, de általában az egész akkori magyar szabadkőművesség a felvilágosodás eszméinek szolgálatában állott. Találón írja Eckhardt Sándor a francia politikai eszmék magyarországi hatásának legkitűnőbb ismerője a szabadkőműves Kovachichot* idézve: „A magyar felvilágosodás első történése: Kovachich Márton szerint ez a mozgalom a hétéves háborúval kezdődik, akárcsak a francia renaissance az olasz hadjáratokkal. Szerinte Csehországból, Sziléziából, sőt Szászországból sok diák menekült a háború elől Magyarországra és a nagyszombati egyetemen a magyar diákságot egészséges versenyre serkentette. Másrészt a nemesi katonaság a hadjárat alatt megfordult Nagy Frigyes művelt, a felvilágosodás szellemében kormányozott országaiban és onnan megváltozott gondolkozással tért haza. A gondolatszabadság, a kétely, a tudományok megkedvelése és a vallástalanság volt a hétéves háború magyar zsákmánya. Az új felfogás hihetetlen gyorsasággal terjedt el a többi társadalmi osztályokban és Voltaire nevét nemsokára mindenütt lehetett hallani. (L. a Mercur von Ungarn 1787. 19.1.)”

Bármilyen fontosságot tulajdonítunk is a hétéves háborúnak, mégis a felvilágosodás főcsatornája nem ez, hanem maga a császárváros volt. Mária Terézia törekvése,

* Eckhardt Sándor. A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest. 1924.

hogy Nagy Frigyes példájára művelt, gazdag birodalmat kormányozzon, a magyarságot szorosan bekapcsolta a nyugati *eszmék* forgatagába. Sokszor elmondották már, mint terjedt el Bécsből a francia nyelv és erkölcsök ismerete. Magyarországon.* Ámde a francia nyelv tudása már akkor nem volt ártatlan divatkérdés: a XVIII-ik századi francia irodalom már kitermelte nagy opusait. Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot, sőt a kisebbek, D'Holbach már körülbelül befejezték írói pályájukat; az Encyclopédie is, a francia felvilágosodás faltörő kosa már régen döntötte a régiebb világnézet várfalait. Tehát aki magyar megtanult franciául, az egyenesen belecsöppent a francia felvilágosodás immár jól kiforrott gondolkodásába. A francia irodalom központjában pedig már nem a klasszikus irodalmi műfajok, a tragédia, a komédia vagy a portrait s más efféle állanak, hanem a filozófia, mely lassanként még ezeket a műfajokat is átítatta jellemző mohóságával és kizárolagosságával.”

A felvilágosodás eszméinek a páholyokba hatolása tehát főként Bécs franciás műveltségének tulajdonítható. Természetesen nem minden páholy fogadja tárt kapukkal a nyugatról betörő „új idők új dalait”. Erdélybe a francia forradalmat előkészítő filozófusok eszméi már csak higgadt, leszúri formában jutnak el. Pest-Buda, Bécs és a nyugat közelsége miatt már sokkal ellentétesebb képet nyújt. Mályusz Elemér kitűnő könyvéből** jól ismerjük azt a heves és kíméletlen harcot, ami a magyar polgári világ kialakulásának előestéjén a páholyokon kívül és belül egyaránt lombolt a régi és új világ hívei között. A szabadkőműves-

* *Baranyai Zoltán*. A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Budapest. 1920, 6.

** *Lipót Nádor* iratai I—III. Kiadja a Magyar Történelmi Társaság. Szerkesztette Mályusz Elemér

ség távolról sem állt oly egyöntetűen az új eszmék mellé mint, ahogy azt annak egykori ellenfelei hitték. A bécsi titkos levéltár nyilvánosságra hozott adatai szintén azt bizonyítják, hogy a páholyok és különösen a Pest-budaiak tele voltak az államhatalom fizetett, vagy ingyenes híveivel, besúgóival, alárendeltjeivel. A küzdelem tehát nem volt könnyű a felvilágosodás hívei számára. Mindenütt akadályokba ütközött az új eszmék terjesztése és még a legmagasabb patronusok titkos támogatása, vagy jóakarató elnézése sem jelentett tökéletes biztonságot azoknak, akik a „sötétség” hatalmai ellen akartak sikeresen küzdeni. A magyar szabadkőművesség és a felvilágosodás viszonyát vizsgálva azt látjuk, hogy minél inkább igyekeznek az új világszemlélet hívei erőszakosan és határozottan fellépni, annál nagyobb ellenhatással találkozunk éppen abban a „testvéri láncban”, melytől leginkább remélték eszméik terjesztését.

A páholyok intim magányában a kilencvenes évek felé legkedvesebb olvasmányok Voltaire és Rousseau művei voltak, de közülök különösen az előbbi gyakorol mély hatást a kor független szellemű magyar intellektueljeire. A nagy francia író hatását jól fejezi ki a Bécsi Magyar Múza 1788-ban közölt gvadányis verse, amely a francia kultúra előretörésétől félti a magyar nyelvet. A bécsi magyar lap versfara-gója panaszodik, hogy Gyöngyösi versei már senkinek sem kellenek, majd így ír: „De mégis kevés van a' ki őt forgattya Rúszzot pedig 's Voltért inkább apolgatya, Mint kis Leánykáját ezt úgy tsokolgatya, Még éjjel is Voltért magává hálata.”*

Az erdélyiek közül Cserei Farkas, Kazinczy barátja nagy Voltaire imádó, de az erdélyi származású testőriről

* Lásd Eckhardt fentidézett könyvét 63-ik oldal.

kon és Szacsvain kívül a csendes és egyáltalán nem forradalmi természetű Aranka is sokáig titkos Voltaire-rajongó. A Pesti „Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtárában” a Fekete—Aranka levelek között nagyon sok levelet találtam, amelyek arra matatnak, hogy e két férfiú barátsága szabadkőművesi kapcsolataikon kívül részben a Voltaire szereiben épült fel. Gróf Fekete János nem egy Voltaire fordítását küldi el Arankának, aki barátja művét ünnepélyesen be is mutatja az erdélyi „Nyelvmívelő Társaságban. „Természetesen Aranka és Fekete francia imádatát műveltségük, vérmérsékletük és forradalmi helyzetük is nagyban befolyásolja. 1800-ban a francia forradalom romjaira felépülő Napóleoni korszak kezdetén Fekete még mindig a „francia revolútióért” lelkesedik. Aranka már nem osztja barátja titokban irt lelkes politikai önvallomását. Válasza Fekete levelére a forradalmakból kiábrándult lélek öngigazolni akarása.

A szabadkőművesség és felvilágosodás viszonyáról sokat lehetne még írni, de a tisztánlátást nagyon megakadályozzák a hiányzó adatok, a szellemtörténeti tudományok eddig még fel nem tárt területei. És ha minden ismeretlen adat napfényre kerül, akkor is nehéz lesz a végső ítélet megformulázása, a szellemi élet láthatatlan és bonyolult egymásrahatásának tudatossá tétele, s főként annak megállapítása, hogy mekkora az egyének, a külső „profán” világ és mekkora a páholyok valódi hatása a kor nagy egyéneinek és eszméinek kialakulásában. Mindenesetre legközelebb áll e kor jelentőségének igazi megrajzolásához Eckhardt véleménye, akt a következőkben foglalja össze a felvilágosodás jelentőségét: „a felvilágosodás váltotta ki azt a hatalmas hazafiúi érzést, melynek megnyilatkozásait a romanticizmus címén szoktuk elkönyvelni. Valójában ez már új forrás, melyet a felvilágosodás tárt fel, s ez a forrás a nemzeti érzés mély rétegei-

ből fakad. Az univerzális itt találkozik a partikulárisal. Besenyei, Kazinczy, Széchenyi Ferenc, sőt Széchenyi István munkássága felett ott lebeg a régi helyett vagy mellett az új hit: a felvilágosodásnak a haladásba vetett hite és parancsa, mely ezekben a vallásos kedélyekben szent nemzeti feladattá válik: kötelességükké teszi, hogy életüket a magyar nemzet kiművelésének szenteljék. A kívülről szemlélő nem látja ezt s épp ezért igen jellemző annak a bécsi kémnek a gondolkodása, aki a felvilágosodásból kirügyező magyar nemzeti mozgalom minden újabb fázisát, mint a jakobinizmus újabb hódítását jelenti fel.” „A francia felvilágosodás és a forradalom tanulságai tehát fejezi be könyvét Eckhardt nem múltak el nyom nélkül a magyarság életében. Montesquieu alkotmányos politikai elmélete, a Contrat Social gondolata és a forradalom ideológiája mintegy átalakították a nemzet politikai gondolkodását: az alkotmányos kormányzat gondolata és a demokratikus egyenlőségi eszme átította a nemzet széles rétegeit és így a negyvennyolcas forradalmat készítette elő. Vallási téren a deizmus türelmi ideálja lett általánossá, de talán még mélyebben hatolt be a gondolkodó társadalomba a deizmus hatása alatt a vallásos közömbösség, sőt a vallástalanság. Mindez talán nyomtalanul tűnt volna el, mint Martinovicsék forradalmi törekvései, ha a haladás termékeny gondolata mélyebben fekvő titkos erőket nem bolygat meg: a nemzeti érzést, mely a nagyarányú nemzeti fejlődésnek és a sajátos magyar kultúrának lett a kútfeje.” *

A magyar szabadkőművességnek minden kétséget kizárólag döntő jelentősége volt a felvilágosodás eszméinek terjesztésében és azáltal a nemzeti érzés felébresztésében. A Pest-budai páholyok jelentősége különösen nagy e te-

* L. Eckhardt könyvét 213-214. o.

ren. 1790-től kezdve éppen akkor, amidőn a többi páholyok tevékenysége erősen aláhagyott, Pest-Buda elől kezd járni a „világosság” terjesztésében. Sajnos a szépen előretörő munkának véget vet a Martinovics összeesküvés nyomán újra fellépő önkényuralom. 1795. június 11-ikén felsőbb rendeletre megszűnnek a páholyok. Pálffy Károly az egykori nagymester leirata vet véget a Pest-budai páholyok lelkes munkásságának is. „Mínt hogy — írja a leirat — a jelen viszonyok a közigazgatástól megkövetelik, hogy a közjólét megerősítésére minden kétes tettet és cselekményt a legnagyobb figyelemmel kísérje; tehát nem lehet semmiféle, bármi néven nevezendő titkos, vagy zártkörű társulatot megengedni. Ennélfogva meghagyta őfelsége, hogy oly intézkedések tétessenek, melyek az úgynevezett szabadkőművesek — vagy bármi más néven ismertetnének vagy léteznének — páholyok tarfása haladéktalanul megakadályoztassék s a királyi meghagyás teljesítésére a kormányzások elnökei szigorúan figyeljenek.”

A királyi leirat után 1867-ig megszűnik a szabadkőműves szövetség működése Magyarországon. Hiába igyekszik Aigner kapitány a pesti páholy főmestere és később Kazinczy is mindent elkövetni a páholyok újraélesztése, működésük engedélyezése érdekében, nemes törekvéseik kudarcot vallanak. De az elhintett mag nemsokára virágba szökkent. A szabadkőműves apák nemzedékét felváltja a nem szabadkőműves, de liberális és nemzeti érzésű fiak nemzedéke. Kazinczy-Bacsányi—Aranka—Bároczy szabadkőműves racionalizmusát Széchenyi, Eötvös, Kölcsey humanista és liberális nemzetszemlélete viszi diadalra.

Írók az erdélyi szabadkőműves páholyokban.

Erdély minden időkbén a nyugateurópai szellem legkeletibb tovasugárzója volt. A külföldre menő diákok, vilá-

gotjáró nemesek, a szélrózsa minden irányában utazó kereskedők nemcsak a kis országrész nevét vitték messzi el, de futárai hírvivői, pionírjai voltak Európa minden nagy szellemi megmozdulásának is. A szabadkőművesség híre hamar eljutott Erdélybe. Valószínűleg még a külföldön megforduló utazóink hozhatták hírét először el és lehetséges, bár nincsenek adataink rá, hogy a nagy nyugati városok páholyaiban nem egy erdélyi látta meg „a világosságot.” Első hiteles adataink a XVIII-ik század negyvenes éveiből valók. A szabadkőművesség híre Erdélybe Bécsen át, vagy közvetlenül Bécsből jutott le. Erdély a leopoldi diploma után osztrák tartomány lett és a Földrajzi távolság ellenére szellemileg is az osztrák főváros vonzókörébe kerül. Tartományi tisztviselői, kereskedői, műveit osztályai, diákjai mindenkori közvetítői az osztrák főváros szellemi és politikai életének. Bécs minden eseménye a tartományi futárok, az állandóan felutazgató tisztviselők és az érdekeik védelméért Bécsben élő, ott megforduló nemesek, főleg arisztokraták révén Erdélybe rövidesen lejut. Bécs ízlése, franciás műveltsége, barokk művészete már a század első felének erdélyi műveltségén erősen érződik. Működésének első idején az osztrák szabadkőművesség is francia hatásokat mutat. Főpatronusa Lotharingiai Ferencz, a későbbi Ferencz császár, aki Hágában 1731-ben lépett a szövetségbe. Neki köszönhető, hogy Mária Teréziánál, aki mindig hidegen viseltetett a szabadkőműves eszmék iránt az ellene törő áramlatok nem érvényesülhettek. Befolyására Mária Terézia nem hirdette ki 1738-ban a pápa bulláját sem. Lotharingiai Ferencz élénk tevékenységet fejtett ki a szabadkőművesség terén, de minden jóakarata ellenére a bécsi

* Abafi Lajos. A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest. 1900. 415-ik ol.

páholy működését az ő megkerülésével betiltották, a tagok egyrészt lefogták. A bezárás és lefogás 1743 tavaszán, március 7-én történt, de a lefogottak érdekében maga Loiharingiai Ferencz szállott síkra késznek nyilatkozván teljes felelősséget vállalni a szabadkőművesek tetteiért és „minden vádra megfelelni, mit ellenük emelhetnének.” Közbelépését siker koronázta. Március 19-én a lefogottakat mind szabadon bocsátották.

Levéltári kutatásaim során négy levelet sikerült felfedeznem az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában, amelyek mind a bécsi páholy bezárásával foglalkoznak. E négy levél a legrégebb ismeri írott bizonyítéka a szabadkőművesség iránti erdélyi érdeklődésnek. Ami e levelekben mindenekelőtt meglep, az a gyorsaság, amivel a páholy bezárás híre Erdélybe lejut és tovaterjed. A bécsi páholy tagjainak javarészét 1743 március 7-én tartóztatták le, március 19-én már valamennyi lefogott „testvért” szabadlábra helyezték. A hír a lefogás és a szabadonbocsájtás után néhány nappal már Erdélybe is eljutott és beszéd tárgyát képezte. A gyorsaság annál meglepőbb mivel ez év tavaszán még dühöngött az a kegyetlen pestis járvány, mely nemcsak megtizedelte Kolozsvár és Északerdély lakosságát, de az egymással való érintkezést, utazást és levelezést is csaknem 4teljesen lehetetlenné tett.

Legrészletesebben foglalkozik a bécsi szabadkőművesekkel Stephann Thuróczy ki még március 22-én értesíti gróf Teleki Adámot az Igen Patakára küldött levelében a bécsi dolgokról. A levél teljes szövege így szól:

„Illustrissimo Domino, Domine Adamo Teleki
de Szék

Igen Pataka
Illustrissime Domine S. R. I. Comes

Domine, Domine Patrone mullum mihi Gratiöse!

Az estve érkeztén ki Károlyvárról, akartam méltóságos urunk Ő Excellentiája státussá felöli., Nsgd. parancsalattya szerént alázatosan tudósítani Miolta Igen Patakáról el ment azolta mind fekszik., sokan jöttenek papok ő excellendája udvarlására, de még az domesticusuk is ő excellenciájához, nem kívántának be menni, s terhére lenni; Cura alatt van, rövid időn reméljük Isten egészségét jóbra fordítíya quod et cordiatius voveo.

Semmi új dolgot nem hallottam. Lista Frajmaureronum Haec est. Comes Gondola. Praeses, Marchio Doria, Comes Hameckem, Comes Gundocker,, Siaremburg filius abest Hofmeister, Comes Hajas, Prinz Hessen Reinfels, Baron Tintin Junior, Baron Bul. 4. hungari Lokaj von Doria, Secretarius Legati Prussiae, Quidam Baro Gallus, Quidam Pehinus Sacerdos Officiales aliquorum Dominorum Cambiafores mercatores *zic.* etc.

A magyarok közül mái listában láttam, nomináltatnak B. Kemény László és kemény János urak; egy Prinznek, s a prussiai legátusnak utat adtának, a többi mágnások magok házaknál arestáltattak, az alább valók sokan incarceralattak volna, Processus is formáltatott volna ellenek, ei quaenam sít Summa, essentiae ipsius nominis, futura posta deciarabit.

Egyébb mentalis dolgot nem érttettem: Quibus fausta quaesis et fortunata ex animo precatus. Summa reverentia perenno.

Illustrissimi, Domini S. R. I. Comitum Domini

Patro Gratiösi

Humilimus servus

Stephanus Thuróczy

Karko. 22. Marclly. 1743.”

Íme ez Thuróczy Telekihez irt levele. Sajnos az érdekes levélváltást teljesen nem ismerjük, mert az erre vonatkozó levelek vagy lappanganak meglevő levél tárainkban, vagy pedig és ez valószínűbb elvesztek az idők során.

A második levél Szilágysomlyóról szól. 1743. márcus 28-ikán írta idősebb Halmágyi István ifjabb Halmágyi Istvánnak. E levél azért is érdekes mert pestises vidékről íródott ezer nyomorúság közepette és jól mutatja, hogy a hírek, események határokon, orvosi és katonai kordonokon át mily gyorsan terjedtek tova. A levél szabadkőműves vonatkozása így szól:

„Szilágyi János Sógornak küldött leveledből, melynek küldését jól cselekedjed, látom az Fraj Maurerek Societasát, melynek még tavaly is hallottuk valami hírét, de hogy ily nagy incrementumot vett volna, hogy t. i. Herczegi, Fejedelmi, Grófi Személyek közébük elegendienek volna, nem értettük volt, de már sok Particularitások is hallatnak felölök.”

Ugyancsak idősebb Halmágyi István írja fiának 1743. 13-án többek között:

„Az Fraj Maurerek Societássa dolgának s circumstantáinak elhiszem, mélt. gróf úr Ö excellenciája kíván végére menni, magad is ha mit értesz felölük s misztériumok etc. felöl és tudósítasz kedvesen vészem és miképpen absolváltattak volt az arestáltottak is etc.”

Halmágyi második levelét időrendben megelőzi Micskei Cseh Benjámín Kendilonáról 1743. márc. 31-én gróf Teleki Adámhoz Igen Patakára írott levele. Szabadkőműves vonatkozású része így szól:

„Ezen a földön a Frej Maurereynak nagy híre vagyon jeles úri embernek jött tudósítása, hogy Báró Kemény János és László urak is incaptiváltattak, adná Isten a felsőbb hatalmasságok követi is, hogy benne volnának, mert így

a babilóniai királyné mezítelensége felfedeztetnék és a magok körükben el nem térő episcopatusok felemelt szarva megszegetnék, ha jó a vég progressusa léssen, ha Isten dicsősége ellen való gyalázzattal múlik el; amíg valóságát nem érthetjük judicialnunk Isten ellen vagon.”

Négy erdélyi magyar levél a szabadkőművesség hőskorából, a XVIII-ik századi Erdélyből, nemcsak ritka kuriózum, de kultúrtörténeti dokumentum is. A levelek magukban talán nem sokat mondanak, mert egy akkoriban közismert és széles körben foglalt eseménnyel foglalkoznak, de a magyar és az erdélyi szabadkőművesség története szempontjából nagyon értékesek, mert többirányú tanúság levonására készítetnek. Értékesek először azért, mert ritka dokumentumok, hiszen az 1740-es évek közötti időkből aránylag nagyon kevés szabadkőműves vonatkozású levelet és iratot ismerünk. Minden új adat feltűnése nagyban elősegíti a magyar szabadkőművesség múltjának tisztázását. Az eddigi feltevések helyett általuk pontosabban ismerjük meg a magyar szabadkőművesség múltjának kialakulását, céljait és eszményeit.

E négy levél megírását a kuriózum, az erdélyi udvarházak pletykakedve hozta létre. De hogy megíródtak, ahhoz már messze figyelő szem, körültekintő ész kellett. És Erdély mindenre reagáló, Nyugatra néző friss érdeklődése, élénk szellemi horizontkeresése kellett ahhoz, hogy oly gyorsan, szinte napok alatt a bécsi hírt Erdély nemesi kúriáin taglalják és az Európaszerte feltűnést keltő eseményt a maguk sajátos módján tárgyalják.

Négy szabadkőműves levél a XVIII-ik század közepéről, négy dokumentum arról, hogy Erdélyben is széles körökben kezdenék foglalkozni a szabadkőművesség ügyeivel. A negyvenes évek elején megindult érdeklődés nem alszik többé el. Alig néhány év és Brassó keletén kigyúlad az erdélyi szabadkőművesség első fáklyája.

Az erdélyi szabadkőművesség virágkora Mária Terézia uralkodásának második felére és II. József királyságának idejére esik. I. Ferenc alatt mindössze néhány évig működhetett a szövetség; felfelé ívelő pályáját a királyi önkény és az uralkodó rétegeknek a francia forradalomtól való félelme törték ketté. Az erdélyi szabadkőművességet a magyarországihoz hasonlóan Bécs közvetlen befolyása hozta létre. Erdély politikailag Ausztriához volt kötve. De a politikától függetlenül Nyugattal való kulturális kapcsolatai már akkor százados múltra tekinthettek vissza. Nincs olyan nagy szellemi áramlata Európának, amely későn bár, de Erdélybe ne jutott volna el. A XVIII-ik század első felének szellemi hanyatlása után az 1760-as évek körül ismét fellendülést tapasztalunk, kulturális és gazdasági téren. Bécs szellemi befolyása egyre nő. Egyelőre Erdélyben a szász-ság jelentősége domborodik ki, de a bécsi német kultúra hatása alatt, példáját követve, vagy éppen ellenére, megszületik és újjáéled az önálló új magyar szellemiség is. Erdélyben már 1749-ben van szabadkőművesség. A legelső páholy Brassóban keletkezik. Nemsokára Szeben, majd Csik-Szereda és Szentgyörgy is befogadják a szabadkőműves eszméket. Kolozsváron aránylag későn, csupán a 80-as években nyer hajlékot a Bécsből Erdélybe átültetett eszme. Méltán és önként felvetődik a kérdés: miért éppen Kolozsváron, az erdélyi magyarság politikai és kulturális központjában ereszt gyökeret oly későre a felvilágosodás korának eme jellegzetes társadalmi intézménye? Hiszen Erdély magyar központjának évszázados iskolái voltak, a nemesség és polgárság pedig, ha politikailag nem is, de kulturálisan és gazdaságilag már felvette Szebennel, a hivatalos központtal a versenyt. Miért kellett néhány évtizednek eltelnie míg a szabadkőművesség itt is hajlékra áalált, mialatt Brassóban, Szebenben, sőt Csik-Szeredán és

Szentgyörgyön is virágzott már. A felelet Erdély politikai adottságaiból és a szabadkőművesség különleges elterjedéséből önként következik. Az erdélyi fejedelemség politikai központja Szebenben volt. Erdély magyarsága pedig politikailag a szászok fővárosához volt kötve. Főtisztviselői ott éltek, közigazgatási, politikai ügyekben Szebenbe kellett Erdély bármely részén élő lakosainak fordulniuk. Bécshez is Szebenen át vitt az út, viszont minden Bécsből jövő kívánságot vagy akaratot, lett légyen az kulturális, politikai, vagy gazdasági, Szeben közvetített Erdéllyel. De ettől eltekintve, a szabadkőművesség olyan központokban terjedt el, ahol kormányzóság volt, vagy amelyik nagy vidékkel rendelkezve időnként a környék főúri és intellektuális rétegeit magához tudta vonzani. Kolozsvár meglehetősen zárt életet élt. Sem Béccsel, sem Magyarország nagyobb városaival nem volt olyan szoros gazdasági és politikai kapcsolatban mint a szász főváros. Könnyen érthető tehát, hogy Szebenben csakhamar olyan szabadkőművesi élet fejlődött ki, aminek befolyása egész Erdélyre kiterjedt. Erdélyiek már a brassói és szebeni páholyok létesítését megelőzőleg is voltak tagjai különböző osztrák és külföldi páholyoknak. Az 1742-ben alakult bécsi „Három ágyúhoz” címzett szabadkőműves páholyoknak nagyon sok erdélyi tágja volt. Közöttük találjuk gróf Bethlen Gábor akkori erdélyi íahcēriaait is. Bruckenthal Sámuel, majd Báróczi és Nalácsi testőrírók szintén a legelső nevesebb erdélyi szabadkőművesek közé tartoznak. A bécsi páholytagok elfogásakor ugyancsak jó néhány erdélyi rövid időre bár, de fogságba kerül. Valószínűleg a Bécsből hazatérő erdélyi szabadkőművesek biztatására születnek meg az első páholyok is. Mária Terézia németesítő politikájának következtében az erdélyi páholyok tagjainak nagy része eleinte német.

A magyarság politikai előretörése az erdélyi nagy-

fejedelemség kormányzásában csakhamar megváltoztatja a helyzetet. 1780-tól fogva egyre több magyar kerül a szabadkőművesek közé, első sorban a kormányzósági tisztviselők és a velük közvetlen összeköttetésben állók. A szászok és magyarok mellett főleg Szebenben elég sok román is találunk. Közülük Mavracordat Murusi, a moldvai fejedelem öccse és Molnár a híres író emelkednek ki. De a nemzetiségi ellentéteken kívül, a felekezeteket is próbálta a páholy áthidalni. Tagjai sorában találunk egy kolozsvári piarista tanárt, két katolikus lelkészt (a többszöri pápai bullák ellenére is) és nagyon sok protestáns papot. A szebeni páholyban kaptak tehát működési területet, nemcsak a helyiek, de a vidéki és így a kolozsvári testvérek is. Több kolozsvári polgár szintén tagja volt a brassói és a bécsi páholyoknak.

1781-ig Erdély szabadkőművesei cáptalanságot alkotott. A monarchia területén rengeteg szabadkőműves rendszer volt életben, de az egymással való verseny megbénította a további fejlődést és szükségessé tette az alkotmány megreformálását. Hosszas vajúdas után a Habsburg birodalom területén négy tartományi páholy keletkezett. Közöttük az egyik erdélyi volt. A tartományi páholy élére az egykori káptalan vezetői kerültek; gr. Bánffy György tartományi nagymester, helyettesmester pedig báró Bánffy Farkas lett. A két felügyelőt a szászok közül nevezték ki. Bánffy György személyében kétségkívül lelkes vezetőt nyert az erdélyi szabadkőművesség, de e választást magasabb politikai szempontok döntötték el. Az osztrák szabadkőművesség arisztokratikus eredetű. Felülről lefelé terjedt el, de vezetői mindvégig a császári hatalom mindenkori letéteményesei, politikai megbízottai voltak. A Habsburg uralkodók úgylátszik így akartak közvetlen ellenőrzést gyakorolni a páholyok működése felett. Ez jórészt sikerült is, de ami-

kor az ellenőrzés sem vált hatásossá, kénytelenek voltak bizalmukat megvonni a nekik addig nagy szolgálatokat tett szabadkőműveségtől.

Erdélyben tehát felülről, a kormányzóság főtisztviselői köréből indult meg a szabadkőművesi munka, és szervezkedés. Az új alkotmány értelmében az erdélyi tartományi páholyhoz tartoztak Brassón és Szebenen kívül Csik-Szereda, Szentgyörgy és a bukovinai Philipol is. Csik-Szereda a szabadkőműveség terjedésének másik közismert újfaj: a katonaság humanizálását követte. A székely határőr ezred tisztjei között Draskovich ezredes terjesztette az új eszméket és alapított virágzó páholyt az általa közismert és népszerű szabadkőművesi rendszer alapján. Erdélyi nem szerette, de amikor a felügyelete alá tartozó pábolytól meg kellett válnia, mégis meghatódva búcsúzott el erdélyi „testvéreitől.” Pálffy a „Draskovich”-féle magyar tartományi páholy nagymestere 1782 május 5-ikén Bánffyhoz írt levelében az erdélyiek figyelmébe ajánlja az időközben Csik-Szeredára költözött páholyt és kifejti a szabadkőművesi elveit. Az uralkodó iránti engedelmesség, a közéleti erkölcsiség, hasznos ismeretek szerzése és íerjeszése szerinte a szövetség egyetlen „érdemes” célja.

Mialatt Szebenben felvirágzott a szabadkőműveség; és a tagok száma csaknem elérte a kétszázat, Kolozsváron is alakult szerény keretek között páholy. Sajnos, a kolozsvári páholy összes iratai elvesztek, még magánlevelezésekben sem maradt a páholy tevékenységéről jóformán semmi. Amit a kolozsvári páholyról tudunk, azt mind a szebeni páholy megmarad gazdag irattárából ismerjük, vagy egyikét elszórt itt-ott felbukkant adatból. Nem ismerjük a kolozsvári páholy nevét sem. Valószínű, hogy a Nagypáholy megalakításában nem vett részt és ezért hiányzott a páholyjegyzékéből is. Megteremtése Fritsi Fekete Ferencz erdélyi

birtokos nevéhez fűződik. Fritsi Fekete ugyanis már 1777 óta a bécsi Szent József páholyban dolgozott. 1782 nyarán augusztus 15-én írásban Bánffy Györgyhöz fordult, akit ekkoriban alkancellársága Bécshez kötött. Levelében arra kéri Bánffyt, tegye lehető még ottartózkodása idején, hogy „a hazánkban minden körülményt tekintve oly hasznos és szükséges természettudomány előmozdításául” Kolozsvárt joga legyen páholyt alapítani.

„Hochwürdiger Provinzial Grosz Meister.
Verehrungs-würdiger Ordens-Bruder.

Indem ich meine Pflicht betrachte und alle Mitteln dieselbe in Ausführung zu setzen ermöge, so finde ich keine bessere Gelegenheit dazu, als .... Euere Hochwürdig; und übrigen unseren Hochwürdigem Vorgesetzten . . . deswegen den zwange anhalte damit er mir erleubt seye möge zu Clausenburg in Siebenbürgen eine □ zu errichten; derer haupt Absicht neben Erfüllung anderer Schuldigkeiten dahin zielen soll, dasz die, unseren Vaterlande in ... . aller Umstände so nützliche und unumgänglich nöthige Wissenschaft der Natur Geschiefen, auch durch unsere Arbeit beförderst seyn möchte.

Ich bitte also, Euer Hochwürdig. suhen diesen meinen Vorsatz nicht nur im gehörigen Hochwürdigem Ort zu melden, sondern mir auch . . . Hände zu leisten, ich, während meiner hiesigen, und nur auf ein Monath bestimmien Aufenthalts, die dazu gehörige Erlaubnisz zu erhalten die Ehre haben möchte. Ich will mich dahin besireben, dasz ich ferner auch, ja, ... meiner Lebens meinen aufrichtigen Eifer, durch nützliche, und mit Absichten unserer hoch und verehrens-würdigen Ordens überein-

stimmende Beyspiele bestättige. Übrigens habe die Ehre mit Liefer Hochachtung zu verharren.

Hoch und Verehrungswird. Provinzial Groszmeister.
Treuehorsamster Bruder Frau v. Fekete.

Wien, der 15. Aug. Ihro. 1782.*

Kérelmét Bánffy a szebeni káptalanhoz küldte, Feketét a testvérek szeretetébe és figyelmébe ajánlva kérte őket, hogy neki alapító levelet adjanak. Ennek megtörténte után az alapítólevelet aláírta és Fekete csakhamar hozzáfoghatott a páholy megszervezéséhez. Sajnos a páholy működésének első idejéről alig tudunk valamit. Nagy működést nem fejthetett ki, mert a reformpatens, amely a szabadkőművesség egész erdélyi alkotmányát megváltoztatta, egyelőre véget vetett a kolozsvári páholyoknak is.

A reformpatens II. Józsefnek eme jellegzetes rendelete a monarchia páholyainak a működését szabályozta. Kimondotta, hogy Erdélyben csak Szebenben létezhetnek páholyok. E rendelet a fejlődő és virágkorát élő erdélyi szabadkőművességet valósággal ketté törte. Hiába tiltakozott ellene Bánffy és kérte, hogy legalább két páholy, egy Szebenben, egy meg Kolozsváron működhessék, kérését nem teljesítették. A reformpatens után csupán Szebenben működhetett páholy, de azelőtt az összes erdélyi szabadkőművesek neveit, foglalkozását ellenőrzés végett Bécsbe kellett küldeni. Valószínűleg a király őrizte ellen a szabadkőművesség működését és akart ily módon véget vetni a különböző szabadkőművesi rendszerek áldatlan versengésének. De nem lehetetlen, hogy a királyi rendelet mögött magasabb politikai célok is rejtettek. Talán az uralkodó abszolutizmusa ellen szervezkedtek itt-ott a testvérek és ezt a kitörni készülő elégtelenséget óhajtotta II. József idejében leszerelni.

A reformpatens egyelőre meggátolta és korlátok közé

szorította a szabadkőművesség működését. Szebent kivéve mindenütt megszűnik a szabadkőművesi munka. A pábolyokat lepecsételik, tagjaik egy része kilép a szövetségből, másrésze felvételét kéri a szebeni páholyba. Bánffy tartómányi nagymester kérését nem hallgatta meg az uralkodó. Kolozsvár nem kaphatott páholyt. Ebben a kérdésben is a szász-magyar ellentét robbant ki. A szászok görcsösen ragaszkodtak Szebenhez, mert érezték, hogy a fejlődő magyar Kolozsvár könnyen letörheti gazdasági, politikai és művelődési befolyásukat. A reform-pátens hatását mutatja az a két levél, amelyet a kolozsvári Egyetemi könyvtárban levő Bánffy György levelek között találtam. Mindkettő Szebenből íródott Bécsbe, Báró Bánffy Farkas helyettes nagymester írta gróf Bánffy Györgynek a patens rendelet ügyében. E levelek érdekesen tükrözik a rendelet hatását és azt a bizonytalanságot, amely annak következtében az erdélyi szabadkőművesek között keletkezett. Az első levél 1755. október 28-ról szól.

„Kedves Mlgs ötsém Uram!

A Mlgs ötsém Uram Levelét, melyet ezen Holnapnak 16-ik napján hozzám botsítani méltóztatott az múlt posíával vévén az communicalt aciát az Brassai és Bukóvinai □ a tegnapi napon hírekké adtam, a Kolozsvárinak pedig a mai postával írók, az actát pedig Mlgs ötsém parancsolatja szerint reakcedálva küldöm. Arra kérjük Mlgs ötsém Uramat, méltóztassék az 20-ik praesentis tartott □ végezéséről is bennünket tudósítani, hogy mi is itten magunkat mihez tartani tudhassuk. Ha az atyafiakk Neveket be kell adni külső hivatalokat fel kell é tenni? és minthogy itten szebenben az atyafiak az előbbeni mod szerint az Schottisch és Altschoitich nevei és gradust meg maradni kívánták, az Gubernium praesesénél való jelentés mellyik Loginak Mestere által tétessék? Mlgs ötsém Uram

parancsolatját annak idejében el várjuk. Minthogy az a mi itt való Társaságunk igen különböző képpen gondolkodik szükség hogy Mlgs ötsém Uram utasítását vehessük.” stb.

Közbe Bánffy válasza megjött. Az összes páholyokat bezárták. Szebenben magában is egyelőre megszűnt a munka. Ugyancsak báró Bánffy Farkas írja 1786. március 4-éről gróf Bánffy Györgynek Bécsbe: „Kedves Mlgs ötsém Uram! „„,

Nagy óhajtaással várja vala az itt levő □□ az onnan megígértetett utasítást a Mlgs ötsém Uram által közölt Conclusum szerint itt mindenek el peccéletietiek és az dolgok meg szüntenek. Szintén tegnapi napon vettem a Gubernatornak egy hozzám intéztetett presidialis nótáját, mellyben írja hogy az ő Felsege által ki rendelt Terminus már elkövetkezvén, az Specificatiója a Szebeni □-ban levőknek adattassék bé. Hogy az ő Flge már ki jelentett parancsolatjának és annak következésül az Gubernátor által velem közölt rendelésnek engedelmeskedjünk, azt kötelességünknek tartjuk, és el sem mulasztjuk; mindaz által nagy kétségeskedésben vagyunk; mert egy felől örömetst akarnok magunkat úgy alkalmaztatni, ne hogy cselekedetünkéi az főbb □ célját és módját talán rontsuk vagy akadályozfasuk, más felől pedig az iránt is bizonytalanok vagyunk, hogy az Brassói Kolozsvári és Bukovinai □□ levőknek neveit is, az idevalókéval együtt bé adjuk-é. Azt is meg; kell vallanom, hogy Sokan az Atyafiai közzül igen félnek az rós következésstől, és jól lehet állapotjokat örömetst nem változtatnák, neveiket mindazáltal jó szívvel kívánnák el titkoltatni, Én hogy egy kis idő haladást nyerhessünk olly reménység alatt hogy Mlgs ötsém Uram bennünket méltóztatik, fel tettem magamban az Gubernatornak írásban. válaszolni, hogy hozzám tett jelentését az Loge Mesterrel közleni el nem mulasztom, és miként válaszáat az kívánt

Specificatioval együtt vehetem, azonnal ő Excellenciájának: által adom Instálom azért Mlgs ötsém Uramat Méltóztas-sék nekem tudtomra adni, hogy ott mit tselekedtek vagy végeztek, 2e A Brassói, Kolozsvári és Bukovinai atyafiakkal mit tsináljunk? 3e Az atyafiak neveket csak magokra adjuk é bé vagy külső hivatalokat is megemlítsük és 4e Mlgs ötsém Uram nevét bé adatta é? és kellessék, e itt is felvenni?” stb.

E két levél jellemzően rávilágít a reformpátens okozta zavarokra és az azzal járó letörtségre, elkedvetlenedésre. Sajnos nem tudjuk, csupán sejthetjük azt a harcot, ami a kuliszák mögött lefolyhatott. Valószínű, hogy a szászok supremáciájuk elvesztésétől félve akadályozták meg a kolozsvári páholy engedélyezését. Bécsi megbízottuk Loibel, aki Bánffy mellett dolgozott, bizonyára mindent elkövetett, hogy a szász álláspont győzedelmeskedjék a szabadkőművesség terén is.

1785 fordulópont az erdélyi szabadkőművesség történetében. Brassó, Kolozsvár megszűnnek egyelőre a szabadkőművesség számára. Tagjaik a szebeni páholyba helyezkednek el. Egy darabig a szebeni szabadkőművesség is lehanyatlak. A Hóra és Kloska parasztfordalma és II. József rendeletei felkavarják Erdélyszerte a nemzetiségi és osztály ellentéteket. A Balkán felől háború fenyeget. Franciaország forradalom küszöbén áll. De a társadalmi ellentétek fenyegető viharában csakhamar ismét magára talál az erdélyi szabadkőművesség. A szebeni páholy teljes erővel megkezd munkáját. Románok, magyarok, németek közül tagokat toboroz és az emberbaráti munka mellett Erdély szellemi vezetésében is részt követel. Hosszas tervezetések után a szebeni páholy 1787-ben nagyszabású tervet fogad el Erdély múltjának, jelenének történeti, gazdasági és művelődéstörténeti feldolgozására, mely ha megszületik a páholy valóban eléri kitűzött célját, hogy ezzel a hatalmas

Erdély minhárom nemzetére kiterjedő enciklopédikus munkával „örök dicsőséget” szerezzen magának nemcsak a szabadkőművesek; de az „egész világ előtt”. A munkálatok meg is indultak. A terv elgondolói Erdély népeinek politikai és gazdasági történetén kívül annak földrajzát, növény, állat és ásványvilágát is fel akarták dolgozni. És mindezt statistikák alapján, oklevelek és levéltárak feldolgozása révén óhajtották elérni. Tervbe vették ebből a célból az erdélyi magánlevéltárak anyagának átvizsgálását, régi kéziratok gyűjtését, történeti emlékek megmentését az elkalodásról. Felmerül még a nyelvmités gondolata is, de ez inkább a magyar szabadkőművesek vágya volt. Sajnos ebből a hatalmas elgondolásból, ami a nagy francia enciklopédia távoli erdélyi hajtása alig valósult meg valami. Hiába követeli a páholy tagjaitól elevenebb részvételt a munkákban, hiába állott e terv mellett nemcsak lelkesedésével, de tudásával és kitartásával Bruckenthal, Teleki Sámuel, Aranka György, Gyarmathy Zsigmond, Eder, hogy csak a nevezetesebbeket említsem a páholy író és tudós tagjai közül. A munka kétségtelenül megindult. A muzeális gyűjtés gyönyörű ásványgyűjteményt eredményezett. A páholy részére egész sereg külföldi folyóirat járt. A testvérek pedig hetenként felolvassák egymásnak külföldi levelezéseiket és az újonnan olvasott könyvek kivonatát. De a nagy eszme az Erdélyi Enciklopédia, amely gyakorlati és elméleti célokat egyaránt óhajtott szolgálni az idő rövidsége miatt nem jöhetett létre, terv maradt, „jámbor szándék”, mint annyi más nagy erdélyi gondolat.

A szebeni páholy iratai szerint akkoriban lépnek be (1786—88) Kolozsvárról Fritsi Fekete Ferencz, Schreyer N. János kegyesrendi tanár és Pákei József unitárius filozófia professzor. Közelebbi működésükről a szebeni páholy keretében nem tudunk.

A nagy lendülettel felfelé törő szabadkőműves munkát II. József halála ismét megbénította és a tagokat új helyzet elé állította. A szebeni páholynak ekkor 198 tagja volt. I. Ferenc alatt újból előretör az eddig elnyomott magyar elem és a szászokkal vívott csata első nagy eredményeként a kormányzóságot Szebenből Kolozsvárra teszik át. A szebeni németiségnek nagy csapást jelentett minden szempontból ez, de a szebeni szabadkőművességnek is. A kormányzóság Kolozsvárra költözésével a szebeni páholy tagjainak kétharmadát veszítette el. Lassan hányatlani kezd s bár 1795-ig a szabadkőművesség végleges feloszlatásáig még él, de a pusztulás csiráját hordja magában tényleges halálra ítéletét nem a császári feloszlató rendelet pecsételte meg, hanem a kormányzóság Kolozsvárra vitele. Ezt a letörtséget tolmácsolják egy szász szabadkőműves sorai, amelyben a páholy munka ideiglenes felfüggesztéséi' jelenti be. „Tekintettel a mostanában uralkodó politikát hangulatra szükségesnek láttuk szabadkőműves! munkáinkai bizonytalan időre, talán örökre beszüntetni, mivel imittamott gyűlést tartottak, melyeket nem szerettünk volna a szabadkőművesség palástjával burkolni.”*)

II. József halála és a francia forradalom megbénították a szász szabadkőművesség munkásságát. De a magyaroknál talán az újjáébredő idők szellemétől hajtva, komoly reformok reményében feléledt a szabadkőművesség. A patens-rendelet hatályát veszttette. A kolozsvári szabadkőművesek újból felvették munkájukat. Sajnos sem a páholy feléledésének pontos idejét, sem tagjainak névsorát nem ismerjük. Fritsi Fekete birtokos, Pákei tanár, Szöts orvos voltak a régiek közül benne és a Szebenből átjött kormányzósági tisztviselők. (Pákei és Fritsi Fekete bécsi sza-

*) L. Abafi fent jelzett könyvét. 357—363.

badkőművesek voltak. Felvételük okmányszerűleg igazolt. Pákei szabadkőművest diplomája a kolozsvári unit. kollegium könyvtárában van.) Aranka György is ekkor lép be a kolozsvári páholyba több íróársával együtt. Cserey Farkas Kazinczy barátja szintén bekapcsolódik a munkába. A kolozsváriak között találjuk még Sipos Pált, a híres matematikust és filozófust, akinek egyik matematikai felfedezését a berlini tudományos akadémia is megjutalmazta. Ott van Naláczy József a testőrire. Gyöngyösi János tardai ref. lelkész és kitűnő költő. Valószínűleg Gyarmathy a híres nyelvész is átjött Szebenből.

Eleinte a páholy gyengén volt felszerelve. Ezért a kolozsváriak 1792-ben elkérték a szebeni páholy felszerelésének egy részét. De kérésüket az érdekeikben és önértékükben megsértett szász szabadkőművesek kereken visszautasították.

A páholy lelke Abafi szerint Aranka György lehetett. Kazinczy Arankát többször biztatta, hogy Erdélyben állítson páholyt fel, sőt személyes segítségét és lejtételét is megígérte. Aranka György lelkes munkásságát csakhamar eredmény koszorúzta. A páholy magáévá teszi terveit, hogy egy kéziratkiadó és nyelvmívelő társulat alakíttassék, az előbbi „a régi okmányok, történeti munkák összegyűjtésére, az utóbbi a magyar nyelv kipallérozására. Az Erdélyi Múzeum első elgondolása ez. A szebeni négy enciklopédikus gondolat a maga egész Erdélyi átölelni akaró nemes elképzelésével elbukott. Helyette immár nem a három nemzet és nem egész Erdély, csupán a magyarság számára nyelvének és kultúrájának kiművelésére megszületik a páholytagok agitációjának hatása alatt az erdélyi „Nyelvmívelő Társulat” és a „Kéziratkiadó Társaság”, a XVIII-ik századi Erdély legeredményesebb tudományos törekvései.

Aranka György szabadkőművesi munkásságáról nem sokat tudunk. Kazinczyn kívül életrajzírói Székely Márton*) es Döbrentei Gábor megemlítik és tudnak szabadkőművesi voltáról, de ezirányú munkásságát, jellemére, kortársaira és irodalmi működésére való hatását nem ismerik. Döbrentei szerint Bécsben vették fel 1789-ben. Székely Arankát a legjobb szívű, legegzenesebb lelkű emberek egyikének mutatja be. „Aranka munkás, de fősvény nem lévén, írja Székely, a munkát keresve kereste, hanem azért senkitől jutalmat nem kívánt, mely cselekedete néki becsületes és élete legfőbb jövedelmét hajtotta. Az elmének különös eleveenségével nem bírt és hogy tudós lett, nyerte azt fölötte nagy és majd meggyőzhetetlen szorgalmatossága által, melyhez járul hasonló figyelmetessége”. A poézis nem „született, hanem szerzett tulajdonsága volt”. „Fiatalkorában — írja Székely Márton — közönségesen beszélték Arankáról, hogy ő Freimaurer, amint hogy valósággal volt is. Bécsben létekor esküvén azzá, mezítláb és mezítelen térden állva, mely alkalmatosságra Salavarit s kurta német nadrágot készítettett volt magának. Miben álljon pedig ez a kurusmányos nevezet a Freimaurerség én azt nem tudom. S meglehet, hogy nem is méltó az én megtanulásomra. Elég az ide, hogy azt maga Aranka sem tagadta, jól emlékezem reája mintegy 74 esztendőskorában azt monda házánál közönségesen egy népes gyűlésben hogy ő többé nem Freimaurerei. Tehát volt valaha Freimaurer. És ez micsoda befolyással lehetett az ő életében s erkölcsi mivoltában, én meg nem ítélem. Azt nyilván tudom s örök emlékezetre ki is írom, hogy Aranka soha nem káromkodott, nem átkozódott, nem esküdött sokat, nem is békétlenkedett és legalább nyilván sohasem búsult,

*) L. Aranka éleieről irt tanulmányát halála alkalmából a Tudományos Gyűjteménybe 1818-ban.

amikor megholt is, amint fennebb már megemlítettem,, mind a fájdalomnak, mind a bánatnak, mind a békétlenkedésnek állapotján kívül s jelei nélkül halt meg.” Abafi szerint a szebeni páholyban is tevékeny részt vett, bár élethivatása Maros-Vásárhelyhez kötötte.

A Nyelvmívelő Társaság és a Kézirat Kiadó Társaság az erdélyi szabadkőművesség munkásságának leg-szebb koronái a kolozsvári szabadkőművesség támogatásával születtek meg, vezetői, tagjai, pártolói a szebeni és a kolozsvári páholyok közismert férfiai. A történeti társaságból Gróf Bánffy György, Báró Bánffy Farkas, Gróf Teleki Adám, Báró Bruckenthal Mihály, gróf Eszterházy János, Szegedi János, Bethlen Gergely, Gróf Teleki László mindannyian szabadkőművesek voltak, akiknek működését ma is őrzi a szebeni páholynek a Bruckenthal múzeumban elhelyezett gazdag levéltára. A „Nyelvmívelő Társulat” tagjai és vezetői közül Arankán kívül, gr. Bánffy György, gr. Teleki Mihály, Cserey Farkas, br. Domokos Antal, Eder József, Étreme András, Szalkay Antal, Szentpáli Elek, gr. Toldalagi László, Ziegler Sámuel szintén páholytagok voltak. De e két társulaton kívül a kolozsvári páholyból indul ki a kolozsvári színészet első komoly támogatása is. A színészet fellendítésére alakult négytagú bizottság lelke Fritsi Fekete Ferencz a kolozsvári páholy-mestere. A másik három tagból kellő szintén szabadkőműves.

Mint érdekességet említhetjük meg egy emigráns francia szabadkőműves erdélyi szerepét, aki Jósika Miklóstra jelentős hatással volt ifjúkorában. Egy félszázad múlva írja fiataalkori nevelőjéről visszaemlékezve a következőket: „Ez házi barát, nevelő és nyelvmester volt egy személyben; kiről senki sem tudta világosan, hogy tulajdonkép honnan

*) Jósika emlékiratai. I. kölet 1865. 64—66 oldal.

került és mennyi igaz abból, amit magáról és múltjáról beszélt.

Mintegy ötven éves férfiú lehetett, kisdud termetű, elég száraz, jelentős vonásokkal, magát Lenoir Dubignon, baron d'Armandnak mondta, hozzá tevén, hogy ezredes és részese Kleber és Bonaparte híres egyiptomi hadjáratának. (Mindig saját szavai után.) Közel rokona volt a Beauharnais családnak s így némileg sógorságban a már akkor császár Napóleonnal.

Nagyon művelt ifjú s a legkellemesebb társalgók egyike, atyám, ki éppen ezen időben az erdélyi felkelő sereg azon ezredét szervezte s nagyrészt ki is állította, melynek később a kedves derék öreg ur, báró Wesselényi Ferenc lón ezredese, nagyon örült hogy minket ily kitűnő ember kezére bízhatott.

Lenoir Dubignon e bizalomnak meg is felelt s én nevelőim közül mi a műveltséget illeti egyiknek sem köszönhettem többet, mint neki. Modora is egészen különbözött a többi more patrio nyírfaberek nevelőjétől. Soha egy ujjal sem érintett bennünket, soha egyetlen goromba szavát nem hallottuk, de a tanulásra félreérthetetlen szabályosság s kitartás által rá tudott szorítani.

Nekem mint legidősebbnek, mindig azt mondta, hogy belőlem szabadkőművest fog nevelni, miután ezen akkor még nagyon titkolt rendnek egyik főméltóságát viseli.

Ő e fokozatot Chevalier Cadouchenak nevezte, állítván, hogy ezen felül még csak kettő van: a chevalier du Soleil és a grand Orient.

Nemcsak ezt beszélte el minden tartózkodás nélkül, hanem még a szabadkőművest jelvények közül is kettőt megmutatott nekem, ezek egyike egy kis négyszögű kötényke volt fehér állásból, melyre egy kereszt s e körül

rózsafüzér volt remekül kihimezve; a másik egy zöld, gondolom krisapál aranyba foglalt kereszt.

Ha áll amit sokan s főleg a tisztelendő urak állítanak sőt írnak is, hogy a szabadkőművesek társasága kereszttyénség elleni szövetség, úgy a fentebb leírt, élő szememmel látott jelvények különös negációit képeznek, mit csak akkor érthettem volna meg, ha e részben a nélkül, hogy szabadkőműves legyek, annyit tudtam volna mint most magam s legtöbb műveit ember.

Lenoir Dubignon szerint azon időben egy szabadkőművesi Loge létezett, Concordia nevű, ezt ő nekem a szabadkőművest gyűlhelyek térképében ki is mutatta.

Mikor Lenoir tőlünk távozott és meghalt, e jelvényeket s egy csomag keményen bepecsételt iratot báró Naláczy Józsefnek hagyta végrendeletében. Ki miként ő állítá szabadkőműves és Maître volt/

Nyelvmívelés, színészet, irodalompártolás és muzeális gyűjtő munka, ezek a XVIII-ik századi Erdély magyar szabadkőművességének szerény elindulású, de termékenyítő hatású irodalmi és kulturális kezdeményezései. Az ébredő nemzeti és polgári érzés félig tudatos félig öntudatlan erőmutatásai! Kezdeményezőik és megvalósítóik a páholy bizalmas és titkos magányában ébredtek hivatásukra épügy mintahogy a testőrírók a bécsi páholyok műhelyeiben nyertek ihletet és támogatást nemzeti irodalmunk művelésére. De alig kezdte meg békés kulturális munkásságát a kolozsvári szabadkőműves páholy, a szövetség élete felett máris viharfelhők kezdtek gyülekezni. Alsófehérvármegye gyűlésén az erdélyi szabadkőművesek teljes névjegyzékét felolvasták és elhatározták, hogy az erdélyi országgyűléstől kérni fogják, hogy az Erdély területen működő „ötödik vallásfelekezetnek, a szabadkőművességnek működését tilt-

sák el. A javaslat nem került az országgyűlés elé, de a szabadkőművesek mindvégig félték, hogy az erősen katolikus hatás alatt álló alsófehérmegyei rendek felvetik a kérdést. Ebben az időben a francia forradalom eszméi elementáris erővel törnek utat a szabadkőművesek-soraiban is. Martinovics majdnem minden hívét a pesti és felvidéki „testvérek” soraiból toborozta. Kazinczy Ferenc szintén így kerül összeköttetésbe és ezt a barátságot és tiszteletet élete végéig megőrizte vele szemben és nem szégyellte olyan időkben is hangoztatni, amikor az még mindig veszélyes volt, sőt szinte az életébe került. De a bécsi titkos rendőrség éppen a „Nagylelkűség” kalapácsvezető mesterének titkos feljelentése nyomán tudomást szerzett az összeesküvőkről és vérbefojtja a magyar jakobinusoknak a rendi társadalom életét veszélyeztető szándékát. Az erdélyi szabadkőművesség és ezen belül a kolozsvári páholy is a szövetség mérsékelten haladó szárnyához tartoztak. Nincs tudomásunk arról, hogy a francia forradalom eszméi talajra találtak volna a még működő erdélyi páholyokban. A Martinovics összeesküvés tragikus vége végleg megpecsételte a szabadkőművesség sorsát. A páholyok vezetői hiába követték el mindent a lojalitás látszatának megőrzésére, kéréseik, panaszaik, igereik nem használtak semmit. A királyi hatalom jobbnak látta ha a páholyok „önként” beszüntetik működésüket. 1795 június 6-ikán pedig császári rendelet tiltja be az egész Habsburg-birodalom területén a titkos társulatok működését. Ez a rendelet egy csapásra véget vet az erdélyi szabadkőművesség fejlődésének és annak keretén belül a kolozsvári páholy szépen megindult irodalmi és kulturális munkásságának is. De a páholyokban megszületett és a szabadkőművesektől elvetett eszmék tovább élnek és terjednek,

immár nem a páholyok rejtett és óva őrzött titkaiként, hanem az ébredő nemzeti érzés zászlójára írva egyre több és több embert lelkesítve és mozdítva meg az elnyomott magyar nyelv és műveltség érdekében!

Névmutató:

Abafi Lajos 2, 3, 4, 69, 79, 117-119, 121, 126, 127,
140, 144, 145, 199, 200, 203, 204, 208, 209,
212, 236.

Aczél 209.

Agrippa (Cornelius) 66.

Aigner 174, 209, 210, 212.

Albert herceg 129.

d'Alembert 161.

Alxinger 165, 177, 178.

Anderson (James) 8.

Aranka György 2, 15, 27, 32, 40, 90, 91, 103,
110-112, 146, 148, 149, 158—162, 164, 166,
168, 170-173, 183, 184, 187-193, 195, 233,
235, 250, 252—254.

gr. Aspremont János 142.

Bacon (Verulámi) 66, 68.

Bacsák 77 112.

Bacsányi János 15, 32, 37, 29-41, 58, 90, 103, 145,
148, 158, 161, 185—188, 190—194, 197, 223, 235.

Bacskády 77, 112.

Balassa József 2, 3, 10, 79.

Balogh Antal 144.

Balogh József 115.

Balogh Péter 144.

Ballagi Aladár 28, 100, 101, 194.

Baranyai Zoltán 100, 231.

- Barcsai Ábrahám 166.
Barcsay György 112.
Barics Béla 137, 202, 204, 211.
Baritz 225.
Barth József 122.
Bartfay 112.
Batzenheim (Faletti) 202.
gr. Batthányi Lajos 122, 202.
Báróczi Sándor 2, 70—72, 74—78, 82, 87, 90—91,
103, 106, 110—112, 119, 146, 161, 170, 235, 242.
br. Bánffy Farkas 38, 243, 247, 248, 254.
gr. Bánffy György 27, 33, 38, 39, 91, 103, 117,
120—122, 184, 206, 243, 245—248, 254.
Beauharnais 255.
Benkő István 171.
gr. Berchtuld Ferenc 147.
Bernáth László 142, 202.
Bernhárdi Izsák 126, 127.
Berzeviczy Gergely 152, 181, 227.
Berzeviczy Imre 127, 210.
Bessenyei György 2, 15, 90, 104—108, 185, 234.
gr. Bethlen Gábor 116, 242.
gr. Bethlen József 112—114.
gr. Bethlen Pál 110, 113.
Bíró László 112—114.
Blumauer 165, 177—179, 182, 227.
Boehme Jakab 66.
Bod Péter 197.
Bogdanovics 119.
Boileau 101.
Bonaparte 255.
Born Ignác 75, 120, 122, 165, 179.

br. Brukenthal Sámuel 2, 4, 26, 118, 242, 250, 254-
Bulyovszky 227.

Campanella 67.

Claire 199.

Closca 32, 38, 41.

Collredo 49.

Comenius Arnos 67.

Condorcet 43.

Corneille Péter 101.

Cornides Dániel 139, 181, 182, 198, 211, 225.

Cromwell 47.

Czirják Mihály 210.

Csapodi Gábor 224.

Csáki Miklós 129.

Cseh Benjámín 239.

Cserei Farkas 232, 252, 254.

Csernyánszky 128.

Csokonai Mihály 183, 184, 189.

Dajka 103, 148.

Danczkay 77, 110, 112.

Darvas Ferenc 209, 210.

Dávidovich Pál 202.

Descartes 67, 68.

Degen Dániel 56, 212.

gr. Degenfeld Antal 114.

Dévay András 98.

Diderot 101, 231.

Diez d'Aux Alfred 202.

Dietrichstein herceg 119.

Dobay Dániel 176.

Dobray Mihály 110.

- Dobretzeny József 110.
Dóczy 112.
Doloviczenyi Sándor 77, 112, 202.
Domokos Antal 254.
Dorat 161.
Dósa György 38.
Döbrentei Gábor 253.
Draskovich János 27, 55, 116, 130, 132, 136, 137, 200,
201, 202, 204, 244.
Dubignon (Lenoir) 255, 256.
Dugonics András 170.
- Eckhardt Sándor 1—3, 21, 69, 70, 72. 230, 232—234.
Éder 250, 254.
Einsiedel Sándor 129.
Endrődy Sándor 229.
Eötvös József 235.
Erdődy Lajos 202.
Eszterházy Ferencz 113, 147.
Eszterházy János 107, 112, 114, 115.
Eszterházy Miklós 115.
Etreme András 254.
- Paludi Ferenc 161.
Farkas Sándor (bölöni) 185.
Farkas Antal 202.
Fáy Abrahám 143, 204.
Fáy Barna 142, 152.
Fekete Ferenc (Fricsi) 27, 91, 122, 244—246, 250-251,
254.
Fekete György 148, 149.
gr. Fekete János (galánthai) 233.
Ferencz (lotharingiai) 13, 14.

- Ferenc császár (I) 25, 29, 49, 93, 115, 151, 152-
Festetich 4, 69, 79, 80, 122, 174, 175.
Fessier Ignác 182, 22á.
Fináczy Ferencz 140.
Flaubert 68.
Fodor József 112, 114.
Földi János 158, 198.
Fraknói Vilmos 41, 42, 44, 48, 49, 53, 58, 59.
Fráter István 143.
Fried Sámuel 176.
Frigyes Király 29, 152, 157.
- br. Gallus 238.
Gause Lajos 207.
Gelei Mihály 115.
Gondola 238.
Gothárdi 46—50.
Gottlieb 177.
Groethuysen 21.
Gundocker 238.
- Gyár math y Zsigmond 250 252
Gyárfás Károly 122.
Gyöngyösi István 91, 232.
Gyöngyösi János 184.
gr. Gyulai Ferenc 138.
Gyürky István 144, 174.
- Hajnóczy István 15, 37, 54, 55, 57, 58, 186, 189,
192, 204.
Hajós 238.
Haliczky András 210.
gr. Haller József 202, 209, 210, 227.
idősb. Halmágyi István 91, 94, 239.

- ifj. Halmágyi István 239.
Harueckern 238.
Hanzeli Márton 127, 128, 141, 176.
Hartka Lőrincz 178.
Haske Leo 166.
gr. Hegboch 202.
Helvetius 45, 156, 163, 164.
Hoffmann Lipót 181, 211—213, 225.
Holbach 45, 231.
Hóman Bálint 17.
Hóra 32, 38, 41, 249.
Horánszky Lajos 185, 186.
Horváth Adám (pázmándi) 157—159, 163, 170, 181,
182, 224, 225.
Horváth Endre 55, 146.
Horváth János 114, 115.
Horváth László 112.
Hubert 101.
Hunyadi János 66, 105.
Hunyadi Mátyás 105.
Jancsó Elemér 13, 44.
Jeszenovszky 200, 208.
br. Jósika Miklós 254.
II. József császár 23, 25, 35, 45, 47, 60, 75, 84—86,
103, 120, 121, 155, 160, 166, 169, 197, 201,
203, 208, 241, 246, 249, 251.
Kálvin János 173,
Kapi György 127,
Kapunváry 112.
Kassai Mihály 121.
Katona István 204.
Katsch 67.

Kazinczi Ferencz 2, 15, 27, 29, 33, 55, 58,90 61,71,
73, 74, 77—82, 88, 90, 103, 104, 108, 136, 138,
141, 143—144, 146—148, 150, 152, 153—163,
168—173, 175—189, 192—195, 197, 198, 200,
213, 220, 221, 224, 227, 232, 234, 235, 252257.

Kármán József 90, 146, 181, 182, 189, 198, 213, 214,
217, 220—226, 225, 229, 230.

Kelemen Lajos 5.

Kelemen pápa (XII) 12, 151.

Kempel János 129.

Kempelen András 116.

br. Kemény János 94, 117, 238, 239.

br. Kemény László 99, 217, 238, 239.

Ketesy 103.

Kilián 174, 181, 220, 221.

Király József 142, 202, 209.

Kisfáludy Károly 104.

Kleber 255.

Klopstock 101, 103.

Knezevich 137.

Koller Kajetán 202, 207,

Komáromy György 143.

Koppi Károly 211.

Kossuth Lajos 2, 6, 42.

Kovachich Márton 90, 181, 182, 200, 225, 228-230.

Kovács István 148.

Kovács Márton 227, 228.

Kölcsey Ferenc 2, 235.

Kreil János 10, 48, 181, 211.

Kreil Antal 225.

Krischanek 207.

Kristóf György dr. 184.

Kroyher 1. 207, 209.

Kuzmics 112-114.

Lackovich 15, 48—51, 54, 57, 181, 204, 215.

Lajos (XIV) francia király 100.

Lañande 43.

Lametterie 45.

Lantoine 10, 11.

Lányi 209.

Lenhofi 10.

Lessing 101.

Liedemann 181.

Lippai György 129.

Lipót (II) 25, 29, 35—37, 48.

Lipót nádor 231.

Locke 45

Loibl Márton 120, 249.

Maier Mihály 67.

Madách Péter 145.

Madách Sándor 144, 181, 210, 221, 225-217.

Madách Imre 225.

Mahomet 156,

Mahlern 209.

Mayerhhofier Antal 207.

Majtényi 77, 112, 113, 210.

Mályusz Elemér 17, 20, 27, 36, 231.

Mária Therézia 13, 18, 60, 03, 97, 103, 116, 118,
151, 230, 236, 241, 242.

Markovich 229.

Marmontel 72.

Martin Gaston 10.

Martinovich Ignác 6, 15, 21, 32, 38, 39, 41-59,88,

157, 158, 183, 193, 223, 226, 227, 230, 234,
235, 257.

Máriássy József 202, 204, 227.

Mavracordat Murtisi 205—207, 543.

Matolay 75, 112, 113, 115.

Merzö de Senje 112, 114,

Mesmer 76.

Migazzi Kristóf Kardinális 166, 178.

Micsky Cseh Benjámín 94, 210.

Millivoin 202, 211.

Molière 100.

Molnár János 19, 243.

Mongolfier 43.

Montesquien 23, 32, 101, 231, 234.

Mozart 113.

Nagy Frigyes 230, 231.

Nagyváthy János 172, 181, 182, 194, 198, 224, 225, 227.

Naláczy István 2, 90, 111, 184, 242, 252, 256.

Nassaui Móricz 66.

Nemes 224.

Németh János 57. 115.

Neumányi 176.

gr. Niczky István 130, 132, 133, 199, 200.

Nisnyánszky György 207.

Nugent Ferenc 143.

Oláh Miklós 129.

Orczy József br. 143, 152, 202, 504.

Orczy László br. 138, 210.

Orczy Lőrincz br. 187.

Óváry László 142.

Ötvös 176.

- Paár Vencel 112.
Pajor 90, 174, 181—2, 220—1, 225.
Paksi Szatmáry Simon 149.
Parsenwein kapitány 137.
Pattornyai György 127—8.
Pattornyai Péter 110—13.
Pattiondy 112.
Pákay 91, 251.
Pákey József 121—2.
Pálffy József 113.
Pálffy Károly gr. 103, 112, 115, 120, 121, 235.
Pálffy 203, 206—7, 244.
Pálffy Miklós gr. 122, 144.
Pálóczy Horváth Adám br. 78, 99, 103, 146.
Pászthory Sándor 137—8, 203,
Perényi József 161.
Persz Nándor 202.
Péchy István 143.
Péchy József 149.
Philadelphai Máté 202.
Pintér 104, 106.
Pinterics Mihály 114.
Podmaniczky 182.
Podmaniczky József 208—10.
Podmaniczky László 204, 226.
Pogány Adám 202.
Porphire 64.
Pongrácz Dezső 210.
Potocky Ignác 43—44.
Prónay 212.
Prónay László 112.
Prónay Sándor 113, 115.

- Prónay von Tót 114.
Puky László 202.
- Racine 101.
Radák Lőrincz 112.
Radvánszky Lajos 148.
Radvánszky Ferencz 128, 143.
Ragály István 142, 202.
Ragály József 143.
Ramsay 11, 12, 101.
Rapus 161.
Ratschky 165, 177.
Ráday 112, 113, 209.
Ráday Gedeon gr. (ifj.) 103, 112—14, 158, 160, 181-
195—96, 198, 204, 208, 210, 2â8, 229.
Ráday Lajos 115.
Rátonyi Gábor 202.
Reinfels hg. 278.
Revicky János 116.
Révai 161, 170.
Révai Simon 127.
Rosencreutz 65, 66, 75.
Rousseau 22, 32, 46, 53, 157—59, 161, 163—4, 181,
187, 192, 195, 231—232.
Rudolf (II.) 67.
Rumy Károly György 76—77.
- Saccas 64.
Saláth József 112, 115.
Schaffrath Lipót 139, 202, 204, 206, 2ii, 223, 224.
227, 229.
Sédír 64.
Sigray József 56, 57, 182, 221, 227,

- Sipos Pál 91, 184, 252.
Solkovi József 127.
Sonnenfels 107, 179.
Soóky János 110, 112.
Spencer 64.
Spissich 74.
Spinoza 45, 67.
Splényi Ferencz 137, 138.
Splényi József gr. 202, 204, 208, 210.
Stahremberg 23, 98,
Stettner József 207, 209.
Strohmayr 206, 207.
Suber Lipót 127.
Susterschütz Alajos 207.
Swieten (van) 19, 43, 152.

Szaaó Dávid (baróti) 161, 197.
Szabó József 30, 34.
Szacs vay Sándor 90, 91, 115, 122, 233.
Szalkay Antal 254.
Szapáry 113—115.
Szapáry László gr, 210.
Szapáry Pál gr. 262.
Szatmári 225.
Szegedy József 112.
Szekfü 16, 17.
Szenei Molnár 67.
Szentiványi József 202.
Szentjóbi Szabó László 56, 58, 192, 193.
Szentkereszty Sámuel 113, 114.
Szentmarjai 55, 57, 174.
Szentpáli Elek 254.
Szerb Antal 102-105.

- Széchenyi Ferencz gr. 54, 86, 87, 204, 207, 234.
Széchenyi István gr. 204, 234, 235.
Székely 71, 75, 76, 84, 85, 110-113, 117.
Székely Márton 253.
Szén Antal 210.
Széplaky 174, 120, 226.
Szilágyi János 239.
Szilágyi Sámuel 148.
Szily József 262.
Szirmai 153.
Szirmay Antal 23, 55, 60, 61, 171, 185.
Szirmay László 127.
Szirmay Sándor 127, 158.
Szlávy György 220.
Szolárcsik 62.
Szombatfalvi 224.
Szombathy János 148.
Szőcs Adorján 121, 151.
Szuhányi Ferencz 150.
Szulyovszky László 154.
Tamási 113.
Táncsics 23.
Teleki 33.
Teleki Adám gr. 94, 237, 239, 254.
Teleki László gr. 26.
Teleki Mihály gr. 254.
Teleki Sándor gr. 250.
Teleki Sámuel gr. 91, 112—15.
Theophrastus Bombastus von Hohenheim 66.
Tholdalaghy László gr. 154.
Thun gr. 165.
Thuróczy István 237—39.

- Thoroczkay István 94.
Tintin 238.
Tihanyi Tamás 144.
Tiszapataký Károly 207.
Tódor 112.
Toldy Ferencz 40.
Toldi János 142.
Török József gr. (szendrői) 127, 152, 153.
Török Lajos gr. (szendrői) 80, 81, 127, 139, 141,
154, 155.
Török Nepomuk 113, 115, 142.
Trebitsch Lajos gr. 212.
Türr 6.

Vay 114, 142, 154, 155.
Vanoti Ferencz 113.
Vas Benedek 112.
Váczy János 178—80, 198.
Vecsey 112.
Verseghy 2, 15, 56, 58, 90, 192, 198, 227.
Véghelyi 77, 112.
Viczy József 176.
Voltaire 22, 31, 70, 104, 107, 159, 163, 187, 195,
231—33.
Vujánovszky István 202.

Waldapfel József 229.
Waljenecz Frigyes 87.
Wallenstein 116.
Weininger Tódé 206.
Weishaupt 47, 20.
Werthes Frigyes 19.
Wesselényi Ferencz 225.

Wielend 101, 178.
Wittemans 64, 67, 68.
Wörös 220.

Zéger Ferencz 122.
Zistler József 140.
Ziegler Sámuel 254.
Zsezsenovszky József 127.

BIBLIOGRÁFIA

- Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. Bpest. 1900.
- Ludw. Abafi: Geschichte der Freumaurerei In Oesterreich-Ungar I-V. kötet Bpest. 1890—1900.
- Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek, „Minerva” folyóirat 1922.
- Ballassa József A szabadkőművesség története.
- Balassa József: Kossuth Amerikában,
- James Anderson: The Constitutions of the Free-Masons.
- Albert Lantoine: Le rite écossais, ancien et accepté Paris. 1930.
- Arató Frigyes: A szabadkőművesség, Bpest. 1913.
- Jancsó Elemér: Újabb adatok a szabadkőművesség történetéhez. A bécsi páholy bezárása. 1933.
- Jancsó Elemér: Az erdélyi szabadkőművesség kulturális és művelődéstörténeti szerepe. 1934.
- Hóman —Szekfü: Magyar történelem, Viliik kötet Bpest
- Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve. I. kötet. 1931.
- Groethuysen: Die En stehung der bürgerlichen Welt und Lebensanschauung in Frankreich I—II. Flalle 1926.

* E fenti bibliográfia csupán a könyvemben gyakrabban idézett műveket tartalmazza. Kutatásaim anyagát elsősorban a déghi Festetich levéltárban, a budapesti Nemzeti Múzeumban, az Erdélyi Múzeum levéltárában, a nagyszebeni Brukenthal múzeumban stb. szereztem meg.

- Mályusz Elemér: Geschichte des Bürgertums in Ungarn.
 Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte.
 Szirmay—Kazinczy: Az első magyar köztársasági forradalom. Bpest. 1918.
- S. Szabó József: Erdély egyházi és irodalmi élele a XIX-ik század elején. Protestáns Szemle 1934.
- Bacsányi János: Költeményei, válogatott prózai Írásaival egyetemben, Kiadta Toldy Ferenc. Pest. 1865,
- Fraknói Vilmos: Martinovics élete. Bpest. 1926.
- Wittemans: Historie des Rose-Croix. Paris. 1925.
- Adolf Bartels: Freimaurerei und deutsche Literatur München. 1929.
- Wirth: Le symbolisme occulte de la francmaçonnerie. Paris. 1928.
- Paul Wullliand: Joseph de Maistre francmaçon. Páris. 1926»
- Sédír: Histoire et doctrines des Rose-Croix Paris. 1932_
- Kazinczy Ferenc levelezése I—XXII. kötet.
- Abafi: Egy bünpör IL Józseí korában. Tört. Tár. 1882.
- Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bpest. 1883.
- Széchenyi Ferenc levelei. Irodalomtörténeti Közlemények 1934.
- Ballagi Aladár: A magyar királyi testörség története. Pest. 1892.
- Pintér Jenő: Nagy magyar irodalom története I—VII.
- Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet.
- Eckhard Sándor: Bessenyei és a francia gondolat.
- Dr. Kristóf György: Az erdélyi irodalom múltja.
- Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély. 1932.
- Perényi József, Aranka György és Kazinczy Ferenc Erdélyi Irodalmi Szemle 1927.
- Váczi János: Kazinczy Ferenc és kora. Bpest. 1915.

- Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora. Bpest. 1907.
- Ballagi Aladár: Nagyváthy János élete. Irodalomtört Közl. 1891.
- Váczi János: Ráday Gedeon. Irod. Közl. 1891.
- Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon.
- Hármán József művei: Kiadja Abafi Lajos I—II. Bpest. 1880.
- Waldapfel József: ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780—1883. Bpesi. 1935.
- Upóf Nádor iratai I—III. Kiadja a Magyar Történeti Társaság. Szerkesztette Mályusz Elemér.
- Székely Márton. Aranka György. Tudományos gyűjtemény 1818.
- Jósika Miklós emlékiratai 1865.

Tartalomjegyzék:

	Oldal.
Előszó	V—VI
Szerző munkái	VII—VIII
A szabadkőművesség eredete, célja és kialakulása	1—15
A szabadkőművesség és a magyar polgárság kialakulása	16—37
A Martinovics összeesküvés és a szabadkőművesség	38—62
A magyar rózsakeresztesek	63—88
A magyar irodalom öntudatra ébredése és a szabadkőművesség. — Írók a szabadkőműves szövetségben. Általános áttekintés	88—91
A bécsi magyar szabadkőművesség	91—124
A felvidéki magyar szabadkőművesség	124—198
írók a pest-budai szabadkőműves páholyban	198—235
Az erdélyi magyar szabadkőművesség	235—258
Névmutató	259—273
Bibliográfia	275—277